luandino vieira

DOMİNGOS'UN GERÇEK HAYATI

ROMAN

DOMİNGOS'UN GERÇEK HAYATI

LUANDİNO VİEİRA

DOMİNGOS'UN GERÇEK HAYATI

DOMİNGOS'UN GERÇEK HAYATI / Luandino Vieira / Türkçesi: Özdemir İnce / Kapak: M. Ali Örgen / Kapak Basımı: Tekin Ofset / Divan Matbaacılık tesislerinde dizilip basılmıştır.

Roman Dizisi

67

1. Basım - Kasım 1976

MAY YAYINLARI
Babıâli Caddesi, No. 19
Cağaloğlu / İSTANBUL
Telf.: 27 71 61

LUANDİNO VİEİRA

DOMİNGOS'UN GERÇEK HAYATI

MAY YAYINLARI

Luandino Vieira'nın yayınlanmış yapıtları:

A Cidade e a Infância, Casa dos Estudandes de Imperio. Lizbon, 1960.

Luanda, ABC, 1963 ve Editions «Eros», Belo Horizonte, Brezilya, 1965.

Vidas Novas, Editions Anti - Colonial, Portekiz.

ÖNSÖZ

ANGOLA'NIN DÜŞÜNCE HAYATINDA YENİ BİR DİL

Sömürgecilerin Afrika kıyılarına kök salmaları iyice güçlendiği zaman, yerden mantar bitermişcesine yeni yeni kentler fışkırdı ve çoğaldı. Toplumsal yapılar üzerindeki yabancı egemenliğinin etkileri, kırsal nüfusun önemli kesimlerini, kentlere göçmek zorunda bıraktı. Ama, böylelikle, kabile ortamından çıkan Afrikalıların yeni hayatı, bu kentlerin çevresinde oluştu. Acımasız kent*in mahallelerinde, yeni bir sosyolojik alan ortaya çıktı.*

Bu acımasız kent, özellikle yeni yerleşme bölgelerinde, ırksal ve toplumsal bakımdan, tıpkı Angola'da olduğu gibi, çifte sınır çizgisiyle bölündü.

Aynı şekilde, Angola ulusunun, dünyanın dört bir yanından gelen yeni esintilere açık birçok bakımdan önemli idarî başkenti Luanda da, bir yoksulluk kuşağı ile, sömürgeleştirmenin ve beyaz göçünün isteklerine uygun olarak sayı ve yoksulluk bakımından büyüyen mahallelerle gittikçe daha çok kuşatıldı. Halk bu mahallelere, kırmızı kum anlamına gelen museke *adını verdi. Sömürge düzeninin şövalyeleri, «Avrupalı Luanda'nın kapılarındaki» bu gecekondulara ve teneke mahallelere, «sürekli bir po-*

lis gözetimini zorunlu kılan hemen hemen ilkel bir hayatının (*) yerleştiğini görüyorlardı.

Luandino Vieira'nın çocukluğu bir museke'*de, Braga* museke'*sinde geçti. Yapıtı, bu dış mahallenin evreninin yaşanmış bilgisine tanıklık etmektedir.*

Elinizdeki bu kitapta yer alan iki öykünün ortak bir konusu vardır: Angolalı savaşçıların paylaştıkları hapisane. Bu iki öykünün konusu; 60 yılları dolaylarında ve 4 Şubat 1961'de başlayan karışıklığı izleyen ilk aylarda göründüğü biçimde örgülenmektedir.

Domingos Xavier'nin Gerçek Hayatı*'na dikkatle bakalım.*

Daha başlangıçta, okurun karşısına politik *bir gerçek çıkıyor: ülkenin iki askerinin, iki* cipaye*'nin bir köyden getirdikleri bir tutuklu,* museke*'nin polis karakoluna geliyor. Bu tutuklunun kimliğini öğrenmek için (öldüresiye işkence görmüş, şiş yüze bir isim vermek için), yurttaşlarının giriştikleri araştırmalar, milliyetçi hareketin temeli olan savaşçı dayanışmasının derin bağlarını gittikçe daha çok ortaya çıkaracaktır. Haber toplayan çocuk Zito ve mahalle hücresinin üyelerinden olan dedesi, yaşlı Petelo'dan başlayarak sorumlular piramidinden yukarı doğru çıkılıyor: Chico Kafundanga, Miguel Mussunda. Birbirlerine aktardıkları emirlerin içeriği ve yerine getirilecek görevlerin cinsi bu sorumlululuk sırasının çalışmasını dile getiriyor.*

Savaşçılar, Domingos Xavier ile sömürge kuvvet-

* Marcello CAETANO, **Os nativos na economia africana**, Coimbra Editora, 1954.

lerinin çatıştıkları yere uzanan yolu aşmak zorundadırlar: baraj şantiyesine kadar.

Grup toplantılarının dışında, hiçbir buluşma ya da doğrudan doğruya tanışma yoktur. Gizli örgütlerin savaşçıları, kendilerini polis baskısının acımasız gücüne karşı koruyan bu gizlilik katmanlarını ve *bütün kurnazlıkları bilmektedirler.*

Bu öykü, silâhlı mücadelenin başlamasının arefesinde, Luanda'lı Angolalıların, Portekiz egemenliğine karşı koydukları direnme hareketinin sosyolojik bir yaklaşımıdır. Domingos Xavier'nin tutuklanması sırasında, kentte düğümlenen dramın başlıca kişilerinin toplumsal kaynaklarının yakından incelenmesiyle, sömürge düzeninin sömürüsünün sosyo-ekonomik verileri tekrar somutlanmaktadır. Bu savaşçı bir işçidir. Öyküsü, sanayi kuruluşlarının gittikçe kök salması ve sermayenin alan genişletmesinin sebep olduğu, ülkenin proleterleşmesi sürecinin belirlediği bir evrede gelişmektedir. Ve bu duruma ilişkin bilinçlenme, ulusal kimlik *ile toplumsal sınıf çıkarlarını birleştirmektedir.*

Tutuklunun içinde bulunduğu işçi çevresi, Kuanza ırmağı üzerinde yapılmakta olan Cambambe barajının işçi çevresidir. Toplumsal ilişkiler işletmenin sermayesinin efendileri tarafından konulan bir çerçeve içinde gelişmektedir: Beyazlar bütün önemli görevleri, köprübaşlarını ellerinde tutmaktadırlar, oysa Siyahlar çok aşağı düzeyde görevler yapmak zorundadırlar. Irksal davranışlar, bireylerin toplumsal durumlarıyla doğrudan doğruya ilişkilidir. Bu şemanın tek istisnası, Beyaz mühendis Silvestre'in tutumudur:

— Sana dediğim gibi, Sousa, bir gün elini omuzuma koydu ve dedi ki : «Domingos,

sen iyi bir traktörcüsün, ama bunun ötesinde, iyi bir insansın, iyi bir Angolalısın.» Yalanım varsa, namussuzum, Sousa. Sözlerini duyunca, yüreğim heyecandan duracakmış gibi oldu. Bir beyazın böyle konuştuğunu hiç duymamıştım. Sonra bana, sesini alçaltıp: «Biliyormusun Domingos, dedi, ben de Angolalıyım. Hepimiz aynıyız.»

Angola topraklarına yerleşmiş Beyazlardan bazılarının, halkın tümünün mücadelesiyle özdeşleşmesi olgusunu iyice belirlemek için yazar, etkin bir kavrayışla sömürge egemenliği kampına bir çatlak sokmuş oluyor böylece (*)

Luandino Vieira'nın kavrayışlı kalemi, baraj işçileri çevresine koşut olarak, tıpkı bir film kamerası gibi çeşitli meslekî-sosyal kesimlerden kişiler üzerinde de önemle duruyor. Özellikle, museke *halkının hayatını çizerek, Sambizanga'nın sınırlarında, kentin etrafında dolaşmaktadır kamerası. Beyaz kentin içine dökülen* kara nehir'*in toplumsal bileşimi şöyledir : marangozlar, duvarcılar, boyacılar çamaşırcı kadınlar, hizmetçiler, cipayeler'in genel arama-taraması yüzünden yolundan alıkonan alt-proleterler. Sonra, gizliliğin karanlık bölgelerinden, bir ticaret şirketinin ulağı (Chico Kafundanga), bir terzi (Mussunda), belirmeğe başlarlar. Hızlı bölümlerde, sağda-solda figüranlar. Her tarafta, kentin rüzgâr gülü* museke'*nin marazlı varlığı: Braga, Lixeira, Samba ve daha uzakta Mussulo adası.*

Direnme hareketinin sosyolojik tablosu — bunu tekrarlamak gerek —olan, Domingos Xavier'nin yaşam öyküsü, toplumsal katmaların ulusal mücadeleye

* Aynı şekilde, Luandino Vieira da Angola beyaz topluluğundandır.

katılmasının ve onunla bütünleşmesinin ölçüsünü kavratmakla kalmıyor, üstelik birçok konuşmalar içinde, onun niteliğini ve içeriğini de aydınlatıyor.

Kafundanga'nın politik bilinçlenmesinin evrimi, çevresinin ve kuşağının benzeri olmayan bir olgusudur: Haraket'*in yüklediği görevler uğruna, benzeşmeye (sömürgeciye ve Beyaz'a) yatkın varoluş tarzının giderek bırakılması, Amerikan sinemasının (swing taklitçiliği) yaydığı davranışın reddi. Bunlar, Mussunda'nın yaptığı ikili konuşmalarda ve verdiği öğütlerde açıkca bellidir: daha köklü savaşçı niteliği olan eylemlerle uyumlu olarak, kendi öz kuruluşlarını (örneğin, Botafogo kulübü) ülke yerlilerinin elinde tutmak için yarı-yasal girişimler dizisi. Öykünün sonunda, başarıyla betimlenen şenlik, bu dönem Angola direnme hareketinin kültürel görünümüne ışık tutmaktadır.*

Bu bölümde, Liceu adıyla anılan, bütün bir kuşağın gözbebeği saz ozanı, sanatçı-savaşçı Carlos Aniceto Vieira Dias anılıyor (*).

> Ve çok uzun süredir tutuklu bulunan ve hiç kimsenin ne zaman serbest bırakılacağını bilmediği Liceu'nün anısı, avluda bulunan sessiz çiftler tarafından paylaşılmaktaydı. Liceu'nün tatlı sesi, iğneli şarkı söyleyişi, ve Liceu'nün violâsı... Ah! Hiç kuşkusuz, bir gün...

Domingos Xavier'nin sorguya çekilmeleri, girişilen mücadelenin niteliğine de tanıklık ediyor. Polislerin, tutuklu ile Bernardo de Sousa (Sousinha, bir süre tam anlamıyla gizlenen yönetici) arasındaki ilişkiyi meydana çıkarmak ve Beyaz'ın kimliğini

* Ünlü «50'ler duruşması»nda suçlandırılan Luceu, Tarrafal zindanında uzun süre tutukluluktan sonra serbest bırakıldı.

öğrenmek için direnmeleri, politik ağların, önem genişliği hakkında bir fikir vermektedir.

İkinci öykünün (Mateus'un Takım Elbisesi) *sosyolojik çerçevesi, birinci öykününkünün benzeridir: Luanda'daki bir fabrikanın (Texang) işçileri, olay örgüsünün ortasında bulunmaktadır. Bununla birlikte tarihsel evre daha eskidir: Kongo-Kinshasa ile ilişkilerin çok özel bir önem kazandıkları evre. Cellatlar ve kurbanlar yeni bir ortamda karşı karşıyadırlar.*

Baskı, direnmeyi, direnme de baskıyı getirmektedir. Bu bağlantı, şiddetin dinamiğini açıklar. Bundan dolayı, polis baskısının karanlık fırça darbeleri olmaksızın, Angola savaşçılarının politik hayatının tablosu eksik kalırdı.

Yönetimle ilgili işler ve baskı, uzun süre, sömürge düzeninin aynı görevlileri tarafından yürütülmüş ise de, PIDE'nin (*) kurulmasıyla birlikte, 1957'den itibaren, ilkin kentlerde, sonra da kırsal bölgelerde işbölümü yapıldı.

Savaşçılara uygulanan işkenceler yelpazesi üzerinde, iki öykünün, okurlara öğrettiği şey, bütün sömürge durumlarında genelleşen bir sahte uygarlığın değişik şekilleridir. Bu öykülerde, hiç kuşkusuz, Portekiz şiddet sisteminin özel biçimleri de bulunmaktadır.

Yakın gerçeğin ögelerini böylece sınırlandırdıktan sonra, öykülerin dilini ve düşünsel görünümünü incelememiz uygun olur.

* Devlet Güvenliği Uluslararası Polisi. Portekiz «Gestapo»su. Marcello Caetano'nun başbakan oluşundan bu yana adı «Güvenlik Genel Müdürlüğü».

Tutuklu Xavier ile Mateus'un —barbarlığı yeniyorlar ya da işkenceye boyun eğiyorlar— sevinç ve acıları, doğal olaylarla uyuşmaktadır. Savaşçıların duyguları ile doğaya hayranlık arasındaki karşılıklı iç içe geçiş, Luandino Vieira'nın yazısına şiirle donatmaktadır.

Tasını aldığı zaman, pis sıvının içinde yüzen bir kâğıt parçası gördü. Dışarda, ağaçların üzerinde kuşlar ötüyor ve gülümseyen güneş ışıklarını yayıyordu. Şiş elleriyle, açabildiği kadar çabuk açtı, kurşunkalemle yazılmış küçük kağıt parçasını ve okudu «Cesaret, dost, hiçbir şey söyleme, hiçbir şey bilmiyorlar. Cesaret Timoteo.

Yazar, hayalini maddeleştiriyor ve Kuanza ve Lukala ırmaklarının seçkin bir yer tuttukları allegoriye sürekli olarak baş vuruyor:

Ülkesinin ırmağı Lukala'nın güzel sularının ürünler için aktığını görüyordu. «Bragança Duque» ün çağlayanlarından sonra, kendinden emin, ağır ağır inen ve birlikte denize yönelmek için, ağabeyi Kuanza'nın sularına kendini atmaya koşan Lukala'yı.

Bu hayalin etkisiyle acısı kayboldu: ırmağın suları, dalgalanan yüksek otlar, palmiyeler, yeşil mısır ve manyok tarlaları. Artık kırbacı hissetmiyordu, şimdi tek kurban gibi görünen şefin ulumalarını duymuyordu.

.....

Düşünceleri, sevgili Kuanza'nın suları gibi akıyorldu: oğlu Bastio'nun başını kaşıyarak saat altı buçukta, kapı eşiğinde oturmuş Maria; aşağıda, ırmağın akıntılı olduğu yerde,

öteki kadınlarla birlikte çamaşır yıkayan Maria. Ve yukarda, yaylaların üzerinde, ince bir su akıntısı olan, tıpkı bir gürültücü çocuğa benzeyen ırmak, kendi doğumunu görmüş olan ve daha sonra, denize dökülürken daha geniş, daha durgun ve daha güçlü gördüğü geniş Kuanza.

Maria'nın ve halktan kişilerin, taşlar üzerinde çamaşırlarını yıkadıkları yerde, ırmak öfkelidir, kendini sıkan tepelere, akıntılarda öfkeden kudurarak karşılarından çağlar boyu savaştığı granit dirseklere kızgındır, sonra köpüğe dönüşerek ve gittikçe sakinleşerek Muxima'ya doğru akar.

Doğanın bu kişileştirilmesi, tutuklunun ölümünün anlatıldığı bölümde doruk noktasına ulaşır.

Şafak vakti, Domingos Xavier'nin, kardeşleri için, ölümünde mutlu uyuduğu doğrudur küçük. Bütün gecelere Domingos Xavier'in öyküsünü anlatmak için uzaklaşan, ülkesinin ayının ışığında oluyordu bütün bunlar.

Luandino Vieira'nın yapıtında iki ton var: biri, çocukluk üzerine öyküler ve Angola başkentinin günlük hayat sahnelerinden, öteki Domingos Xavier'nin Gerçek Hayatı*'ndan meydana geliyor.*

Luanda *adıyla yayınlanan hikâyelerinin tümünde, Portekiz dilinin temel yapıları sarsılmıştır.* museke *halkı, sorunları ve söylevleriyle edebiyata tamamen girer. Bu kenar mahallelerin halkı, geleneksel olarak, —bantou topluluğunun dili olan—* kimbudu *konuşur. Ama,* zalim kent*'in beyaz çevrele-*

riyle kurulan ilişkiler gereğince, değişik düzeyde Portekizce de kullanılır. Bunun sonucu olarak dilbilimsel bir geçişme, ya da daha çok, iki dil arasında bir çatışma çıktı ortaya.

Portekizce sözcükler, söyleniş bakımından değişime uğradılar.

Sonra, sömürenin dilinin deyimleri, sömürülenin dilinde anlam değişikliklerine uğradı. Örneğin, «fato completo» *dan (takım), cellatın anladığı anlamla, Kurban-Mateus'un anladığı anlam aynı değildir. Sözcüklerin anlamsal devrimi, Angola'da yoluna devam etmektedir.*

Yeni bir dil, hiç kuşkusuz, halkın ortak duygusuna uygun bir biçimde doğmaktadır. Bu yeni dilin iç yapısı kimbudu söz dizimiyle birleşmek için, Portekiz dilinin klâsik ilkelerinden uzaklaşmaktadır.

Portekiz dilinin eski kurallarına karşı koyan bu yeni söz dizimi düzeni Luanda'*da* (*) *daha açık olarak belli olmaktadır.*

Gerçek Hayat'*ta, kopma ögeleri, özellikle konuşma düzeyinde kalmıştır. Ama, öykünün tüm üslûbu, yeni Angola dilinin içinde akmaktadır.*

Luandino Vieira'nın, Angola edebiyatı tarihinde ve özellikle düzyazı alanında tuttuğu önemli yeri kısaca belirtmem gerekmektedir. (**)

Yazar, **Luuanda** ile, Portekiz Yazarlar Birliğinin «En İyi Hikâye Ödülü»nü kazandı (1965). Birliğin bu davranışı, Lizbon yöneticileri tarafından kapatılmasına sebep oldu.

** Bu konuda bak: Geralt M. MOSER, **Essays in Portuguese - African Littérature,** The Pennsylvania State University Studies; No.: 26, 1969.
Alfredo MARGARİDO, **La Litterature angolaise: de la**

Angola'ya ilk düzyazı, 19'uncu yüzyılın sonlarında, gazete diliyle girdi. Pedro Félix Machado'nun ilk romanı «Scenas d'Africa» 1880 yıllarında yazıldı.

«1896 kuşağı» edebi gücünü polemiklere ve protesto yazılarına yatırdı. O kuşaktan ayakta kalanlardan biri olan A.de Assis Junior, Dongo bölgesinde yürürlükte olan sosyo-ekonomik ilişkilere ışık tututan romanı O Segredo da Morta'*yı yayınladı. Bu hareketli dönemden sonra, Angola, yüzyılımızın ilk on yılllarında, bir* geçiş *evresi yaşadı. Askeri saldırıların, idari işlerin çokluğunun kolaylaştırdığı bir durumdur bu. Oscar Ribas, çağının aydınlarının içene düştükleri kargaşalığa tanıklık eder. Folklorik romanlar kategorisine sokmamız gereken romanlarının sosyolojik yanı, kültürel benzeşmenin acısını çeken ve iki uygarlığın da dışında kalmış kişileri ortaya çıkarır.*

Castro Soromenho, eserlerinde, Angola'nın kuzey-doğusunda 30 yıllarının dönemecinde meydana çıktığı şekilleriyle, Portekiz sömürgeciliğinin işleyişini göstermek için, toplumsal gerçekcilik yönteminden yaralanarak roman sanatına yenilik getirmiştir. (*)

Bundan sonra, «Angola'yı keşfe gidelim» haykırışı ile, 1948 yılında ortaya çıkan edebiyat haraketlerinin çerçevesi içinde, Angola yeni anlatmının yaratıcı yeteneğinin yayıldığı savaş-sonrası döneminin soluğu duyuldu. Benzeşmeye karşı çıkan ve halkın

decouverte au combat, article in (L'Afrique Litteraire et artisque», No: 2 decembre, 1968.
Mario DE ANDRADE, **Literatura Africana de Expressao Portuguesa,** vol 2, Prosa, Paginas Escolhidas, Alger, mars, 1968.

* Castro SOROMENHO, **Camaxilo,** Presence Africaine. **Virage,** Gallimard

umutlarını üstlenen ozanların dönemidir bu. Bu ozanlar, düzyazıya da yöneldiler. Ve böylece, giderek bir roman evreni ortaya çıktı.

Luandino Vieira, 1957 yılında Cultura *gazetesinin çevresinde oluşan edebi akımın içinde yer almaktadır. İlk öykülerinde, savaşçıların portrelerini çizerken, çocukluğunu geçirdiği halk çevresinin günlük gerçeğinden yararlanma gücüyle kendini hemen belli etti. Sembène Ousmane gibi, yüzleri politik gerçekçiliğe dönük Afrikalı romancılara yakın olan,* Domingos Xavier'nin Gerçek Hayatı*'nın yazarı, düzyazıya yeni bir kan getirmektedir. Ama, 4 Şubat 1961'de başlayan ulusal savaşın destanını söylemek için başka sesler yükseliyor.*

Angola Ulusal Hareketinin saflarında savaştığı için, korkunç Tarrafal zindanında 14 yıl hapis yatmağa mahkûm olan Luandino Vieira, bu destansı yeniden-doğuş*'un bir savaşçısıdır.*

Mario de Andrade

4 Şubat 1971

...Biziz

Dost Mussunda

Biziz!

Agostinho Neto

Zito, oturma odası olarak kullanılan küçük bölmeye koşarak girdi. Avluyu geçerken, bahçenin bir ucunda, çitlerin yanında işeyen dedesini görmüştü. Soluk soluğa durdu, sonra seslendi:

— Dede, çabuk gel, bir tutuklu var!

İhtiyar Petelo döndü, bodur ağacın yaprakları arasından sızan sabah güneşinin ışınlarından kamaşan gözlerini kıstı.

— Bir tutuklu mu var dedin? Gözlerinle gördün mü?

Ardında, sabırsızlıktan yerinde duramayan Zito, sol bacağını sürükleyerek yürüdü ve kırmızımsı bir kumla kaplı sokağa çıktı. Miguel'in barakasını döndüler. Karşıda, çocuklarını peştemallarının altına sokmuş bazı kadınların toplanmış olduğu yerde, bir adam vardı. İki *cipaye*'nin (*) yağmur gibi inen yumrukları altında, bir kamyonetten inmek için, büyük bir çaba harcıyordu.

Uzun boylu, zayıf biriydi tutuklu, hem de çok zayıf. Şişmiş yüzüyle, tanınmayacak hale gelmiş olmasına rağmen, henüz genç olduğu belli oluyordu. Kamyonetin arkasından inerken, kumlara yığıldı. Çocuklarını göğüslerine bastıran analardan:

— Ayy! diye bir çığlık yükseldi.

Torununun yol gösterdiği yaşlı adam, kalabalık arasında kendine bir yer açtı, hiçbir ayrıntıyı

* İtalik yazılan sözcüklerin anlamları için, kitabın sonundaki sözlüğe bakınız.

gözden kaçırmamağa çalışarak, ayağa kalktığı zaman, terlere yapışmış kumlardan, yüzünün şişliğinin daha da artmış olduğu görülen tutukluyu incelemeye başladı. Sabahın bu saatinde olayla ilgilenen insanları, askerler çok kısa zamanda dağıtmışlar, ama orada bulunanlar, adamın el ve ayaklarının iple bağlı olduğuna yemin ediyorlardı. Yemin ederim ki böyle, ip boynundan dolaşıyordu. Ayy! Bu durumda nasıl yürüyebilir? Zito, tutuklunun kambur yürüyüşünü dedesine öykünmek için, başı neredeyse dizlerinin arasında, kapı doğrultusunda küçük küçük adımlarla ilerledi. Bütün azizler üzerine yemin ederek, *cipayeler*'in tutukluyu copla dövdüklerini ve döve döve götürdüklerini söylüyordu.

Haber kısa zamanda bütün *museke*'ye yayıldı. Çocuk, analara, çocuklara tüm gördüklerini anlatmıştı. Komşular birbirlerinin kulağına fısıldıyorlardı. Hiç kimse tanımıyordu tutukluyu: çok uzun boyluydu, zayıftı, ama burada, *museke*'de, kendisini hiç kimse tanımıyordu. Bu yüzü hiç kimse hatırlamıyordu. Dede Petelo, piposu ağzında, bütün ayrıntıları toparladı. Sonra, pantolonunu raks ettiren sol bacağını sürükleyerek çocukla birlikte yola çıktı. Onun böyle, bacağını sürükleyerek geçtiğini gören haylazlar, ona takılmaya bayılırlardı.

— *Takuimoxi, Takuimoxi, eee!* (Tek kıç, tek kıç, eeh!)

Tek kıçı olduğu doğruydu: sol taraftaki yoktu. Bu iş başına 1928 yılında gelmişti. O çağın, hücüm botu ikinci gemicisi, çakı gibi Pedro Antunes'in, yani şimdiki moruk Petelo'nun ateşi öyle yükselmişti ki inmek bilmiyordu. Boş yere bağırdı, karşı koydu ama bizim birinci teğmene lâf anlatmak

ne mümkün: malaryaya yakalanmış bir denizci ha, basın terese kinin iğnesini. İğne yeri de bir mikrop kapmaz mı, al başına belâyı, haber versen başka iğneler de var. Korktu Pedro Antunes, ağzını açıp tek söz etmedi.

İş sonunda neşterlik oldu ve işte size sonucu: kendini tedavi eden hastabakıcı olacak namussuz, neredeyse yiyip bitirmişti, kıçını. Şimdi, kuşaktan kuşağa, *museke*'nin bütün veletleri, açığa çıkmış yaşlı denizciyi kızdırıp duruyorlardı.

— *Takuimoxi,takuimoxi, eee!*

Ama bu güneşli sabah, yaşlı Petelo çocukları ne taşlayıp dağıtmış, ne de yedi göbek sülalelerine küfretmişti. Aşağı kente, işlerine giden aceleci insan kalabalığının arasında, torununun yanında, elinden geldiğince hızlı yürüyordu. Zito, kendini kalabalığın hareketine bırakmış dalgın dalgın yürüyor, kendisi gibi çocuklara bakıyordu; kimi, ustalarının yanında, marangoz ya da duvarcı alet kutusu, kimisi boyacı sandığı, kimileri de beyaz önlükler giymişler, küçük okul çantası taşıyorlardı. Daha şimdiden zorgüç yürüyen Dede'nin kente niçin bu kadar erken gittiğini bilmiyordu. Dedesi, aslında, kendisine:

— İyi bak küçük, Karakolun yanındaki ağaçların altında oyun oynarken bir tutuklu görürsen, gelip bana haber vereceksin, demişti.

Ne zaman bir tutuklu görse, oyunu en tatlı yerinde bırakıp, Dede'nin bodur bir ağacın altında oturup güneşe gülümsediği barakaya koşuyordu.

Bundan sonra, hep aynı şeyler tekrarlanıyordu: saat kaç olursa olsun, yaşlı adam çocuğun elinden tutuyor, vâftiz evlatlarından biri olan *mano* Chico'

nun çalıştığı Şirket'e gitmek için kente iniyorlardı. Zito çok seviyordu bunu; yukarı kente çıkmayan güzel arabaları, temiz ve güzel evleri seyrettiği bir yana, üstelik, Chico'yla birlikte plaj lokantasında yemek yiyorlar, hiç ağzını açmadan Chico'nun anlattığı yeni şeyleri hayran hayran dinliyordu. Hem bazan bunları kendi yaşındaki çocuklara gidip tekrarladığı da oluyordu. Bazıları, hattâ okula giden çocuklar bile, anlamıyordu söylediği şeyleri.

Zito, gezintiden memnundu. İkisi, katranlanmış yolları geçip, beyaz kente dökülen kara ırmağa karışıyorlardı. Özsularını kaldırımların üzerine ağlayan yaşlı ağaçlar boyunca Misyon yolunu inerken, *cipayeler*'in ve askeri birliğin genel arama-taraması yüzünden geç kalan insanlar, yarım günlük ücretlerini, çimento kamyonlarındaki yerlerini, ya da kirli ayakkabılı sabah müşterilerini elden kaçırmamak için hızlı hızlı yürüyorlardı.

Bu saatte, *Museke*'de, kadınlar, sakatlar, işsizler, haytalar çeşitli işlere dağılıyorlardı. Sonunda, tutuklunun varlığını unutacaklardı. Un ve hurma yağı almak, ya da ortadan kaybolmuş bir akrabayı aramak için Karakol'a gitmek, sabahın bu ilk beklenmedik olayını siliyordu: tutuklu, yukarı kentte hiç kimsenin tanımadığı, uzun boylu, zayıf adam, tozlu, mavi kamyonetin gelişi, zavallıyı kıyasıya döven iki *cipaye*.

Gökyüzü ve denizden yorulmuş gözleriyle ancak hayal meyal gördüğü, ama Zito'nun çok güzel anlattığı bu görüntüyü, aklında tutan tek kişiydi yaşlı Petelo. O yüzün en küçük çizgilerini, bakışın anlamını, uzun ve zayıf vücudu unutmamaya çalışıyordu.

— Söyle bakalım, küçük, onu tanımadığın kesin mi?

— Kimi tanımıyorum, Dede?

— Tutuklanan yurttaşı?

— Hayır, onu hiç görmedim, Dede. *Muşeke*'de hiç görmedim onu.

Sessizce ve yolun tek hâkimiymişçesine kurumla ilerleyen on kadar otomobille insan dalgasının karşı karşıya geldiği dört yol ağzında durdular. İhtiyar homurdandı:

— Yolu unuttun, küçük! Büyük Quinta mağazasına gitmiyor musun?

— Burası daha yakın, Dede, iyi biliyorum.

Çocuk yalan söylüyordu; yukarı kentte düşlerini gördüğü kauçuk topları görmek için bu mağazanın önünden geçmek istiyordu. Botafogo takımınınkiler gibi güzel formalar da vardı. İşte bu yüzden, gözleri büyük vitrinin karşısında fal taşı gibi açılmış, yaşlı adamı mağazanın bulunduğu tarafa sürüklüyordu.

— Küçük adımlarımızı açalım biraz, yoksa *mano* Chico'yu kaçıracağız. Sabahları çok erken çıkıyor.

Elele tutuşmuş, sokaklar geçip, Şirket'e doğru yürüdüler. Zito, kendisine belki biraz sonra şekerleme verecek olan *mano* Chico'yu düşünürken, kırmızı tozla kaplı bu kırmızı yüz, yaşlı Petelo'nun kafasına gittikçe yerleşiyordu. Zito, şekerlemeyi hatırlayınca gülümsedi ve adımlarını sıklaştırdı. Şirket merkezi dönemeçteydi. Bir yağın cam pencereleri olan yüksek, kocaman bir yapıydı. Duvarlar sadece camdan yapılmış gibiydi sanki. İçeriye girmekten hep korkardı Zito. Kapıyı ittiği anda hapisteymiş gibi oluyor, derken, hiçbirinden bir şey anlamadığı

resimlerle kaplı kocaman bir salonda buluyordu kendini.

— Günaydın, *mano*, Bay Chico'yu arıyorum, vaftiz babası onunla konuşmak istiyor.

Masadaki üniformalı kapıcı, çıplak ayaklarını birbirine sürten, bu pis, hırpanî kılıklı, beceriksiz *museke* çocuğunun yüzüne dik dik baktı.

— Kim dedin?

— Bay Chico, Bay Chico Kafundanga, Bota takımında oyuncu.

— Haa, çıktı o, çıktı.

— Ama nasıl çıksın? Saat daha dokuz, işe saat sekiz buçukta geldi, nasıl çıksın Bay Chico Kafundanga?

Gözlerini üstün bir tavırla kaldıran, üniformasının yakasını düzelten kapıcı çocuğa baktı, kayıtsızca tekrarladı:

— Sana söyledim ya, iyi tanırım senin Chico'yu, dağıtım defteriyle çıktı, mektup dağıtmaya gitti. Hadi, yaylan bakalım!

Zito, kendini bir şey sanan kapıcıya öfkeyle baktı. Duvarları, cam pencereleri unutup, ona gerçekten şöyle esaslı bir oyun oynamak istedi. Ah *mano*, bizim *museke*'de olacaktı ki!

— Peki, nereye gitti? Gittiği yeri biliyor musunuz?

Kapıcı, cevap vermedi, ayağa kalktı Zito'ya sırtını döndü, ağır bir kapıyı itip gözden kayboldu. Canı sıkılan çocuk, alaylı bir ıslık çaldı ve çıkış kapısına yöneldi.

Kemerlerden birine yaslanmış ihtiyar Petelo denize bakarak güneşleniyordu.

— Dede, *mano* Chico çıkmış, öğleye dönecekmiş. Gidelim.

— Hayır, küçük, sen istersen git, ben beklemek zorundayım. En iyisi git şu hemşeriyle konuş, *mano* Chico gelince, kendisini duvarın dibinde beklediğimizi söylesin.

— Ah, Dede, balık tutarım. Peki mi, Dede? Hemen gidiyorum.

Yüzüne biraz gülümseme gelmiş olan kapıcı, çocuğu azarlayarak, mesajı unutmadan Bay Chico Francisco Joao'ya ileteceğine söz verdi. Masanın bir ucunda duran deftere not aldı.

Saat ona geliyordu. Solgun aralık güneşi renkli kenti ısıtıyordu. Sadece hafif bir yel, körfezin durgun mavi suyunu dalgalandırıyor, palmiyelerin yapraklarını kımıldatıyordu. Zito, duvarın önüne oturttuğu ihtiyar Petelo'yu, orada, sonsuz denizin karşısında, hasretiyle başbaşa bıraktı. Geniş caddeyi koşarak geçti, dedesinin kendisine verdiği iki buçuk *angolar*'la, Catonhotonho'nun dükkânından olta satın aldı. Sonra, Kabotaj rıhtımı üzerinde bir balıkçı kadından iki sardalya kopardı. Büyük baba, dalgın bakışları denizin üzerinde, güneşe uzattığı bacaklarına konan sineklere boş verip dinlenirken, Zito oltayı attı. Ama, balığın oltanın semtine uğradığı yoktu, uğrayınca da yemin yerinde yeller esiyordu.

— Dinle, küçük, ne yaptığını görüyorum; yemi böyle takmağa devam edersen, balıkların işi iş. Görmek ister misin? İşkemben var mı yanında? Ver bana onları, sana nasıl yapılacağını göstereyim. Ver hadi. Bak: şöyle geçireceksin, aşağıya kadar. Tamam. Şimdi çevir, yukardan geçir. Oltanın ucunu gizle. Balık buradan ısırırsa, hapı yuttu demektir, artık kurtuluş yok.

Çocuk, gülmeye başladı. memnundu. Oltayı

kanala attı. Yaşlı Petelo, gülümseyerek gözlerini ufka çevirdi:

«Liman yokken, oltayı atmak yeterdi. Kayaların arasında her bir cins balık vardı. Küçük balıkları, değersiz balıkları tekrar denize atardık» diyordu kendi kendine.

Zito, dikkatini büyük babasıyla, oltaya bölmüştü. Balık vurduğu zaman, öyle hop diye çekmedi, büyük babasının öğrettiği gibi, yavaş yavaş çekmeğe başladı.

— Gördün ya, küçük sana söylememiş miydim? Güzel balık, ha! İyi, şimdi, oltayı çıkar. Aynı yemi al, göreceksin bak, bir başkasını tutacaksın, balıklar ahmak olurlar.

Güneş, bulutsuz gökyüzünde yükseliyordu. İhtiyar Petelo, adanın ucundaki belirsiz lekeye özlemle bakıyordu, hiç kuşkusuz bu —iyi göremiyordu, ama yemine hazırdı—, kim bilir kaç kez yanaştığı, kazanlar için yakıt doldurduğu Kömür Dili'ydi. Biraz daha aşağıda, uzakta, Cap'ın Notre-Dame kilisesi. Kasım bayramlarının eski sarhoşluklarını hatırlayınca, yüzüne kocaman bir gülümseme yayıldı. Şimdi, artık böyle bayramlar yoktu. Beyazlar yasaklamışlardı. Durgun denizi eski dizeliyle dumana boğarak, gürültüyle motorlu bir tekne geçti. Kimbilir kaç kez, Pedro Antunes, beyaz üniformanla mavi kepin başında, kim bilir kaç kez dolaştın körfezi! Ama bu, çok eskidendi. Şimdi...

Katedralin saati on ikiyi vururken, Chico Joao onları aramaya geldi. Şimdiye kadar dört küçük balıkla bir yılan balığı tutmuşlardı. İhtiyar Petelo, deniz anılarına dalmış, hâlâ güneş banyosu yapıyordu.

— Selâm, babalık. Eh Zito, büyüdün artık!

— Selâm, *mano* Chico, sabahleyin aradım seni ama çıkmışsın. Seninle konuşmak için öğleyi beklerken, çocukla balık tuttum.

Biraz canı sıkılan Zito, oltasını sarıp yerde bulduğu bir ipe balıkları geçirirken, hâki üniformasını giymiş olan Francisco Joao, ihtiyar denizcinin ayağa kalkmasına yardım etti.

— Dede, artık balık tutmak için hep buraya gelirim, her gün.

— Sus bakalım, küçük, buraya ciddi şeyler konuşmaya geldik.

— En iyisi yemeğe gitmek. Orada daha iyi konuşuruz, tamam mı?

Mano Chico'nun her zamanki beklenen davetini, ihtiyar Petelo, yapmacık bir isteksizlikle kabul etmedi, ama sonunda, fazla direnmeksizin, üçü birden barakaya yürüdüler. Yemek sadeydi: çorba ve bir tabak etli fasulye. *Mano* Chico iki bardak şarap ısmarladı, ihtiyar Petelo da çocuk için bir limonata.

Şarabın tadını çıkara çıkara, dereden tepeden konuşarak, ağır ağır yediler yemeklerini. Ancak yemeğin sonunda, büyük baba Petelo, oğulluğuna alçak sesle anlatmaya başladı. Zito, dikkat kesildi.

— Bu sabah, bir tutuklu geldi. Kimdir, bilmiyoruz, ben kendisini iyice göremedim, ama küçük herşeyi gördü.

Mano Chico, birdenbire daha ciddi bir havaya büründü. Yüzünün kasları gerildi. Sonra, düşünce içinde, ağır ağır bir kalem, bir kâğıt çıkardı ve yazmağa başladı. Zito, alçak sesle anlattı:

— Tozlarla kaplı, mavi bir Chevrolet'ydi, gerçekten, sanki doğruca iç bölgeden geliyormuş gibiydi.

— Ama küçük, emin misin?

— Yemin ederim.

Mano Chico, çocuğun söylediği araba numarasını yazdı ve ona doğru eğildi:

— Küçük, onun için, uzun boylu ve zayıf diyordun, değil mi? Sıkı sıkı bağlı ve çok dayak yemiş?

— Doğru, Bay Chico, hattâ yürüyemiyordu bile. Ama çok uzun boyluydu, başını hep dik tutuyordu. Hiç korkmuyordu, *mano* Chico.

Bay Petelo'nun oğulluğu, düşünceli düşünceli mırıldanıyordu:

«Uzun boylu... zayıf... başı daima dik. Küçük, mavi bir Chevrolet olduğuna tamamen emin misin?

— Evet, *mano* Chico.

— Direksiyonda beyaz üniformalı biri yok muydu?

— Doğru, mano Chico, arabayı süren bir Beyazdı, çok kısa boylu, beyaz üniforma giymiş.

İhtiyar Petelo, hâlâ bir kemik kemirirken, Francisco Joao not alıyordu. Sessiz Zito, şeker kavanozlarına bakıyor, sinekleri bilinçsizce kovalıyordu.

— Adını söylediklerini duymadın mı?

— Evet, Bay Chico, etraftaki seyircileri dağıtmalarını emrettiği zaman, *cipayeler*, teğmenim dediler.

Güzel, okunaklı yazısıyla, Chico yazmaya devam etti, sonunda:

— Sağol, babalık, sen de Zito, *Museke*'ye dönün, anlaşıldı, bir tutuklu olursa, gözden hiçbir şey kaçırmayın, siz zahmet edip gelmeyin, çocuğu yollayın.

— Aferin Zito, zeki bir çocuksun, okula gitmen

lâzım. Unutma: bu tutuklu hemşeri hakkında başka bir şeyler öğrenirsen, haber vereceksin.

Üçü birden kalktılar. Chico, kasaya hesabı ödedi, Beyaz'a bozuk para yerine şeker vermesini söyledi. *Mano* Chico, saçlarını okşayıp, alçak sesle, «Zeki bir çocuk, zeki bir çocuk» diye tekrarlarken, Zito gülümsedi, keyfine diyecek yoktu.

Chico, babalıkla torunundan, güneşte yıkanan sokağın ortasında ayrıldı. Saat, neredeyse ikiyi çeyrek geçiyordu. Acele etmesi gerekiyordu, çünkü erken çıkmak için izin almak istiyordu.

Mutlu Zito, eli büyük babasının elinde, ipe dizilmiş beş balığı gururla tutuyor, Botafogo takımı oyuncularından arkadaşı Bay Chico'nun kendisine aldığı şekerleri yalayarak yürüyordu. Ve uzun boylu zayıf tutuklunun görüntüsü, büyük babanın düşüncesini kapladığı sırada, çocuk artık Academico' yu alkışlamayı bırakmayı düşünüyordu. Dostu Chico'nun oynadığı takımı alkışlayacaktı.

O gün, öğleden sonra, saat beşte, «muhasebe» bölümünden ulak Francisco Joao, Şirket'ten erken çıkmak için izin aldı ve Samba otobüsüne binmek üzere posta alanına yürüdü.

Akşam üzeri altı buçukta, işinin sona ermesinden yarım saat sonra, Domingos yüksek otların arasındaki kestirme yola saptı. Eve geldiğinde, karısını ve oğlu Sebastiao'yu hasırın üzerine uzanmış buldu. Mühendis Silvestre gündüz postasına vermişti kendisini artık, güneşin tepeleri hâlâ aydınlattığı saatte eve dönmeyi seviyordu. Yemek yemeden önce oğluyla biraz oynayabilir, sonra hasırın üzerinde, Maria'nın sıcak vücudunun yanında dinlenebilirdi. Gece postasında çalışan öteki traktörcü, makinenin günlük çalışma düzeni hakkında birkaç soru sormak ve bir-iki ıvır zıvır için gene oyalamıştı onu.

Barakalar uzaktaydı, şantiyenin dışında, yolun solunda, yakanın üzerinde. Barajın kara derili işçilerinin kulübeleri yan yana uzanıyordu. Halkın günlük artıklarını sürükleyen çamurlu, pis küçük bir dere *Sanzala*'nın içinden geçiyor, sonra aşağıda yüksek otların arasında kayboluyordu. Biraz uzakta, damı çatısı olmayan iki kulübe, iki işçinin akşamları nöbetleşe boşalttıkları helâ olarak kullanılan iki fıçı. Cumartesi günleri, doktor küçük arabasının içinde rüzgâr gibi geliyor, kestirmeden bir sağlık yoklaması yapıyor ve hemen gidiyordu.

Beyaz işçiler, tepelerin üzerine yeni yapılan yatakhanelerde kalıyorlardı. İşletmenin yüksek personelinin evleri, çayırları gayet iyi biçilmiş bahçelerin ortasındaydı.

Domingos'un şöyle en azından bir yirmi dakika-

lık yolu vardı: yüksek otların arasından kestirmeden gitmesi, taş ocağı galerilerini çıkması, sonra kendisini her gün kapıda bekleyen ailesine ulaşmak için, küçük kulübesine doğru koşması gerekiyordu.

Karısı, oğlunu hatırlayan komşu kadını dinlerken, küçük Sebastiao'yu uyutmaya çalışıyordu.

Domingos, Bayan Zefa'yı dinledikçe acı duyuyordu; dostu Sousinha'nın ortadan birdenbire kayboluşuna kendisi de üzülüyordu. Nasıl, niçin kaybolduğunu hiç kimse bilmiyordu. Kaybolmuştu, yönetimin mavi kamyoneti kendisini almağa gelmemişti. Irmağın üzerinde yüzen cesedi bulunmamıştı. Hem zaten, bir işçibaşı ırmağa nasıl düşsün? Galeride, taş ocaklarında çalışırken de bir tehlikeye uğrayamazdı. Küçük, cılız ama her zaman kararlı Sousinha'nın zayıf göğsünü sarsan çekiç ağırdı. İlk günler, hep aradılar onu, Zefa kente bile gitti, karakolun hiçbir şeyden haberi yoktu; tanıdık *cipayeler* hapse atılmadığını doğruladılar, sonra, unutuldu.

Başlangıçta endişeli olan, dostu Domingos Xavier, hemşerisinin ortadan kayboluş nedenini azar azar öğrendi. Bunu düşünürken, biraz üzülüyordu, çünkü Sousinha kendisine haber verebilirdi. Ama kimse bir şey bilmiyordu. Sadece, bölüm sorumlusu mühendis Silvestre, Domingos kendisine bu kayboluştan bahsettiği zaman şaşkın görünmemişti; plânı inceleyerek bir an durdu, sonra, gülümseyerek, aldırmazlıkla:

— Boş ver, üzülme, başına hiçbir şey gelmedi, dedi.

Barakalarda herkesin Bay mühendis dediği, teknik görevli mühendis Silvestre'e eski bir yakınlık bağlıyordu Domingos'u. O zamanlar bir çocuk sayılırdı Domingos, Şeker Şirket'inde, traktörleri yağlayıp yıkamayı öğreniyordu ancak: kendisini teknik

sorumluya yaklaştıran, daima onun çalıştığı yerlerde iş aramaya götüren bir konuşma duymuştu. Hepsi buydu. Sonra, şimdi, şantiyede, Sousinha ile Silvestre arasında geçen ve Domingos'un anlamını kavradığı konuşmalar. İşçibaşı, ona hiçbir şey söylememişti. Her gün, arkadaşlarıyla, *sanzalalar*'da bile ancak alçak sesle konuşulan şeyler tartışan Domingos Xavier ona sormayı hiçbir zaman cesaret edememişti. Bir gün, bir raslantıyla oldu bu. İyi hatırlıyordu, çünkü bir gece önce, elektrik bölümünde puantörlük yapan Timeteo adlı zayıf delikanlı, ambarın yanındaki kulubesinde, Luanda'da elden ele dolaşan propaganda borşürlerini okurken yakalanmıştı. Valizinde, polisin sevmediği kitaplar bulmuşlardı. Domingos ve Sousinha bunların isimlerini bilmiyorlardı.

İyi, eski bir atölye işçisi olan Bay Jacop, Yönetici'nin onu tutuklamaya geldiği zaman, çocuğun yalnız olmadığını, onunla birlikte orda bulunan kişinin, dip taraftaki küçük pencereden kaçtığını, Domingos'a gizlice söyledi. Saat gecenin birini geçiyormuş, ama Brezilya'nın Sao Paulo'sundan döndü döneli uykusuzluk çeken ihtiyar Jacop penceredeymiş, kaçan karaltıyı görmüş ama bunu bir gece serüveni sanarak pek öyle dikkat etmemiş. Ama, daha sonra, traktörün tırtıllarını kontrol ederken, Domingos'un kulağına fısıldadığı isim, traktörcü için bir keşif değildi, ama onun varsayımlarını doğruladı.

Gerçekten de, Sousinha, o gün Domingos'a:

— Canım sıkılıyor Domingos, demişti. Şu, Timeteo olayı.

— Tanıyor muydun onu?

— Hayır çok yalnız yaşıyordu, kimse konuşmuyordu onunla, galerilerde çalışan herkes çok teh-

likeli biri olduğunu söylüyordu, şu liseli oğlanlar gibi... Sonra, biliyorsun aramaya geldiler.

— Peki, niçin, *mano* Sousa, mademki konuşmuyordu, hiçbir şeye karışmıyordu, sadece kitaplarıyla ilgileniyordu?

Sousinha güldü, küçük bir çomakla toprağa şekiller çizdi, bir süre sonra konuştu:

— Dinle, *mano*, bir gün bana, onun bizden olduğunu söylediler. Önemli bir kişiydi. Ancak Luanda'da bulunabilecek kitapları, kağıtları vardı.

Domingos şaşırdı, ama ihtiyatlı konuşmayı uygun buldu:

— Sanmıyorum, *mano*, mümkün değil.

— Yemin ederim, bunu bana söyleyen insan yalan söylemez.

— Peki, öyleyse kim söyledi sana?

Dostunun gülümsemesinden, bu şekilde hiçbir şey öğrenemeyeceğini anladı. Gülümsedi ve konuşmağa başladı:

— Dinle, *mano*, sana bir şeyler söylemek için fırsat bekliyordum: dostlar arasında saklı-gizli yok, bu yüzden sana anlatacağım, ama kimseye söylemeyeceğine yemin edeceksin.

— Yemin ediyorum, namusum üzerine söz veriyorum ki kimseye söylemeyeceğim.

Oturduğu taşı Sousinha'ya yaklaştırıp, sesinin mırıltısını *sanzala*'nın öteki gürültülerine karıştırarak, Domingos Xavier, dostuna sırrını açtı.

— Silvestre'i iyi tanıdığını biliyorum, bu mühendis seninle çok samimi olduğuna göre sana anlatabilirim. O nereye giderse, ben de giderim, benim için her zaman bir iş bulur. Benim iyi bir traktörcü olduğumu söyler. Burada, şantiyede, beni

gece postasına koydular ve bir ay hiç değiştirmediler, posta değiştirerek bazan gündüz, bazan gece sadece Beyazlar çalışıyorlar, ama Carlos'la ben hep aynı. İşçibaşına itiraz ettim, ama adam, yarım yevmiyemi kesmeye bile kalktı: bunun üzerine, Bay Mühendisi görmeğe gittim.

Dostuna doğru eğilmiş, traktörcünün basit ve dolaysız sözlerini dikkatle dinleyen Sousinha, onaylarcasına başını salladı. Bu dostluktan çok gururlanan Domingos Xavier devam etti:

— Biliyorsun, *mano*, kendisini sevdiğin için, iyi davrandığın için ya da duygusal iyilik eden Beyazlardan değil o. Onları çok iyi bilirim *mano* Sousa, onları çok iyi bilirim ben. Bir gün şapkanı çıkarmayı unutacak olsan, nankör muamelesi ederler, hepiniz aynısınız» derler, ve İş'in sona ermiştir. Bu Beyaz öyle değil Sousa, kafasıyla düşünüyor o...

— Pardon, yüreğiyle de tabii. Bu sabah, Timoteo'dan bahsederken görecektin onu. Ah! rengi soldu, kireç gibi oldu. Bana, sadece kafasıyla düşündüğünü söyleme onun.

Traktörcü, ellerini bükerek belirsiz bir hareket yaptı, söylediklerini desteklemeğe, düşüncelerini başka türlü açıklamağa çalıştı, ama ancak şunları söyleyebildi:

— Sana inanıyorum. Dediklerim belki tam değil, ama sen anladın, öyle değil mi? O, ötekiler gibi değil. Kendisini Bom Jesus'de tanıdım, acemi bir traktörcüydüm daha.

Domingos Xavier'nin heyecanlı sözlerinin arasından, kalın camlı gözlüleri, kısa pantolonları, hızlı konuşması ve gülümsemesiyle mühendisin küçük ve sinirli görüntüsü belirdi.

— İşçibaşını ve işçiyi dinlemeden, ücretleri-

mizde hiçbir kesinti yapmazdı. İnsan kendini duruşmada sanırdı. Tanrım, işçibaşı, kesintileri kaç kez kaldırmak zorunda kaldı!

Traktörcü ayrıntılara inmekten hoşlanıyordu, olayları anlattı, mühendisin Portekizceye çalan *kimbundu*'sunu taklit etti. Ama sabırsızlanan Sousinha, piposunu yaktı, iki çekim arasında üsteledi:

— Anlat, *mano*, çabuk anlat. Çoktandır biliyorum bunları, onu iyi tanıyorum...

— İyi, söylüyorum öyleyse: bir gün idare müdürü barakamıza geldi öğleyin, bütün *funji* ve balık bidonlarını tekmeyle devirdi, kantine gitmemiz gerektiğini, çünkü yiyeceklerin orada olduğunu söyledi.

— Peki, sonra?

— Şöyle, *mano*, tüccar, idare müdürünün arkadaşıydı. Bir kantin açmıştı. Çorba vardı ezmeler vardı, sadece Beyaz yiyecekleri, ama kötü yapılmış ve çok pahalı, aklının almayacağı kadar! Biz, traktörcüler, vagoncular, kabul etmedik. Kendi yemeğimizi kendimiz yapmağa devam ettik... Bilemezsin, *mano* Sousa, bilemezsin.

Ayağa kalktı, ciğerlerine temiz hava doldurdu. Ciddi bir tavırla, ellerini arkadaşının cılız omuzlarına koydu ve devam etti:

— Sana dediğim gibi, Sousa, bir gün elini omuzuma koydu ve dedi ki: «Domingos, sen iyi bir traktörcüsün, ama bunun ötesinde, iyi bir insansın iyi bir Angolalısın.» Yalanım varsa, namussuzum, Sousa. Sözlerini duyunca, yüreğim heyecandan duracakmış gibi oldu. Bir beyazın böyle konuştuğunu hiç duymamıştım. Sonra bana, sesini alçaltıp: «Biliyor musun Domingos, dedi, ben de Angolalıyım. Hepimiz aynıyız. Okuyabilseydin, iyi bir mühendis olurdun.»

Sonra, aceleyle çıktı, her zamanki tavrıyla. Unutamam, *mano* Sousa, unutamam.

Sousinha ayağa kalktı, çenesini kaşıdı, bakışıyla yüksek otları kucakladı, sessizce piposunu içti.

Gece, küçük gürültülerle doluydu. Aşağıda, Kuanza ırmağının düzenli sesi, gecenin sessizliğini belli belirsiz bozuyordu. Sonra, tekrar yerine oturdu Sousinha, gülümseyerek, arkadaşına:

— Çoktandır biliyorum olayı, *mano*. Bunu söyledi, çünkü sen, yaşama hakkımız, işlerimiz, yiyeceklerimiz hakkında, bizim hoşumuza giden şeyler hakkında idare müdürü ile takışırken, traktörün arkasında bekleyip dinledin onu. Doğru değil mi?

— Nereden biliyorsun?

Sousinha piposunu söndürdü ve arkadaşına, gizli kalmak üzere:

— Dinle, Domingos, bunu başka kimseye söylemeyeceksin, Silvestre'in bizim gerçek bir dostumuz olduğunu asla unutmayacaksın, dedi.

Sonra, havalı çekicin sarsıntısıyla bütün gün sarsılan zayıf ve cansız gövdesini dinlendirmek için kulübesine sığınmaya gitti. O günden sonra, artık onu hiç kimse görmedi bir daha, ne şantiyede, ne de *sanzala*'da.

Şimdi, Domingos Xavier, oğluyla hasırın üzerinde oynarken, arkadaşını hatırlatıyordu. Oğlunun yazgısına hâlâ ağlayıp sızlanan Bayan Zefa'nın sesi, yüreğine işliyordu. Kadının sesinde, Domingos'u kederlendiren ve bu akşamın sonundan ürküten bir şeyler vardı.

Kulübelerin yanında, mavi kamyonetin sesini duyup, anaların ve kadınların yüreklerinin hopladığı

sırada, saat dokuza geliyordu, ay ışığının tepeler arasında akan hızlı suların üzerinde yansıdığı akşamlardan biriydi. Mavi kamyonet ortaya çıktığı zaman, onun varlığında düşmanı görüyorlardı: arka tarafta, birisi sıkı sıkıya bağlanacak, gebertinceye kadar dövülecekti, taa kente kadar... sonra sonra hiçbir şey öğrenilemeyecekti.

Götürüleni ya bir daha hiç görmezler, ya da dayaktan bitkin, eli-ayağı şişmiş olarak dönerdi. Kamyonet, civciv kapan çaylak gibi, barakaların etrafında dönmeye başlayınca, hiçbir baba, ertesi gün, iş dönüşü, oğlunu tekrar görebileceğinden, işçibaşına yoklamada cevap verip veremeyeceğinden emin olamazdı.

Ölgün ışıklar yandı. Kadınlar, bacaklarının arasında çocukları, çekine çekine kapı önlerine çıktılar. Kamyonet durmuştu, farları Domingos'un barakasına çevrilmişti; *cipayeler*, coplarıyla kapıya vuruyor, bağırarak kapıyı açmalarını söylüyorlardı. Kamyoneti süren asteğmen, arkada, bir kenarda duruyordu, tabancası elindeydi.

O gece, insanlar, Maria'nın haykırışları, Sebastiao çocuğun çığlıkları arasında, gözleri kamyonetin ışığıyla neredeyse körleşmiş Domingos Xavier'nin pantalon düğmelerini ilikleyerek çıktığını, kulübesinden koparılırcasına alındığını ve korkunç bir şekilde dövüldüğünü gördüler. Kendini savunmak için, içgüdüyle, kamburunu çıkarmış, uzun boylu, zayıf Domingos Xavier, karısının yanına gitmeye çalıştı, ama asteğmen, çabuk bir hareketle, tabancasının kabzasını ensesine indirdi. Sonra, askerler, kollarından bacaklarından tutup, kamyonetin arkasına attılar onu.

Kamyonet, yolda uzaklaşırken, gece birdenbire

karardı. Uykudan uyanan insanları bir sessizlik kapladı. Artık, sadece, Maria'nın haykırışları ile Sebastiao çocuğun ağlaması işitildi. Sonra, kadınlar ağlayarak Maria'nın çevresinde toplandılar, biri Bastio'yu kucağına aldı, sallamağa başladı. Gecenin geri kalan kısmında, inlemeler, çocuk ağlamaları, cezalar, işkenceler, umutlar hakkında fısıltıyla yapılan konuşmalar bozdu sessizliği...

Ay, hücresine girip, yıkık vücudunu ışıklarıyla örttüğü sırada, bu görüntüler, bir ırmağın suları gibi, Domingos Xavier'nin düşüncelerini kapladı, *cipayeler*'in botlarıyla ezdikleri yorgun beyninin çiseltilerinden çıkıyorlardı. Beyaz ışık, çelik bir kafesin koruduğu delikten içeri giriyor, başını pek az kaldırabilen traktörcü, kum dolu, şişmiş gözkapaklarının gerisinden bulutsuz, mavi göğü hayal meyal görüyordu.

Kendisini böyle hayranlıkla seyreden, ülkesinin ayı ve mavi göğüydü.

Ezilmiş, zayıf gövdesi, bu hücreye güçlükle sığıyordu. Buraya nasıl getirildiğini hatırlamıyordu. Herşey bir tuhaf ve uzaktı, tıpkı ayın beyaz ışığı gibi. Göğsü acı veriyordu, çok belirgin bir acıydı bu. İlkin, dudaklarını ısırarak inledi, sonra, hemen hemen bütün hücreyi kaplayan kapak taşının üzerine uzanmayı başardığı zaman inlemesi yükseldi. Böyle, yüzükoyun yatmış durumda, çimentonun üzerine biraz kuvvetlice bastıramadığı korkunç ezik el ve ayaklarının acısını duyuyordu, olabildiğine şiştiler. Düşünceleri, sevgili Kuanza'nın suları gibi akıyordu: oğlu Bastiao'nun başını kaşıyarak, saat altı buçukta, kapı eşiğine oturmuş Maria; aşağıda, ırmağın akıntılı olduğu yerde, öteki kadınlarla birlikte çamaşır yıkayan Maria. Ve yukarda, ince bir su

akıntısı olan, tıpkı bir gürültücü çocuğa benzeyen ırmak, kendi doğumunu görmüş olan, daha sonra, denize dökülürken daha geniş, daha durgun, daha güçlü gördüğü geniş Kuanza.

Maria'nın ve halktan kişilerin, taşlar üzerinde, çamaşırlarını yıkadıkları yerde, öfkelidir o, kendini sıkan tepelere, akıntılarda öfkeden kudurarak karşılarında çağlar boyu savaştığı granit dirseklere kızgındır, sonra köpüğe dönüşerek, sakin sakin, Muxima'ya doğru akar.

Ay ışığı, hücrede oynadığı sırada, başka görüntüler, hayaller. Uzun yol, çiçek açmış baobab ağaçları, kamyonette yolculuk, şafak vakti, Yönetim'de geçen bir geceden sonra. Ayakları, elleri, boynu aynı iple bağlanmış göğsünü genleştirerek, gecenin çiseltisinin ıslattığı toprağın güzel kokusunu soluyordu. En küçük kımıltıya karşı acımasız *cipaye* dayağı. Ama, sabah güneşi, şişmiş yüzünü okşuyor, bu aydınlık sabahta önünde açılan geniş, madenî kapıyı ona işaret ediyordu. Suskunluklarında dayanışmalarını hissettiği, şişmiş, yapışmış gözlerinin gerisinde duymayı başardığı insanları döven, kovalayan askerler. *Cipayeler*'in vuruşlarını artık hissetmeyerek kapıyı böyle geçti. Sadece kadınları ve peştemallarına yapışmış şaşkın çocukları gördü, durmadan anılarını besleyen görüntüler.

Kentte, kamyonetten indirildiği sırada, çekinerek gözetleyen çıplak ayaklı, marazlı çocuklar. Ama, ne zaman olduydu bu? Ne zaman? Ay ışığı, anılarını tek biçime sokuyor, zaman içinde, görüntüleri birbirine karıştırıyordu. Bütün vücudu acıyordu, parçalanmış sırtı gömleğine yapışıyordu, dili kupkuru ağzında şişkin bir paçavradan başka bir şey değildi. Gözleri yapışmış, *palmatoria* darbelerinden el-

leri, ayakları şişmişti. Maria'nın görüntüsü, ağlayan, Domingos'un hoşuna gittiği gibi bağıran çocuk Bastiao ile birlikte tekrar beliriyordu. Gözlerini güçlükle kapatıyordu, Kuanza, öfkenden kudurmuş gibi ya da dalgasız, açık deniz gibi sakin akıyordu ay ışığında. Uyku geliyordu, herşeye egemen oluyordu, kesin olarak herşeye, hattâ yorgunluğa, uyanık kalmak, düşünmek arzusuna bile. Ama uyku, tıpkı Kuanza gibiydi. Hiçbir şey karşı koyamıyordu ona. Öyle yatmış, kendisini çocukluğunun ırmağının sularının götürmesine bıraktı, doğduğunu görmüş olan, yaylanın ırmağına.

Maria, arkadaşını Sambizanga'da bulmamış olsaydı, hiç bilmediği bu kentte, daha küçük bir çocuk olan Sebastiao ile ne yapardı, ikisi de hiç bilmedikleri bir kentte yitmiş? Yardım etmeselerdi, küçük çocuk nasıl dayanırdı? O gece, çocuğu sırtında Maria eve geldiği zaman, Bay Cardoso böyle konuşmuştu. Herkes şaşırmıştı, uyuyan çocuklar hoş geldin demek için yataktan kalktılar, heyecanlanan Bayan Tete, Maria'nın omuzuna başını dayayıp ağladı. Onu görmeyeli on yıl oluyordu, rahmetli anasının Brada'da oturduğu zamanlardan beri. O sıralar henüz küçük bir çocuk olan Maria su bidonlarını taşır, bez bir bebekle oynar, kumdan pastalar yapardı.

Daha sonra, Maria hayatını anlattı, adamına ağladı ve herkes gidemeyeceğine karar verdi; hayır.

Evde, her zaman fazladan birine yer vardı, yemekler için, sadece bir avuç manyok unu eklemek yeterdi. O, gündüzün, jandarmada, karakolda, bulabileceği heryerde adamını ararken, çocuklar Bastiao'ya bakabilirlerdi. Vali'ye bile gitmeliydi. Hattâ Cardoso, onunla birlikte gitmekte bile diretiyordu, bir hastalık uydurup, iki-üç gün işi ekebilirdi, ama kederle gülümseyen Maria, bu düşünceyi dostunun aklından çıkardı: karakolun yolunu pekâlâ biliyordu, çok uzak değildi ki...

Ve gecenin geç saatinde, küçük kulübede herkes uykuya dalmış, ay beyaz ışığıyla museke'yi yıkarken, Maria'nın gözüne bir türlü uyku girmiyordu. Kun-

dak bezine sarılı Bastiao, hasırın üzerinde uyuyordu. Cardoso'nun ve karısının boğuk seslerini, evin öteki ucunda hasırın üzerinde kımıldayan çocukları daha bir süre duydu. Sonra, sessizlik herşeyi içine aldı, arkaya kaykılan, tahta sıralı eski otobüsteki uzun yolculuktan yorgun düşmüş Maria tek başına kaldı. Köyden saat onda çıkmıştı, kente geldiğinde gece oluyordu. Misyon'un yakınlarında inmiş, sırtındaki çocukla, işten dönen insanların arasında, çok az yürümüştü. Arkadaşı Tete'nin evini bulmak kolaydı, Bay Cardoso'nun çoktandır oturmayı âdet edindiği dükkânın yanı başındaydı. Dostlarının içten yakınlıklarını hisseden, bir yığın çocuk doğurup daha genişlemiş, yaşlanmış Bayan Tete'ye bakan Maria, kulübede çok rahattı. Şimdi, çocuklardan ikisi, en küçükleri vardı artık.

Ama, ne bu rahatlık, ne de dostlarının gösterdiği sıcak yakınlık acısını dindiremiyordu. Sevdiği erkekten, Domingos'tan, dört yıldır hiç ayrılmamıştı. Çok sevecendi Domingos, kazancını hep kendisine verirdi, ama cumartesi akşamları, haftanın yorgunluğunu dostlarıyla birlikte dağıtmaya gittiği zaman, hayat biraz güçleşirdi. Ama Bastiao için gerçek bir arkadaştı! Toprağın, hasırın üzerinde oynardı, oğlu için elinden gelen herşeyi yapardı. Hattâ bir gün, Sousinha'nın anası Zefa'nın evinden sessizce döndüğünde, çocuğa fısıldayarak:

— Ey, toprağımızın çocuğu, mühendis olacaksın, değil mi? Traktör yapan makinelerin mühendisi! dediğini duymuştu.

Ve adamının konuştuğunu duyar gibi oldu, kahkahalarını, nasırlı ve makine yağından kirlenmiş elleriyle, çocuk Bastiao'yu alışındaki beceriksizliği. Ama şimdi Domingos hapisanedeydi, ne yapacaktı?

Domingos'un şantiyedeki arkadaşlarını aramayarak Yönetici ile konuşmaya çalışmayarak, ne olduğunu öğrenmeyerek iyi yapmamıştı. Adamı sakindi, hiç kavga etmezdi, ücret aldığı cumartesi günleri bile, karısıyla, çocuğuyla daima dosttu. Alıp götürmüşlerdi. Niçin? Hem de iş yerinden. Sousinha'nın, nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Baba Joao, Yönetim'le başının derde girmesini sevmezdi; *sanzala*'da, herkes onun polisten yana olduğunu söylerdi. Sadece, Mühendis Silvestre vardı. Ama onu iyi tanımıyordu ki, Yönetim'in tutukladığı birinin karısı olduğu için, bakarsın, belki, can sıkıcı pis zenci karı muamelesi yapardı, her gün olan şeylerdendir bu. Kamyonet *sanzala*'dan çıkıp gittikten sonra, ağladığını, bütün gece ağladığını hatırlıyordu. Güneş doğmadan önce, Bayan Zefa gizlice gelmiş, üstü kapalı bir şekilde:

— Bak *mana* Maria, oğlum, Yönetim'e gitsin, gürültü çıkarsın, ağlasın, Domingos'un nerede olduğunu öğrenmeden oradan ayrılmasın, diyor. Hattâ daha iyisi, çocuk Bastiao'yu da götürüp orada ağlatmak.

Sonra güldü, çoktandır yitirdiği gülümsemesiyle, gözleri fal taşı gibi açılan Maria'nın şaşkınlığına cevap vermedi:

— Ayy! Demek döndü Sousinha?

— Sousinha hep bizimleydi.

O gün, Maria, küçük bir çıkın hazırladı, sabahleyin erkenden yola çıktı. Henüz güneş doğmamıştı, çiseltiden ıslanmış yüksek otları ayaklarının altında hissetmek güzel bir şeydi. Tepelerin mavi siluetleri, kendilerini saran ince çiğ perdesinin altında, arkalara doğru siliniyordu. Kuanza'nın tasa-

sız suları parıldıyordu, salın yanındaki geniş geçitte, uyuyor gibiydiler.

Köy, çiçek açmış akasyaların, muzların, mısır tarlalarının arasında gizleniyordu, çevre yemyeşildi, tazelik ve yeni hayatla doluydu. Ama çevresiyle ilgilenmeyen Maria, çocuk Bastiao ile birlikte uzun yoluna devam ediyordu. Sadece dikenlere dikkat ediyor ve köyün merkezine gitmek için bir araç gözlüyordu. Yüreği, Yönetim'in hapisanesindeki Domingos'un yüreğiyle birlikte çarparken, grup halinde alçaktan geçen kuşları ya da ayaklarının altındaki otların arasında küçük sarı çiçekleri nasıl görebilirdi? Etrafında, herşey renk ve hayattı: küçük kuşların cıvıltıları, binbir renkli kelebeklerin, serin havadaki dansları... Erkeği, doğduğu toprağın erkeği, bir domuz gibi bağlandığı, gecenin herhangi bir saatinde, gündüzün herhangi bir saatinde bir kamyonetin arkasına atıldığı, hapisaneye kapatıldığı sırada, toprağının güzelliğini duyamazdı, göremezdi Maria. Bu saatte, birçok araba geçiyordu, barajın jeepleri, ama hiç kimse durmuyordu. Uyuyan çocuğuyla birlikte, Yönetim'in önüne geldiği zaman saat yediye geliyordu. İyi tanıdığı, ama bu sabah selâm bile vermek istemeyen *cipaye* Toneto'nun dediği gibi yaptı, Bay Sekreter'i bekledi.

— Peki, *mano*, ne zaman gelir Sekreter?

— Bekle bayan, erken gelir.

Sonra, kucağında çocuk Bastiao, merdiven basamaklarına oturmuş Maria'yı bırakarak, Yönetim'in içindeki salonlara doğru uzaklaştı. Maria, beklerken, Domingos'u, *sanzala*'yı, oğlunu düşündü, sonra aceleyle geçen insanlar, işletmenin tıklım tıklım dolu jeeplerinin tepelere tırmandığını gördü.

Bay Sekreter jeeple saat dokuzda geldi. Maria'

ya gülümsedi, uyanmış olan Bastiao'yla oynadı, ama Maria ona, bir gün önce ortada hiçbir neden yokken alınan kocasını aramağa geldiğini söyleyince, öfkeyle cevap verdi:

— Bir haydut senin adamın. Beyazları öldürmek istiyordu. En iyisi sen onu unut...

— Ama, Bay Sekreter, nasıl bir haydut? Domingos bütün gün traktörün üzerinde çalışırdı, ailesiyle yaşardı, kavga etmezdi, şimdiye kadar hiç tutuklanmadı, o halde, nasıl bir haydut öyleyse?

— Söyledim sana, münakaşaya lüzum yok. Adamın bir haydut. En iyisi sen *sanzala*'na dön.

Maria, Sousinha'nın sözlerini hatırladı, Bayan Zefa kulübenin kapısında tekrarlamıştı. Bağırarak konuşmağa, ağlamağa, adamının nerede olduğunu sormağa başladı, adamını görmek istiyordu, sadece görmek istiyordu, hiçbir şey yapmamıştı adamı. Gelip geçenler duruyor, birbirlerine alçak sesle ne olduğunu soruyorlardı. Ve herkes acıyordu Maria'ya. Sekreter uzaklaştı, kapıyı kapattı, ama Maria daha fazla bağırdı, çocuk Sebastiao da ağlamağa başladı. *Cipaye* Toneto, Maria'nın ellerini tuttu, yalvararak sakinleştirmeye çalıştı. Sesinden korktuğu belli oluyordu. Herkes Toneto'ya küfretmeğe başladı. Bu sırada Sekreter'in sesi duyuldu:

— Kapat çenesini şu kancığın, yoksa kocasına yapılan kendisine de yapılır, anladın mı?

Toneto, titreyerek, «evet, Bay Sekreter» diye mırıldandı, kucağında çocuğunu sıkan Maria'yı tuttu, yapının merdivenlerinden inmeğe zorladı. Maria haykırıyordu, çığlıkları herkesin dikkatini çekiyordu: pencereler açılıyor, çocuklar ellerinde yayları, sapanları seyretmek için oyunlarını bırakıyorlardı.

Cipaye Toneto kadını tutuyor, çekiyor ama bir türlü verandadan aşağı indiremiyordu.

— Ayy, ayy! Adamım! Öldürdüler, biliyorum, öldürdüler onu. İçki içmezdi, kimseye kötülük etmezdi. Öldürdüler onu. Ayy, hayatım benim! hiç döğüşmezdi. Öldürdüler onu. Biliyorum. Ayy, ayy!

Asker, kadını sıkı sıkıya tutuyordu, verandaya doğru korkuyla bakarak, onu yatıştırmaya, alçak sesle güven vermeğe çalışıyordu:

— Maria, sana bekle diyorum. Sana, adamın hayatta diyorum. Ama n'olur bir parça sus...

— Susmayacağım işte, pis *cipaye!* Sen de beyazlar gibisin. Ayy, adamım. Öldürdüler onu.

Çocuklar, Maria'nın açılan bacaklarının önünde, bakıp gülerlerken, *cipaye* Toneto, öfkeyle homurdanan insanların bakışları altında, kadını yavaş yavaş sürükleyerek binanın arka tarafına götürdü. Maria, *cipaye*'yi itip kendini ağlayarak yere attı. Bastiao'nun çığlıkları, annesinin ağlamasına karışıyor ve sesler gittikçe yükseliyordu.

— Sana anlatıyorum, sana söylüyorum. Biliyorsun ki dostunum Maria, diye üsteliyordu Toneto.

Maria hıçkırıklarını bastırdı, Bastiao ağlamayı kesti. Asker, ancak Maria'nın duyabileceği bir şekilde:

— Adamın bu sabah Luanda'ya gitti. Mavi kamyonetle oraya götürdüler. Asteğmen, onu polise götürdü.

Maria, mendilinin ucuyla gözlerini sildi, sızlanmağa başladı:

— Ayy, *mano* Toneto, ayy! Domingos, kimseye kötülük etmezdi. Niçin götürdüler onu?

— Domingos'un Beyazları öldürmek istediğini söylüyorlardı. Ben inanmıyorum, *mana!* Ama Bay

Yönetici, sonra Bay Sekreter, hattâ bizim asteğmen ve onu *sanzala*'dan almağa gelen Joao ile Mandombe bütün gece konuştular, onun hakkında...

— Ama niçin *mano* ? Herkes bilir, sen de bilirsin ki Domingos dalaşmayı seven bir insan değildir.

Asker omuzlarını silkti, karakolun arkasına baktı, korkuyla devam etti:

— Bak, *mana*, Bay Yönetici ona bir Beyaz'ın adını soruyordu. Ancak dışardan duyabiliyordum. Beyaz kim? Beyaz kım? Sonra, Bernardo de Sousa' nın nerede olduğunu öğrenmek istiyordu, şu çok zayıf bir adam var ya onun...

— Ayy *mano*, bu ne biçim hayat! Ayy *mano*! Domingos beyazları tanımazdı Toneto. Şimdi, Sousinha, kimbilir nerede? Hiç kimse bilmiyor.

Toneto, etrafa bakmak için uzaklaştı. Sonra yavaşça döndü ve alçak sesle:

— Konuşturmak için, ona çok eziyet ettiler. Asteğmen, Mandombe'ye sırtını biberle ovmasını emretti, sonra kırbaçla dövdü.

— Ayy, ayy, adamın benim! Öldürdüler onu, biliyorum *mano*, yüreğim söylüyor bana.

Asker sabırsızlanıyordu, etrafına korkarak bakıyordu.

— Bu kadar bağırma, *mana*, bu kadar bağırma, Bay Yönetici sana bunları anlattığımı öğrenirse, *palmatoria* ile döver beni.

— Çok iyi eder! Halka acı çektirenler sizlersiniz; küçük bir bahşiş almak için bütün bunları siz uyduruyorsunuz. Sanki tanımıyor muyum sizleri? Hattâ sen bile, Kaiume'nin torunu, sen bile, *palmatoria* ile vurmuşsundur ona.

— İnan ki ben vurmadım. Yemin ederim. Mandombe ile Joao *palmatoria* ile vurdular ona. Elleri-

ne, ayaklarına, kıçına... Ah, Domingos, ah! Zavallının sesini duymamak için kulaklarımı bile tıkadım. Ama *mana*, Domingos hiçbir şey söylemedi. Sadece «Bilmiyorum, bilmiyorum, haydutlar» diye haykırıyordu. Sonra, asteğmen kırbaçla vurdu. Konuşmadığı için Luanda'ya götürdü.

Maria, çocuğu uyutmaya çalışarak, *cipaye*'yi büyük bir dikkatle dinliyordu. Bakışları sakin, gözlerini uzaktaki istasyonun hind kirazlarına dikmiş bakıyordu. Askerin anlattıkları artık acı vermiyordu ona. Sadece, adamının sözleri, bir yankı gibi aklına geliyor, yüreğini kaplıyordu: «Söylemiyorum... Söylemiyorum...»

Maria'yı Luanda otobüsüne kadar Toneto götürdü, ona, Domingos'u ilkin *museke* karakolunda aramasını söyledi. Belki oraya götürmüşlerdi.

Maria, şu anda, kafesinde kuğurdayan kumru ile birlikte uyanan tan vaktinde, bir türlü bitmek bilmeyen uzun, siyah yolu, çiçek açmış baobab ağaçlarını, rüzgârın altında eğilmiş yüksek otları, ağaç dallarında öten kuşları, yol boyunca «Yumurtalar! yumurtalar! Bal gibi tatlı *maboque!*» diye bağıran, koca karınlı çıplak çocukları hatırlıyor.

Colomboloca'dan sonra yağan yağmurun ıslattığı toprağın güzel kokusu ciğerleri doldurmuştu. Meyveleri henüz sarkmayan, çiçeğe durmuş büyük bir baobab ormanının koruduğu yeşil pamuk tarlalarını. Sonra, uzakta, ışıklar sıkıntı içinde pırıldıyordu. Bilinmeyen büyük kent. Görmeyeli on iki yıl oluyordu. Son durakta, sokakta çok kalabalık vardı. Otobüsteki adam, Misyon'un yanında çabuk inmeleri için yolcuları sıkıştırıyordu.

— Haydi, geldiniz, çabuk indir şu eşyanı. Haydi inin, inin be pis zenciler!

Küçük ağzı açılmış, hasırın üzerinde uyuyan çocuğa bakarken, Maria, adamı Domingos Xavier'nin sesinin yankısını duyuyordu. Kalbinde çınlayan bir havalı çekiç gibi kafasının içinde vınlayan bir ses:

— Söylemiyorum... Söylemiyorum...

O zaman, Toneto'nun Joao'nun ve Şef'in Sekreter'in, bütün karakolun huzurunda *palmatoria*'yı kapıp bir adama indiren, çocuğuyla oynamayı seven köy adamına indiren Mandombe'nin utanç dolu yüzleri beliriyordu.

Güneş, Lixeira'nın arkasında yükseliyordu. Işık kulübenin pencerelerinden içeri sızdı ve Maria, Bayan Zefa'nın sakin, uzak sesini duydu:

— Onu aramasını, gürültü çıkarmasını, bağırıp çağırmasını söylemiş. Küçük Bastiao'yu da götürmek gerekir, demiş!

Yavaşça kalktı, tan vaktinin ilk ışıklarına bakmak için kapıya yaklaştı.

DÖRT

Şirketin mektuplarını taşımak için, eski yapıya birçok kez girip çıktıktan sonra her zaman olduğu gibi, saat beş buçukta dışardaydı Chico Joao. Her gün yaptığı gibi, hâki üniformasını çıkarıp, alacalı gömleğini ve kendisine, Botafogo'nun orta hafına, yukarı kentteki hayranlarının «swing» adını takmalarına sebep olan dar pantalonunu giymemişti henüz. İş dönüşü, gazete satıcısı çocukların, ilk akşam gazetesini satmak için koşuştukları sırada, şehrin merkezini bu kıyafetle geçti. Zayıftı Chico, çok iri sayılmazdı, mahalle şenliklerinde genç kızların yüreğini hoplatan, futbol delisi çocukların bayıldıkları «siwing» esnekliğinde bir yürüyüşü vardı. Ama bu «swingciler»in çoğu eğlenmekten başka bir şey düşünmedikleri halde, Chico Joao, Bairro Operario mahallesinden arkadaşı, terzi Mussunda'nın dükkânında yapılan bir çok konuşmaları izlemişti. Her zaman, herşeyi merak eden bir kişiliği vardı. Bu yüzden, arkadaşı Mussunda'nın doğuştan gelen bütün çirkinliğine, kamburluğuna ve çelimsizliğine rağmen, güzel konuşmasıyla, genç kızları kendisine hayran ettiğini ve ihtiyarları inandırdığını farketmişti. Herşey hakkında bilgisi vardı Mussunda'nın. Halkın sorunlarını hiç kimse ondan daha iyi bilemezdi. Onun, cumartesi ya da pazar akşamaları yaptığı konuşmalardan, hayatın sadece dar pantalonlardan, iki buçuk *angolar*'a satın alınan kokulardan, amerikan gömleklerinden ibaret olmadığını anlamıştı.

Daha sonraları, çok yağmurlu bir nisan günü,

Chico'nun gözlerini iyice açmıştı dost Mussunda: beyaz, siyah, melez diye bir şey yoktu, sadece zenginler ve yoksullar vardı. Zenginler, yoksulların düşmanıydı, çünkü zenginler, yoksulların daima yoksul kalmalarını istiyorlardı. O zaman Chico şaşırmış ve Mussunda'ya karşı koymuştu: ama zenginler iş, para veriyorlar, yoksullara sadaka veriyorlardı; zenginler olmasaydı, yoksullar işsiz kalırdı! Terzi, genç adamla alay edip güldü, ona sanki aptalmış gibi davranarak bir yığın şey açıkladı: zenginlerin, verdikleri şeyleri, yoksulların nasıl hep yoksul kalmalarını sağlayacak şekilde verdiklerini, zenginlerin, hep zengin kalmak için nasıl çalıştıklarını anlattı; zenginler olmasaydı yoksullar da olmayacaktı, çünkü o zaman, herkes aynı olacaktı. İşte böyle! Zenginler paralarını çalıştırmasalar, daha fazla para kazanabilirler miydi? Mümkün değildi! Ancak yoksulların emeği sayesinde, *mano* Chico, para daha fazla para kazandırıyor, zenginler daha zenginleşiyor, ama yoksul, ne oluyor o zaman? Tanrım! Her zaman kötü durumda!

Mussunda, düşüncelerini gülümseyerek özetlemişti:

—Chico saçlarındaki biryantinden başka bir şeyin yok! Eğer zenginler olmasaydı, herkes *funji* yerdi. Oysa bak, öğle yemeğinde oğlak eti yiyenler var ve ötekiler... *funji* bile bulamıyorlar!

Ama, daha sonra, yağışsız mevsimin ortasında, kulübün ilkokulu yüzünden —okul için izin yoktu, eğitim plânında öngörülmemişti— Botafogo'lu birçok kardeş tutuklandı. Beyazların sözlerinden, herkesin, hele bir siyahın, canının istediği herşeyi kendi başına yapamayacağı anlamı çıkıyordu. O günlerde, bir öğleden sonra, Mussunda, Chico'yu buldu.

— Biliyorsun, *mano* Chico, uzun zamandır seni yakından izliyoruz. İyi bir delikanlısın. Senin gibi haf oyuncularımız yok. Şimdi, biryantinden daha başka şeylerin var. Arkadaşlar kulübü senin yönetip yönetmeyeceğini öğrenmek istiyorlar. Maneco ile Zeziho hapishanedeler, insana ihtiyaç var, yoksa kulüp yıkılıp gidecek!

Chico Kafundanga büyük bir kıvanç duydu. Çünkü, ortak çalışmalara katılan kardeşlerini uzun süredir kıskanıyordu. Kendisi, çalışmaların hep dışındaydı, sadece futbol oynayıp, *massemba* ile *marenge* dansları yapıyordu. Buğulanan gözlerini indirdi ve Mussunda'ya:

— Kabul ediyorum, herşeyi bilen sizsiniz, diyebildi ancak.

Bu yeni bir hayatın başlangıcı oldu. Tanrım, yirmi dört yıl geçmişti, nasıl da vakit kaybetmişti! Şimdi, geceleyin, petrol lâmbasının ışığında, Sanayi Okulu'nda okuyan çocuklarla birlikte fransızca ingilizce öğreniyordu. Gündüzleri, Şirket'le ilgili işlerin tümünü öğrenerek, ulaklık görevini sürdürüyordu. Ah! Bir gün, mümkün olsa da, muhasebe şefine, makineleri nasıl çalıştırabildiğini bir gösterebilseydi. İş saatlerinden sonra, hep yakalanmak korkusu içinde, makineleri temizlemeyi öğrendi. Ama eğlenceleri de boşlamadı, hayır! Akşamları konuşmağa başladığı zaman, herkes kendisini dinliyordu, anneler kızlarına:

— Bu Chico'ya dikkat et. Bu oğlan gevezenin biri!... diyorlardı.

Ve işte şimdi, hâki üniformasının içinde, görevini candan bir bağlılıkla yerine getiren, eski denizci, İhtiyar Petelo'nun anlattıklarını düşünüyordu. Kendi çocukluğuna benzeyen Zito'yu hatırlarken

gülümsüyordu. Uyanık bir çocuktu, belli oluyordu. Bu kadar küçük yaşta çalışmağa başlamıştı, hiç kuşkusuz iyi bir delikanlı olacaktı. Ne yazık ki okula gitmiyordu. Zito'yu okula yazdırmak, çözümlemesi gereken bir sorundu. Kapatıldığı sırada Botafogo' nun okuluna, önceden tahmin edilenin iki katı çocuk kayıtlıydı. Resmi okula gelince... Basket ayakkabıları gerekiyordu, bir önlük gerekiyordu, şu gerekiyordu, bu gerekiyordu... ve daha bir yığın şeyler! Mussunda'ya bahsedecekti: Zito'nun okula gitmeden büyüdüğünü görmek acı veriyordu ona. Zeki bir çocuk, yemin ederim;

Otobüs, meydanda bekliyordu. Chico çıktı ve en öne oturdu çünkü yol boyunca rüzgârın yüzünü sarbaçlamasından hoşlanıyordu. Rüzgâr denizden geliyordu, Mussulo adalarından. Hemen hemen dolmuş olan eski International bir duman bulutu içinde hareket etti. Chico bilet parasını ödedi ve ihtiyar Petelo'nun belirttiği ayrıntılardan hiç birini unutmamağa gayret ederek, tekrar düşüncelerine daldı: uzun boylu, zayıf, genç bir tutuklu, sabahleyin gelen, tozlu, mavi bir kamyonet. Bir kâğıt üzerine yazdığı kamyonetin numarasını hemen yırtması gerekiyordu. Kim olabilirdi? İhtiyar Petelo ve sapanla, ökseyle kuş avlayarak *museke*'nin bütün girdisini çıktısını öğrenmiş olan, onunla ilgili herşeyi bilen Zito'ya göre, tutuklunun yüzü, yukarı kentte bilinen bir yüz değildi. Ama önemli olan Miguel'le ilişki kurabilmekti, belki tutuklunun kim olduğunu biliyordu, bilmiyorsa, hapishanede bulunan gerekli kişiye haber verebilirdi. Böyle düşüncelerine gömülmüş, güzel gün batımını elden kaçırıyordu, binlerce mavili bir denizde boğulan kan rengi güneşin batışını. Hindistan cevizi silüetlerinin böldüğü Mussulo adası, dalga-

kıranın ötesinde, Corimba kıyısından uzaklaşan, Sorinho'ya giden motorlu tekneler.

Otobüsün arka tarafından gelen, kontrolörün sesi uyandırdı onu. Bir yurttaş, dış görünüşüne bakılırsa kuşkusuz bir işçi, Baleizao yakınlarında otobüse binmiş ve arka taraftaki bir sıraya oturmuştu. Biletçi ayakkabıları hakkında bir şeyler homurdanmıştı, adam oturduğu köşede, elleri dizlerinin arasında büzüldükçe büzülüyordu. Francisco Joao, kontrolörün sesini duyuyordu: gelecek sefer, dışarı atarım seni.

— Ama ben bilet paramı ödedim, diye karşı koydu adam.

— Kapa çeneni. Vız gelir bana, sana dün söylemiştim: böyle iğrenç bir durumda, otobüse binmeyeceksin artık.

Adam gözlerini kaldırıp sonra indiriyor, dikkat çekmemeğe çalışarak, hafif sesle cevap veriyordu. Ama herkes dönmüştü. Birisi, otobüsten atması için kontrolörden yana çıkıyordu.

— Ama ben yeni çıktım işimden, üstelik uzakta oturuyorum...

— Güzel, ama sussan iyi edersin, yoksa tokatı yapıştıracağım.

Şoför de homurdanarak bakmıştı. İşçi, ya duvarcı ya da boyacıydı, ceketi kireç kaplıydı, eski basket ayakkabıları giymişti. Kontrolör, onun bu durumda otobüse binemeyeceği düşüncesindeydi iki kadın zencilerin kokuları yüzünden, bir gün, aklı başında hiç kimsenin otobüse binmeyeceğini ekleyerek, kontrolörün düşüncesini onayladı. Ama iki genç kontrolöre çıkıştılar:

— Adamı rahat bırakın yahu! Yerinde oturuyor, kime ne zararı var.

Chico Joao, önce de buna benzer olaylar görmüştü.

Her gün, her yerde, bütün kardeşlerinin günlük ekmeğiydi bunlar. Mussunda'nın öğütlerine rağmen, bu horlamalar karşısında, hakarete uğrayan kardeşi savunmak için yanıp-tutuşuyordu. Gözlerinin önünde yapılan haksızlığa karşı doğal içtepisini güçlükle bastırabiliyordu.

İki kadının, kendi üzerine dikilmiş çok şeyler söyleyen bakışlarından kaçarak geri döndü ve tekrar sorunlarını düşünmeğe çalıştı. Konuşursa, tartışma çıkacağını, tartışmanın kavgaya yol açacağını, ardından polis, onun aradından da günlerce, haftalarca süren işsizliğin geleceğini biliyordu. Sonunda, polisin uyguladığı adalet, emir verenin adaleti olduğu için yurttaş ve kendisi, hiç kuşkusuz, hapsi boylayacaklardı. Oysa, ihtiyar Petelo'nun mesajını iletmek zorundaydı, gerekliydi, kişisel duygularını bir yana bırakmalıydı. Ne yazık! Kontrolörün ağzını burnunu dağıtmak çok iyi olacaktı. Belâdan kaçmak için kendisininkinden iki durak önce indi. Bununla birlikte kadınların kontrolöre söyledikleri ni duydu:

— Şu önde oturan, alaycı tavırlı... Haddini bildiremez misiniz şunun? Zenciler arkadan başka bir yerde oturmamalılar.

Francisco Joao, kadınlara dönüp bakmaksızın indi.

Deniz uzaktan geliyor, kumları mırıldanarak kırbaçlıyordu. Angola kıyılarının kokusunu getiriyordu, Kaplanlar Körfezi'nden, Kikabo'dan, ve de Kuzey'den, büyük ırmağın çamurlu sularının uzakların-

dan geliyordu. Güneş çoktan boğulmuştu, bütün gün batısı, hindistan cevizi ağaçlarının kara silüetleri üzerinde lâl rengi bir lekeydi. Plajda, balıkçı kulübeleri güçlükle seçiliyordu ama tavuk gıdaklamaları, civciv sesleri, bazan da bir domuz yavrusunun homurtuları duyuluyordu. Bomboş plajda, balık ağları, hindistan cevizi ağaçlarının gölgesinde sallanıyordu, oyma sandallar, uzun yolculuklardan sonra, dinleniyorlardı. Çıplak çocuklar, her zaman sıcak olan sularda, bir sandal parçasıyla oynuyor, bir köpeği yıkıyorlardı. Kadınlar ateşe üflüyorlar, balık kızartıyorlar ya da fasulye pişiriyorlardı. Yaşlı balıkçılar, kulübelerin eşiğinde pipo içiyorlar ya da topluca sohbet ediyorlardı. Elbiseleri deniz ve güneş kokan kızlar gülüşerek tartışıyorlardı. Deniz kıyısındaki köyden, sakin bir öğle sonunun bitiminde, duman ve seslerin mırıltısı yükseliyordu.

Chico yolu aşıp yüksek otların arasından geçti, çiti döndü ve kapı eşiğinde balık kızartan kadına yaklaştı. Çok dikkat etmesine rağmen, ayakkabıları kumları çıtırdatmıştı. Onu farkeden güçlü kadın gülümsedi ve sarılarak:

— Ayy, Chico, diye haykırdı, çok oldu, ha, çok oldu! Nasılsınız?

— İyiyiz, Bayan Sessa.

— Ya sen, Chico?

— İyiyim, görüyorsunuz, Miguel burada mı?

Bayan Sessa kulübeye döndü ve seslendi :

— Bebiana, Bebianeeee!

— Ah, Bebiana burada mı? Hanımın yanında terzilik yaptığını sanıyordum.

— Hayır, bu hafta bizimle kalıyor. Miguel elini yaraladı. Balıkta olduğunu söylüyor ya inanmıyorum ben! Şu Miguel! Fernando'nun mağazasında ol-

duğunu sanıyorum, şu melezle döğüşmüş olmak. Kulübeleri olan ihtiyarın oğlunu tanırsın.

Bebiana, kulübeden çıktı. Ayakları çıplaktı, hafif bir elbise giymişti, vücudunu deniz gibi dalgalandırıyordu. Bayan Sessa, «Ah şu küçük» diye mırıldanırken, Chico'nun ince yüzü bir gülümsemeyle aydınlandı.

Bebiana yaklaştı, kendisini kibarca selâmlayan Chico'ya tatlı tatlı gülümsedi. Bayan Sessa, araya girdi:

— Sahi, Chico, bugün bizimle yemeğe kalıyorsun. Miguel, Bay Vicente'nin evinde. Git çağır onu Bebiana!

Ağır ağır plaja vardılar. Bebiana gözlerini indirmiş susuyordu. Kulübeden çıkarken Chico'nun yüzünü aydınlatan hafif gülümseme çiçeklendi.

— Artık kimse yüzünü göremiyor.

— Ah, Bebiana, böyle konuşma, biliyorsun...

— Evet, biliyorum, arkadaşlarım seni hep Carlota ile dans ederken gördüklerini söylüyorlar.

— Ah! doğru değil. Senden başkasını sevmediğimi biliyorsun...

— Hadi ordan, yalancı sen de!

— Yemin ederim ki söylediklerim doğrudur! Yalnız seni seviyorum, Bebi, ama biliyorsun...

Chico, genç kızı etkilemek için, ciddî, hattâ biraz da kendine önem veren bir tavır takındı:

— Biliyorsun, artık eskisi gibi değilim, diye üsteledi. Artık eğlencelerde sürtmüyorum, kafamla düşünüyorum. Seni sevdiğimi söylüyorsam, seni sevdiğim doğrudur.

— Ah! Chico, herkes seni Carlota ve Joana ile görürken, sana nasıl inanmalı?

— Boş ver, ihtiyarların gevezelikleri bunlar. Ba-

na inanmıyorsan, *mano* Miguel'e sor. O biliyor, Bebi.

Bunları söyledikten sonra, Chico, Bebiana'nın elini tuttu, Bay Vicente'nin kulübesine yöneldiler. Miguel yere oturmuş, ihtiyar körle konuşuyordu.

— İyi ki seni gördüm *mano* Chico, bugün Vicente dedeye gene senden bahsediyordum. Senin değiştiğine inanmıyor. Gene bana : «Hayır, Samba'ya kadar herkes tanır onu, şenliklerden hiç kimse çekip alamaz onu, her zaman bir swingci kalacak.» dedi bugün.

— Doğru, Vicente dede, yemin ederim doğru. Şimdi, kafamla düşünüyorum. Bana inanabilirsiniz! Ve herkese ciddî olduğumu göstermek için, Bebiana ile evleneceğim.

Bebiana elini çekti, gururunun kırıldığını hissettiği için öfkeyle haykırdı:

— Ah, bir de bu eksikti! İstediğin gibi evlenebileceğini mi sanıyorsun? Daha önce bana teklif ettin mi? Beni, balolarda cilveleştiğin, sonra da yattığın kızlardan biri mi sanıyorsun yoksa? Allahaısmarladık!

Kalçalarını deniz gibi dalgalandırarak, plaja uzaklaştı, yaralı Bebiana.

Chico Kafundanga ile Miguel kahkahayı bastılar. Vincente dede düşünceye dalmıştı.

— İşte böyle Chico, lâyığını buldun. Ama genç kızlara lâyık olmak için onlara iyi davranmak gerekir. Oysa, siz gençler, genç kızların paçavra olduğunu sanıyorsunuz; bak, şimdi ne olduğunu gördün!

İki dost, tekrar denize dalmış Vicente dededen izin alıp, gülerek ayrıldılar, Bayan Sessa'nın kulübesine yöneldiler.

— Ne var, ne yok *mano?*

— Dinle Miguel, bu sabah kötü bir haber aldım. Öğleyin, bir tutuklu olduğunu söylemeğe geldiler bana. Bunun üzerine, erken çıkmak için izin aldım sana haber vermeğe geldim.

— Adını biliyor musun?

— Hayır, yukarda kimse tanımıyor onu.

— O halde?

— Onu gören kişi, herşeyi anlattı. Bir kamyonetle gelmiş, plâka numarası bile var, rengi ve daha başka şeyler. Evde hepsini anlatacağım sana.

Deniz kıyısında, uykuya dalmış tekneler arasında, iki dostun ayaklarının altından yengeçler kaçışıyordu. Bayan Sessa'nın tenceresinden çıkan biber salçalı kızarmış balık kokusu, Chico Kafundanga ile Miguel'e adımlarını hızlandırttı, plaj boyunca.

Hücrenin kapısına vurulduğu zaman, hiçbir şey anlamadı ilkin Domingos Xavier. Derin bir uykuya dalmıştı, dışardan gelen bu ses, ona gizemli ve uzaktan geliyor gibiydi. Yüz üstü yatmıştı. Kımıldamadı; ama kapının üzerindeki büyük deliğin gürültüsü, başını çevirip gözlerini açmasına sebep oldu. En küçük harekette, bütün acıların tüm vücudunu dolaştığını hissederek, yavaş yavaş gücünü toparladı, ilkin zor-güç diz üstüne kalktı, sonra doğruldu. Uyuşmuş kol ve bacaklarını hızla dolaşan kan, dayanılmaz kaşıntılara sebep oluyordu. Yarı açık gözleriyle, kırışıklıklarla dolu, kara bir surata gömülmüş iki meraklı göz farketti, küçük kapının aralığından sızıyordu.

— Kahve! diye tekrarladı, kendisini uyandıran ses.

Domingos Xavier, gözlerini kendine bakan gözlere, buhar tüten aleminyum tası uzatan ele dikti. Hâlâ yarı uykulu, kolunu uzattı, küçük tası ve ekmeği aldı. Sonra, gardiyanın ayak sesleri, dış kilitin gürültüsü ve tekrar sessizlik.

Uyku ona iyi gelmişti. Gözlerinin durumu kötüydü ama daha az şişti şimdi. Ayağa kalktığı zaman, vücudu daha az acı veriyordu. Ancak, şişmiş etlerinde dolaşan kanın sebep olduğu sürekli ve umut kırıcı karıncalanma, el ve ayaklarında devam ediyordu ve derisini yüzünceye kadar kaşımak zorunda kalıyordu. *Cipaye*'nin kırmızı bibere buladığı kırbacın

parçaladığı sırtı, gömleğin en küçük dokunuşuyla bile acı veriyordu.

Domingos, tası ve ekmeği, taş döşemenin üzerine koydu.

Yatağın yanındaki helâ, hücrenin geri kalan kısmını kaplıyordu. Zindan yeni yapılmıştı. Duvara pek az isim kazınmıştı, köşelerde pek az örümcek ağı vardı. Keneften gelen gelen iç bulundırıcı koku, her an kusturabilirdi onu. Bu koku ve açlık; hiç kuşkusuz *Palmatoria* darbelerinin sebep olduğu şişlikler yüzünden kıçlarının patlayacak duruma geldiği duygusuna kapılarak güçlükle yere oturdu. Haykırmamak için büyük bir çaba göstermek zorunda kalan Domingos Xavier'nin geniş yüzünden gözyaşları akmağa başladı.

Tasını aldığı zaman, pis sıvının içinde yüzen bir kağıt parçası gördü. Dışarda ağaçların üzerinde kuşlar ötüyor, gülümseyen güneş ışıklarını yayıyordu. Şiş ellerini açabildiği kadar çabuk açtı, kurşunkalemle yazılmış küçük kağıt parçasını ve okudu: «Cesaret, dost! Hiçbir şey söyleme, hiçbir şey bilmiyorlar. Cesaret. Timoteo.» Ah, pek yakınlarda bir dostun bulunduğunu bilmek nasıl da güçlendiriciydi, dayanışmanın sıcaklığını hissetmek nasıl da güzeldi! Domingos Xavier, karşı koyacağından emindi, kendisine güvenen dostlarına ihanet etmemek, ülkesine ihanet etmemek görevini bir kez daha, daha derinden hissetti. Ama, bu kağıt parçası kendisine nasıl ulaşmıştı? Hayır, mümkün değildi bu.

Domingos Xavier, bu bir polis tuzağı; anahtar deliğinden gözeltiyorlar seni. Dikkat! Böyle mesajlar iletmek için kim kahve dağıtıyor? Polis herşeyi biliyor, seni konuşturmak için ellerinde bir yığın olanak var Domingos... En iyisi kağıt parçasını da-

ha fazla düşünmemek... Yok et onu. Nasıl Kenef tıkalı, kibrit, kibritin yok ki. Eğer kağıt düzmece değilse ve hücrede bulurlarsa, herkese işkence yaparlar...

Böyle düşünen Domingos Xavier, kâğıt parçasını küçük küçük parçalara böldü, ekmekle birlikte çiğnedi ve henüz soğumamış kahveyle yuttu. Bütün vücudunu, midesini, göğsünü güçlendirici bir sıcaklık dolaştı. Başı artık öylesine çok ağrımıyordu, hayır, dün ölecekmiş gibi hissediyordu kendisini. Düşündüğü gibi ölmek, en iyisiydi.

Şimdi güneş, dışarda, yeşil ağaçların arasında oynaşıyor ve kardeşlerin, Domingos, seninle birlikteler. Dostların senin hapisanede olduğunu biliyorlar ve sana güvenleri var, seni yüreklendirmek için mesajlar gönderiyorlar, görevini yapmalısın Domingos Xavier. Dün, Yönetim'de ellerime, ayaklarıma, kaba etlerime vurdular, kardeşler, ama ben dayandım. Kolay mı sanıyorsunuz? Hepsinin üzerine, bir de kendi kardeşlerimizin bizi dövdüklerini görmek! Ah, bir gün şu *cipaye*'leri yakalarsam, joao ile Mandombe'yi! Ama, kardeşler, ağzım hiçbir şey söylemedi, yüreğim halkın sırlarıyla birlikte kapandı. Sırta inen, bibere bulanmış kırbaç darbelerine dayanmak çok güç kardeşler. Ama dayanmak gerek kardeşler. Sonra yolculuktan bahsetmeyelim. Hele, burada, hapishanede! Bizi kâğıtsız buldukları zaman, hepimizin *cipayeler*'den çektiklerimizi düşün kardeş, yollarda, zorunlu çalışmalarda insanlarımızın katlandıklarını düşün, sadece bunları düşün kardeş! Bu zindanla karşılaştırdığın zaman, Tanrım, bunların hepsi bir hiçtir! Dün, buraya geldiğim zaman, hiç kimse çözmedi beni. Adımı, işimi, ailemi bu durumda söylemek zorunda bıraktılar beni, kardeşler. Son-

ra, donmuş yüzle bir adam —tanımıyorum kendisini— beni bir odaya götürdü ve yere oturmamı emretti. İçerde her yer karanlıktaydı. Gövdem acı veriyordu. Acılar yüzünden, hayatın beni bırakıp gittiğini hissediyordum.

Haydi, kardeşler. Her kelimede sırta bir kırbaç. «Bernardo de Sousa nerede? — Tanımıyorum. — Vur şu namussuza! Sousinha nerede? — Bilmiyorum, tanımıyorum. — Vur şu namussuza.» Hep böyle kardeşler, böğürlerime vurdular, kan bile işedim o odada. Sousinha'nın dostu Beyaz'ın kim olduğunu öğrenmek istiyorlardı. Timoteo'nun her şeyi söylediğini, kurnaz geçinmenin işe yaramayacağını söylediler. Gözlüklü sıska şef konuşurken, öteki, donmuş yüzlüsü, dayak atıyordu. Ben bayılıncaya kadar, bu böyle devam etti. Ama, her seferinde, bir kova su ve tekmelerle ayıltıyorlardı.

Ama, konuşmadım, kardeşler. Domingos Antonio Xavier yurttaşlarına ihanet etmedi. Bütün bunlardan sonra, saatini hatırlamıyorum. —Belki geceydi, belki de gündüz —, çözdüler beni, ayakkabılarıyla bütün vücudumu ezdiler. Hatırlamıyorum artık, kardeşler. Bilip, söylemediklerimden başka, bilmediğim şeyleri de söylememi istiyorlardı. Beyaz kim, Beyaz kim, diye sormaktan yorulmuyorlardı! Yüzüme tuttukları çok keskin ışık, gözlerimi köreltiyor, yakıyordu. Ama konuşmadım, hayır, kardeş, *Mano* Timoteo, inanabilirsin bana, cesaretim var, var, ama çok zor.

Domingos Xavier, yüz üstü yatmış, bekliyordu. Güneş gökyüzünde çoktan yükseklere çıkmıştı, ağaçların yaprakları sallanıyordu, uzaktan oynayan

çocukların sesleri duyuluyordu. Zaman ağır ağır akıyor, kan, ayaklarını, ellerini ve bütün yıkık gövdesini iğneliyordu.

Domingos Xavier, irkildi. Kapının anahtarı birdenbire dönmüştü. Ardına kadar açılan kapıdan keskin bir ışık girdi, kör gibi oldu. Birkaç saniye, gittikçe belirlenen bir lekeden başka bir şey görmedi, sonra, müfreze komutanının güçsüz, raşitik ve kambur gövdesi, ince gözlüklerinin arkasında gülünç görünüşlü, iyi traşlı, gülümseyen yüzü yavaş yavaş belirdi.

— Günaydın! İyi uyudun mu? Görülüyor, aslanım, görülüyor, belli, benimle gel.

Domingos Xavier güçlükle ayağa kalktı, komutanın davranışındaki bu değişikliği düşündü; geçen geceki korkunç zalim adam, şimdi, böylesine nazikleşmiş, ayağa kalkmasına bile yardım ediyordu. Traktörcü, koridoru güçlükle izledi, durmak, duvara dayanmak zorunda kaldı. Hapisanenin yüksek beyaz duvarlarında yankılanan kuvvetli ışığa dayanamıyordu. O, elleriyle gözünü kapatırken, *cipaye* koluna girmiş yol gösteriyordu. Odada —aynı oda ya da bir başkası, nasıl bilsin?—, herşey temiz ve düzenliydi.

— Ah! Işık gözlerini mi rahatsız ediyor? diye sordu müfreze komutanı. Perdeleri indirdi, kapıyı açarak dışarıya seslendi:

— Pereira da Cunha!

Çiçek bozuğu yüzlü, zayıf, uzun boylu polis hemen göründü.

— Şimdi dinleyebiliriz şu pis herifi, haydi makineyi getirin.

Polis çıkınca, komutan oturduğu yerden, Domingos Xavier'ye:

— Korkma, dedi, hiç kimse canını yakmayacak. Sadece birkaç soruya cevap verecek, kâğıdı imzalayacaksın — yazı yazmayı biliyor musun? — Sonra gideceksin buradan. Karın dışarda bekliyor seni.

Domingos Xavier, polisin dostça sesinin gerisinde gizlenen şeyi anlamaya çalışarak yumruklarını sıktı. Karısı, burada, kentte? İmkânsızdı! Kendisini dün getirmişlerdi, nasıl bilebilirdi?

Küçük bir masa taşıyan bir *cipaye* arkada, uzun boylu, çiçek bozuğu polis yazı makinesiyle birlikte içeri girdi. Herşey yerleştirildikten ve polis, Köy Yönetiminin gönderdiği rapordan bazı bölümleri mavi bir kâğıda geçirmeye başladıktan sonra, komutan ayağa kalktı, Domingos Xavier'nin çevresinde dolaştı. Sesine daha içten bir hava vermeğe çalışarak, acele etmeden, sakin sakin konuşuyordu:

— Hiç kimse senin kötülüğünü istemiyor. Sadece cevap vermen gerekiyor, biliyorsun. Ama sizler, bizim hiçbir şey bilmediğimizi mi sanıyorsunuz? Polis herşeyi biliyor, dostum. Herşeyi. O halde, en iyisi kurnazlığa kalkışmaman. İyi bir insan, iyi bir işçi, iyi bir traktörcü olduğunu biliyoruz biz. Patronların yukarda, barajda seni bekliyorlar, seni geri göndermemiz için telefon bile ettiler. Öyleyse, şimdi herşey sana bağlı, tamam mı?

Domingos, başıyla onayladı. Şef oturdu, kâğıt açacağıyla oynayarak:

— Hadi, söyle bakalım: Bernardo de Sousa adında birini tanıyor musun?

— Tanımıyorum!

— Görüyor musun? Kötü başlıyorsun, ahbap. Herkes, senin onu tanıdığını söylüyor, bak, dostun Timoteo, kim olduğunu biliyor musun?

— Tanımıyorum!

— ... Arkadaşın Fernando...

— Daha önce söyledim ya, tanımıyorum.

— Bu gidişle kızdıracaksın bizi. Biz, herşeyi biliyoruz, ama en iyisi senin söylemen. Bernardo de Sousa'yı tanıyorsun. Onun konuştuğu Beyaz'ın kim olduğunu da biliyorsun, değil mi?

Domingos Xavier'e savunmaya geçmiş, dikkat kesilmişti, polisin düşüncelerinin gizli noktalarını anlamağa çalışıyordu.

— Cevap ver! diye uludu, yazı makinesinin başında oturan polis.

— Kapa çeneni, Pereira da Cunha. Delikanlı konuşacak. Yorgun, korkuyor, bunları hesaba katmak lâzım. Eh, delikanlı....

Şef kapıyı açtı ve bir *cipaye* çağırdı. *Cipaye*, kabaralı postallarını gıcırdatarak geldi.

— Emriniz şef?

— Git, bir şişe siyah bira ile iki jambonlu sandviç al. Bay Oliveira'dan para iste.

Ayağa kalkan polis Domingos Xavier'ye tekrar soru sormağa başlarken, asker döndü, kapıyı çekip çıktı.

— Yanılıyorsun, delikanlım, yanılıyorsun. Ailene kavuşman, evine dönmen için sana bir şans veriyorum. Beyaz kimdir?

— Hiçbir Beyaz tanımıyorum.

— Dinle, Xavier, Fernando herşeyi itiraf etti.

— Fernando diye birini tanımıyorum ben.

Şef bu cevaba gülümsedi, kapıyı açtı, koridora çıktı. Uzun boylu, çiçek bozuğu polis, traktörcünün arkasından, kalaylamağa başladı:

— Şefin iyi niyetinden yararlanmasını bil bu-

gün. Yoksa, bir başka sefer sana bir köpekmişsin gibi davranır, anladın mı, pis zenci?

Domingos Xavier, polisin sesindeki kin karşısında şaşırdı. Geçen akşam, böğrüne tekme vuran donmuş yüzlü polisi hatırlayınca bütün vücudunu bir titreme sardı.

Müfreze komutanı, küçük güçlü-kuvvetli bir zenci getirdi. Domingos Xavier, Sousinha'nın kendisine tarif ettiği bütün polis muhbiri belirtilerini hemen tanıdı bu demir dövücüsünde. Güzel görünüşü, ayakkabıları, kolalı gömleği, traktörcünün işkenceden geçmiş görünüşüne ters düşüyordu.

— Söyleyin, tanımıyor musunuz bu adamı? diye sordu polis.

— Evet, tanıyorum, sayın şefim, dedi demir dövücü. Beyaz'ı tanıyan adamdır bu, *Sanzala*'da herkes bundan bahsediyordu. Bu ve Sousinha.

— Görüyor musun? Seni bu işten sıyırmak istiyorum, delikanlım, Beyaz'ın kim olduğunu söyle bana.

Domingos cevap vermedi. Karanlık bakışları, hemşerisini delip geçiyordu. Onun bakışlarına dayanamayınca, demir dövücü gözlerini indirdi. Domingos yere tükürdü, ayaklarına. Şefin yüzü hafifçe kasıldı, polis memuru sandalyesini sürükleyerek ayağa kalktı.

— Sakin ol, Pereira da Cunha... dedi şef.

Tekrar uzaklaşan şef, elindeki çakıyı sallıyordu. Eğilerek sordu:

— Söyle, Beyaz'ın kim olduğunu biliyor musun? Bak, karın dışarda bekliyor, konuşmak istemiyorsun...

Bu sırada kapı vuruldu, asker bira ve iki sandviçle içeri girdi; masanın üzerine koydu bunları.

Müfreze komutanı, ince çerçeveli gözlüğünü çıkardı, camlarını sildi ve parmağıyla Fernando'yu göstererek emir verdi:

— *Cipaye*, bu adamı hücresine götürebilirsin. Avluda bekleyen karısına, köyüne dönebileceğini söyle. Adamı, hiçbir zaman hapishaneden çıkmayacak.

Domingos Xavier, ayağa kalktı. Kapıya koşmak, avluya çıkmak, Maria'ya yaşadığını, öldürseler bile ağzından lâf alamayacaklarını haykırmak istiyordu. *Cipaye*'nin duraksaması karşısında, polisin numarasını anlayıp gülümsedi. Fernando, gözleri yerde, *cipaye* ile birlikte çıktı. Sevimli şef, seslendi:

— Haydi, ye. Al, bu senin bardağın, öteki benimkisi.

Müfreze komutanı, birayı köpürterek, ağır ağır iki bardağa döküyordu. Traktörcü yemeğe başladı, önce ağır ağır, sonra aç kurt gibi saldırarak; düşünceleri birbirine karışıyordu bu sırada. Şefin davranışının doğurduğu bir yığın soruya cevap bulamıyordu. Maria'nın kendisini beklediği ya doğruysa? Ama hayır! Dudakları bira bardağıyla kesilmiş, kendisini yerde bulduğu zaman, kendisine oynanan oyunu anlayabildi. Şefin işareti üzerine, birayı içmeğe başladığı sırada, uzun boylu, çiçek bozuğu polisin yumruğunu yemişti. Gözlerine dolan bira, onu bir an körleştirdi, polisin öfkeli tekmelerinden korunmak için yerde kıvrıldı. Kendisini tekmeleyen polisin aceleci solukları arasında şefin öfkeli, cırtlak sesini duyuyordu.

— Pis herif! diye bağırıyordu polis. Bira ve sandviçlerle bize oyun oynamak istersin ha! Tepele şu herifi. Konuşacaksın, nasıl konuşacaksın görürsün. Hey! *cipaye*!

Korkmuş asker koştu, şefin karşısında esas duruşa geçti. Domingos Xavier inleyerek kıvranır, kanları çimento döşemeye akarken, yorgun düşen polis sık sık soluyordu.

— Şu herifi hücresine götür. Konuşmadığı sürece ne yiyecek, ne de içecek verilecek kendisine, anladın mı?

Asker, traktörcüyü kollarının altından tutarak, koridorda, hücreye kadar sürükledi. Beyaz gardiyandan anahtarları almak için giderken, Domingos'u dışarda, yere bıraktı. Domingos Xavier, polisin ayakkabılarıyla ezdiği böğürlerine, midesine çakılan sürekli acılarla inliyor, kıvranıyordu. Güneşin kuvvetli ışığında gözlerini kapattı. Ama, çöpler arasından toplanan paçavralardan yapılmış kuyruklarıyla, gri bulutlu ağır gökyüzüne karşı yükselen uçurtmaların uçuşunu görebildi gene de. *Museke*'li çocukların eğlencesiydi. Gülümsedi. Dışarda hayat devam ediyordu. Halkına ihanet edemezdi. Asker, kendisini hücreye doğru sürüklerken, bütün vücudunu kaplayan, şiddetli ağrılarını dindiren bir uyuşukluğun içine bıraktı kendini.

Hücrenin kapısı kapandı. Şişmiş, iyice kötülemiş gözleri, bir kez daha dayanabildiği için, sevinç gözyaşları döktüler. Çimento döşeme, kan içindeki dudaklarının acısını hafifletiyordu. Acıları sıkıştıran yorgunluğun ve hücredeki kenefin mide bulandırıcı kokusunun etkisi altında uykuya karşı koyamıyordu. *Musake* çocuklarının, masmavi ya da bulutlu bir gökyüzünde çılgın bir uçuşla yükselen kâğıttan uçurtmaları, belleğinde, çoğaldıkça çoğalıyordu. Luanda'dan gelen ipek kâğıtlarla güzel balonlar yapan, idare müdürünün oğlu Antoninho ile boğuşurken, Kuanza'nın kıyısında tekrar görüyordu kendi-

sini, çocukluğunu. Ama zavallı! Balonu kuyruksuzdu, yükselebilmesi için, Mingo çocuğun kirli bez parçalarından bir kuyruk yapması gerekiyordu. Antoninho mutluydu, ama Domingos alay ediyordu: Kuyruklu bir balon ki eşi yok, benzeri yok!

Dostları ve oğlu hâlâ uykudayken, kulübenin eşiğine oturmuş Maria, düşüncelerine dalmış, güneşin doğuşunu seyrediyordu. Bu gün *museke* insanının belleğine kazındı. Güneş pek erken doğdu, sıcak ve yaldızlı Lixeria'nın arkasında, çimento fabrikasının bulunduğu tepenin doruğu üzerinde. Mavi gökyüzünde tek bir bulut bile yoktu ve kent sabahtan beri sıcaktan boğuluyordu. Meltem esmiyordu. Öğleden sonranın ilk saatlerinde çıkan hafif bir yelin sürüklediği iri, beyaz bulutlar, güneyden yükselmeğe başladılar.

Kente yağan kocaman yağmur, *museke*'nin teneke, tahta, hurda demir ve hattâ karton evleri üzerinde ölümcül bir iz bıraktı.

Maria kalktığı zaman hava güzeldi. Yol kıyısındaki birkaç akasya ateş renkli çiçeklerini sunuyordu. Kumlu yollarda, kente giden otobüs durağına doğru yürüyen pek az insan vardı. Sadece, Cuca'nın Lixeira'nın ötesinde oturan insanlar erken kalkmış olmalıydı. Orada, Sambizanganın kıyısında, insanlar yeni yeni dillenmekte ve yol üzerinde bir dükkândan satın aldıkları sosis ve ekmeği katık edip içmek için çok açık bir kahve hazırlamaktaydılar.

Bay Cardoso işe gidinceye kadar, Tete'nin kahvaltı hazırlamasına yardım etti. Maria, çeşmeden su getirmeğe gitti. Yaşlı dost gittikten, iki çocuk *museke*'nin öteki çocuklarıyla birlikte koşarak ortadan kaybolduktan sonra Maria, Bastiao ile ilgilendi. Sonunda karakola gidip adamını aramağa karar

verdi. Çok sakindi. Belki dostların, gerçek dostların candan davranışlarından, kendisine kucak açışlarındandı bu, belki de günlük güneşlik güzel havalarındandı, bilmiyordu, Domingos'un iyi olduğuna, onu bulacağına, herşeyin yoluna gireceğine, sonra onun Misyon'un önünden otobüse binip barajdaki işinin başına döneceğine kesinlikle inanmıştı.

Bayan Tete, yolunun öte tarafında, çukurların içinde oyun oynayan çocuklarından birini çağırmağa göndermek için komşusundan birini istedi. Tete, oğlanı biraz payladı, sonra:

— Joaozinho, bayan Maira ile git, ona karakolu göster, olur mu? dedi.

Maria, oğlana gülümsedi. Bastiao'yu dostuna bırakarak sokağa çıktı. Güneş yakıyordu, ama Joaozinho'nun sıcak kumdan etkilenmeyen çıplak ayakları hiçbir şeye aldırmıyordu. Esinti neredeyse kesilmişti. Çınar yapraklarında en ufak bir kımıltı yoktu. Çocuklar, ellerinde uçurtmaları, yelin çıkmasını boş yere bekliyorlardı.

Su yolunu izleyerek bir süre yürüdüler; Maria, insanların kaynaştığı *museke*'ye bakıyordu, birbirine yapışmış evler, tıkabasa insan dolu kulübeler, kumda oynayan, ya da gözleri kocaman kocaman açılmış, büyük karınlı çocuklar! Çocuk, yolun öte yakasında, baobab ağacının dibindeki evleri parmağıyla gösterince:

— Şimdi hemen eve dön, annen seni bekliyor, dedi.

Joaozinho boyun eğdi, koşarak ayrıldı, *museke*'nin evler karmaşasında hemen gözden kayboldu.

Maria, yalnız kalınca kendine güvenini yitirdi. Çocukla yanyana yürüdüğü, günlük hayatlarına dalmış insanları seyrettiği sırada, uzun boylu düşünme-

mişti. Ama şimdi, iki adım daha atacak, kumlu yolu geçecek ve karşı tarafta karakola varacaktı. Evlere doğru yürüyordu Maria. Beyaz giyinmiş herhangi bir memurun, hiçbir açıklama yapmaksızın ağzından çıkacak kuru bir cümlenin umudunu paramparça edeceğinden korkmağa başlıyordu.

Bu saatte, karakolun önünde büyük bir kalabalık vardı. Kimlik kartı almak, vergi ödemek ya da kimlik fotoğrafı çektirmek için kuyruk yapmıştı bir yığın insan. Herhangi birinin, şu anda, haklı-haksız tutuklanması işten bile değildi. Maria, teri peştamallara akarak ağır ağır yürüdü, kavurucu bir sıcak vardı, sararmış güneş bulutsuz gökyüzünde parlıyordu. Yapının etrafını dolaştı, sonra avluya girdi. Burada da büyük bir kadın kalabalığı vardı, hemen hepsi kent merkezindeki patronlarda çamaşırcılık eden, tutuklanmaları söz konusu olabilecek kadınlardı.

Maria, bir süre baobabın altında, gölgede durdu, uzun insan kuyruklarına, sayısız pencere ve kapılara, sarmaşıkların gölgesinde merdiven basamaklarına oturmuş tembel askerlere baktı.

Sonra, çocuk emziren, etek giymiş hâlâ genç kız görünüşlü birine sormaya karar verdi:

— Bay Yönetici ile nasıl görüşebilirim, söyler misin?

Şaşıran genç kız Maria'ya baktı, sonra peştamallarını inceledi, parmağıyla karşı taraftaki evi gösterdi:

— Orası. Ama konuşmak istiyorsan, bekletirler seni. Luanda'lı değil misin?

Maria başıyla hayır dedi, teşekkür etti, kumlu yolu geçti, öteki yapıya yöneldi. Yeni yaprak açmış baobab ağacının üzerindeki kuşlar yağmuru haber

veriyorlardı. Maria onları dinleyerek, iç ülke insanlarına özgü alışkanlıkla tekrar gökyüzüne baktı. Şimdiye kadar hiç görmediği masmavi bir gök gördü, bulutsuz ve rüzgârsız. Sadece güneşle, peştemallarının altından bir ter seli akıtan boğucu sıcak vardı. Kuşlar durmaksızın ötüyorlardı. Belge almak için sıra bekleyen insan kuyrukları sineklerin saldırısına uğramıştı.

Yönetim'in önünü, tıpkı köyünkü gibi, bir veranda çevreliyordu. Girişte bir *cipaye* duruyordu. Maria, pencerelerden, içerde defterlere yazı yazan, yazı makinelerine vuran beyaz üniformalı adamlar gördü.

Maria'nın selâmına başını kaldırdı, yerinden kımıldamadı.

— Bay Yönetici ile konuşmak istiyordum.

— Bay Yönetici yok burada. Burada olunca da sadece önemli işlerle ilgilenir.

Maria, başını örten peştemalı kaldırdı, iç çekerek biraz havalandı. Öğle yaklaştıkça, sıcak gittikçe çoğalıyordu. Dili dışarda, bir uyuz köpek geçti. *Cipaye* tekrar susmuştu. Maria, çekinerek sordu ona:

— Bay Yönetici yoksa, kiminle görüşebilirim ben?

— Eğer istersen, Bay Sekreter'e söylerim.

— Ah! Sağolun, Bayım, teşekkür ederim, önemli bir iştir.

Güçlükle ayağa kalkan asker, pantalonunu düzelterek yürüdü, yapıdan içeri girdi. Şimdiden beklemeye alışmış olan Maria çimento merdiven basamağına oturdu. Karşı tarafta insan kuyruğu uzamaya devam ediyordu, kalabalık gittikçe artıyordu, ba-

zan bir kamyonet ya da bir otomobil, bağlı bir delikanlı ya da adam getiriyordu.

Hafif bir yel esmeğe başladı, kumlu alandan bir toz burgacı havalandıran sıcak bir hava geçti insanların, evlerin arasından. Maria, adamını hatırladı. Bulunabileceği yer hakkında hiçbir fikri yoktu. Nasıl oldu bilinmez, yapılan yanlışlıktan dolayı özür dileyen asteğmenin sürdüğü aynı mavi kamyonetin içinde, Domingos'un bu sırada çoktandır dönüş yolunda olduğunu düşünmeye başladı. Ama *cipaye*'nin sesi tekrar gerçeği hatırlattı ona:

— Bay Sekreter hemen geleceğini söyledi.

— Oh! Sakın o mu geliyor buraya? diye sordu Maria.

— Eh! Bugün havanın sıcak olduğunu görmüyor musun? diye cevap verdi asker.

Küçük ve yağlı, gömleğinin düğmeleri göbeğine kadar açık sekreter kapının eşiğinde göründü, *cipaye*'nin yanında duran Maria'ya sordu:

— Benimle konuşmak isteyen sen misin?

— Evet, benim, Bay Sekreter. Adamımı arıyorum.

— Kim senin adamın?

— Domingos, Dondo işletmesinin traktörlerinde çalışan Domingos Xavier.

Sekreter, Maria'ya merakla baktı, onu dikkatle dinlemeğe hazırlandı.

Bu bölgede birçok tutuklanma olduğunu duymuştu, ama burada, karakolda, hiç tutuklu yoktu. Onları görmek, sorguya çekmek isterdi, çünkü birçok nedenden dolayı, kafasında bir yığın karmaşa vardı. Şimdiye kadar, sadece kamu haklarını ilgilendiren tutuklularla ilişkisi olmuştu, hırsızlar, acemi kavgacılar... çoğunluğu masum insanlardı, ama şi-

kâyetçi tarafı yatıştırmak için cezalandırmak zorunda kalıyordu. Ama siyasî eylemlerinden dolayı tutuklanmış insanları hiç görmemişti.

Bunun üzerine Maria'ya sordu:

— Adamını kim tutukladı?

— Köyün Yönetim'inde tutuklandı, ama *cipayeler* onun buraya, Luanda'ya gönderildiğini söylediler. Mavi bir kamyonette asteğmen götürdü onu.

Sekreter, Maria'yı *cipaye* ile bırakarak içeri girdi. Birçok arşivi inceledikten, memurları sorguya çektikten sonra, gömleğini ilikleyerek ağır ağır dışarı çıktı.

— Onu buraya getirmemişler. Araştırdım. Domingos demiştin, değil mi?

— Evet Bay Sekreter, Domingos Xavier.

— Ya evet, bizim karakolun hapisanesine böyle isimde biri getirilmemiş. Polis müdürlüğü nerede biliyor musun, kentin merkezinde?

— Bilmiyorum. Luanda'dan ayrılalı oniki yıl oluyor, o zamandan beri ilk kez geliyorum kente.

— Önemli değil, herhangi bir vatandaşa sorarsın. Orada olmalı. Oraya git, çünkü orada olmalı.

Sekreter sırtını döndü, yapının içinde uzaklaştı. *Cipaye*, Maria'nın yanında kaldı, polis müdürlüğünün yerini tarif etmeğe çalıştı. Ama dinlemiyordu onu Maria. Sabahleyin, uyandığı zaman, içinde hissettiği güven Sekreter'in sözleriyle kaybolmuştu.

Bu kocaman kentte nasıl arayacaktı adamını! Tanımaksızın, bilmeksizin! Maria hakkında, ailesi hakkında hiçbir şey bilmeyen Domingos nasıl acılara katlanıyordu kimbilir! Onu arayacaktı, ama içindeki güven uçup gitmişti.

Yelin önünde, güneye doğru koşan, sonra bütün kenti kaplamak için Belas kıyılarında toplanan

yağmur habercisi iri, beyaz bulutlar kadar kısa süren bir güven. *Museke* karakolunun baobab ağaçlarının dallarında kuşlar ötüyordu.

Kentin üstüne çöken sıcaktan bitkin düşmüş, *museke*'nin dolma topraklarından kalkan burgaçların kırmızı tozuna bulanmış Maria yolu geçti, dostların evine giden, tanıdığı bir sokağa saptı.

Bir vaftiz ana gibi sevip-saydığı, büyüğü Bayan Tete'nin salık vermesi üzerine, Domingos'u polis karakolunda aramağa gitmişti Maria. Yoksa, bu öğleden sonra, oğluyla birlikte hasırın üzerine oturup hayatını düşünürdü. Sabahleyin Sekreter'le yaptığı konuşma, defterler, arşivlerle doğrulanan iki sözün yıktığı umudu, uzaklaşan insanlar, bütün bunlar, orada, hiçbir şey yapamayacağına inandırmıştı onu. En iyisi beklemekti, Tanrı isterse, adamına kavuşurdu. Yoksa, böylesine kocaman bir kentte, nasıl bulabilirdi onu? Hem sonra, bu öğleden sonra, *museke*'de kâğıtları, yaprakları süpürerek esmeğe başlayan bu boğucu yel, üstelik, bazan kuzey-doğu'ya koşan gittikçe kararan beyaz bulutların arkasına gizlenen güneş vardı.

Ama dostu Tete çok güzel konuşmuştu... Luanda *museke*'sinin hayatı, her zaman felâketler içinde yaşayan halk kadını tecrübesi, olayları hiç umutsuzluğa düşmeden karşılamak yeteneğini kazandırmıştı ona. Başka türlü, nasıl yaşayabilirlerdi? Kimileri yiten, kimileri toprağa verilen bir yığın çocuk, şimdiden yaşlanmış Cardoso ve iki küçük! Cesaret gerekliydi. Yönetim'in karakolunda değilse, muhakkak ki polis karakolundaydı Domingos. Köy Yönetiminden Luanda'ya getirilince tutuklular oraya kapatılıyordu.

Joao'yu yemek için evde beklettiği gibi, Maria

ile birlikte gitmesi için çocuğu basketlerini giymeğe zorlamıştı.

Bunun için Maria, öğleden sonranın bu saatinde, otobüse binmek için kömür curufu yolda yürüyerek, çocukla birlikte akasyalara kadar inmişti. Otobüsü bekledikleri sırada Joaozinho konuşurken, Maria, denize, uzak körfeze, kımıltısız, siyah gemilere, saf bir maviden griye dönüşen sulara bakıyordu. Rüzgâr gene kesilmişti, ama sıcaklık eskisi kadar çok değildi. Kentin üzerine sarkan, uçları denize kadar uzanan kara ve ürkütücü bulut yığınının arkasında kaybolmuştu güneş. Karanlık, kuzeyden güneye, gittikçe yayılıyordu.

İnsanlar, bulutların yığılışını kuşkuyla izliyorlardı. Şimşekler bulutları parçalıyor, bir süre sonra, Cacuaco kıyısından boğuk bir gök gürültüsü sesi geliyordu.

Maria, yağmuru düşünüyordu. Geldiğini hissediyordu. Yaylanın geniş tarlaları, herşeyi kaplayan ama bir süre sonra, yüksek otları, mısırları, hind darılarını, yerli darılarını yeşerten bir su perdesi altında görünüyordu ona. Yağmurun bu kentte nasıl yağdığını bilmiyordu, kömür curufunun suyu nasıl emeceğini düşünemiyordu. Belleğinde, burada, Luanda'da yağınur sadece denize ve *museke* sokaklarına yağardı. Beyazların, büyük bahçelerin çevrelediği güzel evlerinin bulunduğu bölgeye yağmazdı yağmur.

Otobüste bu düşüncelere dalmış Maria bazan Domingos'u unutuyordu. Çocuk, yanında uslu uslu oturmuş, elindeki biletle oynuyordu, hiç kimse bir *museke* çocuğu olduğunu söyleyemezdi onun. Maria, kendini yağmurun sonsuz büyüklüğüne bırakmış kiremit damlı evlerde yaşamanın hiçbir güzelliği ol-

mayacağını düşünüyordu: Yağmur yağdığı zaman, yağmurun ağır prelüdü duyulmuyordu, ilkin çinkonun üzerinde trampet çalan, sonra yavaş yavaş çoğalan, sonra uyku getiren kendine özgü hareketi içinde, metal damı hızla döven damlaların müziği. Bir gün, şantiyede, bir mühendisin evinde hizmetçilik yaptığı sırada çok yağmur yağmış ama Maria hiç farkına bile varmamıştı. Ancak dışarı çıktığı zaman herşeyin ıslanmış olduğunu görmüştü. Büyük bir keder hissetti, çünkü küçükken ağzını açıp yağmurla doldurduğu zamanlardaki gibi, kapının eşiğine oturmayı severdi.

Mutamba'ya geldikleri zaman, Joaozinho, Maria'nın elinden tuttu, geçtikleri sokaklar öylesine çok arabayla, insanla doluydu ki Maria'nın ağzı bir karış açık kaldı.

— Aboo! Luanda böyle mi? Vay, vay! Barajda çalışan bütün insanlar bile dolduramaz bu sokakları. Burasına Mutamba alanı mı dedin çocuğum, ama mümkün değil!

Gerçekten henüz küçüktü, arkadaşlarıyla Ingombotas'dan Cogueiros'a kadar indikleri sıralar, iyi hatırlıyordu.

— Ama insansız heykelin bulunduğu bahçe nerede? Ya büyük incir ağaçları? Hayır, küçük, bağışla beni, ama burası Mutamba alanı değil. Belki siz buraya Mutamba alanı diyorsunuz, ama kusura bakma, Mutamba başka bir yerde.

Joaozinho, kenti iyi tanıyan biri olarak tersini söylüyordu, ama Maria inanmıyordu. Polis binasını, ağaçları tanıdı, bakmak için durdu. Ama bir polis memuru hemen önünü kesti:

— Ne istiyorsunuz?

— Adamım burada hapisanede mi diye öğrenmeğe geldim.

— Kim senin adamın?

Joaozinho polis memuruna bakıyor, tabancasının ucunun göründüğü kılıfı hayranlıkla seyrediyordu. Maria, polise adamının kim olduğunu, ne iş yaptığını, nereden geldiğini anlattı. Konuşması bitince, polis ona susmasını, Joaozinho'yla sıranın üstüne oturmasını ve beklemesini emretti.

Dışarıda, ağaçların dalları arasında esen, sokakları süpüren rüzgârı duyuyorlardı. Kara ve çılgın bulutlarda koşan büyük yağmuru hisseden insanlar acele ediyorlardı. Gök gürültüleri gittikçe sıklaşıyor, kentin üstünde şimdiden şimşekler çakıyordu. Fırtına, *museke*'nin üzerinde olmalıydı şimdi. Maria, gözlerini dikmiş sokağa bakıyordu: Herkes koşuyordu, rüzgâr çılgın hızını sürdürüyordu, asfalt sokaklarda çok daha çılgındı.

Polis, bir memurla birlikte binadan çıktı. Önce memur konuştu:

— Dinle, kadın, burada bu adda biri yok. Ama, barajdansa, yukarıdan gelen bütün tutuklular, öteki polis karakoluna götürüldü, biliyor musun o karakolu?

Maria, bilmediğini söyledi! Yönetim'in sekreteri, kendisini buraya göndermiş, adamının burada olduğunu söylemişti; belki iyi aramamışlardı. Polis sırıttı:

— Burada yok, kadın. Niçin sana yalan söyleyelim? Yarın sabah, yukarıya Cidade Alta'ya git; hayır, en iyisi sen hapisaneye git, nerede olduğunu biliyor musun?

Polis, Maria'nın Domingos Xavier'yi nerede ara-

ması gerektiğini uzun uzun anlattı. Maria'nın çaresiz evet demesi üzerine, ekledi:

— Güzel, şimdi gidebilirsiniz.

Sokakta yağmur yağıyordu. Kentin üzerinde gezinen büyük suların, ileri nöbetçisi, kocaman sıcak damlalar tatlı tatlı düşüyordu. Şimşek ve gök gürültüleri bir an kesildiler. Rüzgârın, öfkesini yatıştırmış olmasına rağmen Maria ile Joaozinho hızlı hızlı ilerliyorlardı. Sokaklar hemen hemen boştu herkes evlerinin içinde yağmuru bekliyordu.

Bir hayalete dönüştürerek bütün karanlık kenti aydınlatan bir kıvılcım kara gökyüzünden boşandığı ve müthiş bir gök gürültüsünün bütün camları zangır zangır titrettiği sırada, otobüs durağının yakınındaydılar. Bu bir işaret oldu. İri damlalı hızlı yağmur sık bir perde gibi iniyor, insan bir metre ötesini göremiyordu. Asfalt yollar, birdenbire bir set ırmağına dönüştü, az sonra sular kızarmağa başladı, *museke*'nin kumlarının bir çamur dalgası halinde taşındığının belirtisiydi bu.

Maria ile Joaozinho, alanın ucundaki büyük bir evin kemerinin altına sığındılar; kentin üzerindeki tufanın şenliğini buradan seyrettiler. Aboo! Nasıl şey bu böyle? Maria, suların altındaki kente bakıyordu, ovadaymış gibi yağmur yağıyordu, ama suyu içmek için kum yoktu burada. Burada sadece geçen arabalar ve tekerlerinin altından akan su vardı. Yağmur ve şimşekler, külrengine sarınmış öğleden sonrayı aydınlatıyordu, gök gürültüleri camları titretiyordu. Yukarının insanları çinko damlı toprak ve bambu evlerine sığınıyorlardı. Islanmış, bir köşeye kıvrılmış insanlar çözülen toprağa, kalkmış çatıların altından akan suya, başlarının üstüne yıkılabilecek duvarlara bakıyorlardı. Kırmızı su herşeyi

kaplıyordu. Şimşekler, çınarların devsel gövdeleri üzerinde ölümcül darbelerle parlıyordu. Sonunda yağmur diner gibi olduğu, sokaklar yağmur ırmaklarına dönüştüğü sırada güçlü bir yel çıktı, suları kovaladı ama kulübelerin damlarını uçurdu, ağaçları, dalları kopardı, rafyadan dokunmuş kayıklarıyla killi sularda oynayan çocukları sürükledi. Mutamba alanındaki büyük evin kemeri altında yağmurun dinmesini beklerken Joaozinho yağmur sularında eğlenmeyi düşünüyordu; ördek tüyünden yelkenli tekneler, kumdan yapılmış evler, ev sahibeliği yapan kızlar için kum pastalar ve bir yığın başka oyunlar.

Yağmur yirmi dakika sürdü, başladığı gibi birdenbire durdu. Kara bulutlar, daha şimdiden *museke*'nin çamurlu gediklerini gösteren gökyüzünde, rüzgârın kırbacı altında, şaşkına dönmüş koşup duruyorlardı. Kentin bazı sokakları tıkanmıştı, bazılarında da öylesine çok kum vardı ki bazı arabalar içine gömüldüler. Ertesi günün gazeteleri bu müthiş yağmuru ayrıntılarıyla anlattılar; zarar-ziyan fotoğrafları yayınladılar, delik-deşik sokaklar, yıkılmış ağaçlar kullanılmaz hale gelmiş arabalar, buldozerlerle kürenmesi gereken kumlar. Ama hiçbir gazete ne Penedo suyunda boğulan çocuktan, ne bir çınarın altına sığınmış olan çocuğu yere seren yıldırımdan, ne de *museke*'de insanları yersiz-yurtsuz bırakarak ya da diri diri gömerek yıkılan kulübelerden bahsetmedi. Bunları sadece *museke* insanları öğrendiler, içleri yandı. Ama ertesi gün, dostlar ve komşular bu kulübeleri bir kez daha dikecekler, inşaat için malzeme getirecekler, çocukları gömmek için ödünç verecekler ve inatçı yaşam savaşları sürecekti.

Tepenin yukarlarından bakıldığı zaman, Kuanza, *museke*'nin sularını toplayan bir yağmur ırmağına benziyordu. Kadınlar, aşağıda çamaşır yıkıyorlardı. Rüzgâr, onların konuşmalarını, gülüşlerini, Miguel'in bulunduğu şantiyeye hâkim tepeye kadar getiriyordu. Tepenin öteki yanında, kuru yatakta bir işçi yığını, suyun binlerce gücüne karşı demir ve beton direkler dikiyorlardı. Madenî araçlar tırnaklarını boşluğa fırlatıyordu.

Miguel, traktörlerin karnını yardığı tepenin galerilerinden çıkarılan taşları getiren kamyonların vınlamalarını duyarak, çalışmalara, işçilerin yüzlerine, makinelerin dumanlarına bir süre baktı. Sonra, ırmak yönüne dönerek, kadınların ayak izleriyle kaplı dar patikayı indi.

Aynı sabah gelmişti. Huambo yaylasına kadar uzun yolculuklar yapan dostu Araujo, patates kamyonuna binmesine izin vermişti. Luanda'dan şafak sökerken ayrılmışlardı. Sabah kahvaltısı yaptıkları Zenza'daki molanın dışında olaysız bir yolculuk. Oradan Dondo'ya kadar felâket bir yol. Ama saat ona doğru, Araujo'ya iyi yolculuklar dileyerek barajın zenci işçilerinin oturduğu *sanzala*'nın karşısındaki yol kavşağında indi. Yüksek otların arasından kulübelerin yolunu tuttuğu sırada parlak bir güneş vardı, hava güzeldi.

Miguel, Chico'nun, kendisine tutuklu hakkında bilgi verdiği öğleden sonra, biberli balığını yiyip, arkadaşını Bebiana ile yaptığı tartışmayla başbaşa

bırakıp yola koyulmuştu. Samba'dan Bairro Operario'ya kadar yol uzaktı, ama *musekeler* arasında uzun yürüyüşlere alışkın olduğu için, uzaklık korkutmuyordu onu. *Cipayeler*'den ve devriyelerden korkuyordu, işte bu doğruydu, çünkü kâğıtları yoktu, vergi kâğıdı, kimlik kartı da alamamıştı. Ama bu engellerden kurtulmasını çok iyi biliyordu. Mussunda'nın evine varmak için bütün yolları, bütün kestirmeleri avucunun içi gibi biliyordu. Gece olsun, gündüz olsun, Miguel dar sokağın başında, terzinin evine çıkan kulübenin arkasında ıslık çalardı.

Ev, kırmızı boyalı, siyah süpügelikli kerpiç bir yapıydı. Boyası hiç yakışmıyordu, üstelik yaklaşan herkesi boyuyordu. Atölyesi, avluya bakan büyük odaydı. Burada, iki çırak kenar baskılarını teyellerler, bozarlar, sökerler, ufak tefek önemsiz işler yaparlardı. Terziliğin en önemli yanı için, sadece kambur vardı, o olmadığı zaman bu işi, yıllardır yardımcılığını yapan Joao Rosa yapardı.

Karısı öldüğünden beri, uzun süredir kadınsız ve yalnız yaşıyordu Mussunda. Onun gibi iyi bir eş artık bulunmaz, demeye alışmıştı. Ama, kafası öteki insanlardan daha sağlam olsa bile, bir kamburla yatacak kadın da kolay kolay bulunmaz. Terzinin ünü bütün *museke*'ye yayılmıştı. Rangel'li, Prenda'lı, hattâ Boavistalı çapkınlar, paçası on sekiz santimlik ya daha dar swing pantolonlarını ona ısmarlamağa gelirlerdi. Yıllar boyunca, Joao Rosa biçki ve dikiş yapmağa alışmıştı, ama Mussundanın biçkisi olduğunu söylerdi müşterilere her zaman. Böylece, gelecek dostlar için yarım litre şarap ve limonata daima hazır, çok sevdiği konuşmalara daha çok vakit ayırabiliyordu.

Avluya bakan kapıyı çalan Miguel, içerde alçak

sesle konuşulduğunu duydu ve sonra dostu Mussunda sert bir sesle sordu:

— Kim o?

— Ben, Miguel.

Kapı açıldı Mussunda çoktandır görmediği dostunun boynuna sarıldı. Konuşa konuşa, Miguel'in koluna girdi ve şimdi yazı masası olarak kullanılan dikiş makinesinin bulunduğu atölyeye götürdü onu. Odada ortaya yayılmış kitaplar defterler vardı ve içeri girdiği zaman, terzinin arkadaşının yüzüne dik dik bakan iki delikanlı.

— Bir dost! İki öğrenci!

Öğrenciler kitap ve defterlerini yerleştirip çıktılar. Mussunda, alçak sesle konuşarak kapıya kadar geçirdi onları. Oturdu Miguel, gözleri, birçok toplantı yapmış oldukları bu tanıdık odayı dolaştı. Terzi bir sandalye aldı, Miguel'in sırtına vurup gülümseyerek sordu:

— Eee, *mano*, ne var ne yok?

— Kötü bir haber, Mussunda dost, kötü bir haber...

Başbaşa oldukları odanın sessizliği içinde, verdiği ayrıntıları da unutmamağa gayret ederek, Chico'nun kendisine söylediklerini terziye aktardı. Miguel. Tutuklu uzun boylu, zayıf, hattâ çok zayıf ve henüz genç bir adamdı. Bir asteğmenin sürdüğü mavi bir kamyonetle getirilmişti, araba toz içindeydi.

Miguel konuşup tutukluyu anlatırken, Mussunda her zamanki gibi, kamburunu daha da çıkararak, başı bir yana eğilmiş, kolları makinenin tahtasına dayalı duruyordu. Miguel'in konuşması bittikten sonra bile uzun süre böyle kaldı, sonra:

— Miguel, bir iyilik yap, yapılması gereken bir şeyler var. Şu anda da hiç adamımız yok...

Miguel titredi ama kendini tutmaya çalıştı. Küçük, canlı gözleriyle, terzi ona bakıyordu. Bazıları tehlikeli olmak üzere bir çok görev yapmıştı Miguel. Korkusu, ancak görev yerine getirildikten sonra geçerdi, oysa görev süresince, sinirlerini gergin tutardı. Bu ona tuhaf bir sakinlik getirir, arkadaşlarını şaşırtırdı.

Terzi, tehlikelerden bahsederek, şimdi gidip bulacağı kişinin sürekli olarak gözetlendiğini söyleyerek, Miguel'e yapacağı işin ayrıntılarını açıklıyordu. Sonunda, ona verdiği talimatları tekrarlamasını emretti. Miguel hiç yanılmadan ağır ağır tekrarladı. Bunun üzerine Mussunda derin bir soluk alarak rahatladı, gabardinlerin arkasındaki gömme dolaptan iki bardakla bir şişe çıkardı. Hafifçe şekerli iyi bir *kitoto*'ydu, kendisine teşekkür için bir dostu armağan etmişti. İçki içerken, tutuklu dostlardan, kolej öğrencilerinin Hareket'e katkılarından, tutuklama dalgasının hışmına uğrayan kulübün sorunlarından konuştular. Kulübü güçlükle elde tutabiliyorlardı. Sonra, Miguel gitmeğe hazırlandığı sırada, Mussunda, haykırdı:

— Ayy! Az kalsın unutacaktım sana söylemeyi: bir şeyler öğrenir öğrenmez gel Miguel, çünkü cumartesi akşamı bir eğlence olacak. İyi bir topluluk gelecek, bazı elemanların eksik olmasına rağmen belki de *Ngola Ritmos*. Küçük bir toplantı yapacağız, gelmeni isterim.

Miguel memnundu. Günlerden perşembeydi, sadece iki gün vardı. Terzi dostunun yanından gece yarısına doğru ayrıldı. Şafak vakti yola çıkan Araujo'yu bulmaktı görevi.

— Tamam Miguel. Eminim ki yurttaş işletmede çalışıyordu. Ama uzun boylu ve zayıf... bilmiyorum; zayıf, kısa boylu olsaydı, Sousinha derdim. Neyse, gidip göreceksin, oradaki kişiyle konuştuktan sonra gelip bana haber vereceksin.

Kamburun güçlü ellerini omuzunda hissediyordu, küçük gözleri gözlerinin içindeydi. Mussunda'ya hayır diyemiyordu. Onun gibi bir adam bulmak zordu. Araujo'nun evine doğru yürürken, tek tek tanıdığı yurttaşlarını düşünüyordu. Hiç kuşku yoktu: Mussunda, güvenilir bir insandı.

Yıkanan iki kadın, Miguel'i görür görmez peştemallarına sarındılar, delikanlı yanlarına yaklaşıncaya kadar kıkır kıkır güldüler. Büyük kayanın öteki tarafında Kuanza'nın akıntısı çok kuvvetliydi, ama bu tarafta ırmağın küçük bir kolu, taşların üzerinde küçük bir göl meydana getiriyor, kadınlar burada çamaşır yıkıyorlardı halka halinde. Miguel, dikkatini toparlayarak, aradığı kişiyi bulmağa çalışarak ağır ağır yaklaştı. Bütün genç kızlar, delikanlıya kaçamak kaçamak bakıyorlar, düşüncelerini alçak sesle birbirlerine aktarıyorlardı. Hiç kuşkusuz uzaktan geliyordu, çünkü şu anda erkekler işlerinde çalışıyorlardı, gece postasında çalışanlarsa şimdi *sanzala*'da dinleniyorlardı. Delikanlı biraz daha yaklaştı, taşların üzerine basarak, kadınları selâmladıktan sonra, sordu:

— Bayan Josefa Joao ile konuşmak istiyordum.

Onun yakınında bulunan kadınlar topluluğu güldü, içlerinden biri, küçük su birikintisinin öteki yakasına seslendi:

— Bayan Zefa, Bayan Zefa! Buraya gel.

Küçük, zayıf bir kadın doğruldu, peştemallarını suyun içine bıraktı ve yüzü kapalı ağır ağır yaklaştı.

Kadının bu kararlı tavrını gören Miguel, etrafı kollayarak konuştu:

— Günaydın, Bayan. Beni tanımadığınızı biliyorum, ama özür dilerim. Oğlunuzla konuşmak istiyordum. Ona Luanda'dan bir mesajım var.

— Ayy, oğlum, ay! Ne bahtsızlık, kara yazgı, oğlum vay. Hiç kimse onun ne olduğun bilmiyor. Herkese sorabilirsin. O günden bu yana hiç kimse görmedi onu. Ayy oğlum! Nerede olduğunu bilsem söylerdim sana. Ama bak, yüreğim onun hayatta olduğunu söylüyor bana...

Miguel'in gözleri, kadının çok anlamlı yüzünü, keder dolu bakışlarını ve hareketlerini dikkatle izliyordu. Yurttaşların kadınlarıyla, halk kadınlarıyla konuşmaya alışkındı, ama analardan bir şey öğrenmek her zaman çok zordu. Onu gözlemeye devam etti ve anladı ki, kadın göründüğünden de çok acı çekiyor. Kadın, ona oğlunun hayatta olduğunu hissettiğini söylediği zaman, sözlerinin anlamını kavradı; üstelemeğe karar verdi. Şimdi, Bayan Zefa Joao'nun oğlunu bulmak söz konusuydu. Mussunda kendisini uyarmıştı. Tutuklu olan o değilse, belki de delikanlının kaçmış olabileceğini söylemişti, ama çok iyi aramak gerekiyordu, gündüzün bulamazsa, o zaman başka birisiyle konuşacaktı. Konuşmanın yönünü değiştirdi:

— Ama, Bayan, dinleyin beni. Luanda'dan geliyorum, bütün gece yolculuk ettim, onunla ilgili önemli bir şey var. Arkadaşı galiba ona bir iş bulmuş atölyede, şehirde...

Bayan Zefa başını eğmiş, dinliyordu. Oğlan ahmak değildi, hiç kuşkusuz herşeyi yutmamıştı. Nasıl haber verecekti ona? Belki inanılır bir delikanlıydı, ama Domingos'u götürdükleri akşamdan bu

yana görmemişti onu. Oğlu Sousinha'nın kendisine söylediklerini hatırlıyordu Bayan Zefa:

— Kimseye söylemeyeceksin, Anne, hiç kimseye.

Delikanlı, işin üzerinde duruyordu. Ve eğer, Luanda'daki iş lâfı doğruysa iyi olacaktı. Ama Bayan Zefa hiçbir şey söyleyemiyordu. Sırtını Miguel'e döndü ve ona:

— Bak, *mano*, yıkanacak çamaşırlarım var.

Kadın, peştemalların suyun içinde durduğu yere doğru yürüdü. Miguel onun peşi sıra gitti, elleri cebinde sakin sakin konuşuyor, iş meselesi üzerinde ısrar ediyor, ilgi çekici ayrıntılar ekliyor, kadını inandırmaya çalışıyordu. Ama sonuç yoktu. Peştemalların üzerine eğildi, çitilemeğe koyuldu. Miguel daha önce de böyle durumlara düşmüştü, öyle kolay kolay bırakıp gitmezdi. Güneş, gökyüzünden ağır ağır ırmağa doğru kayıyordu. İşten dönecek erkeklere yemek pişirmek için *sanzala*'ya dönmek zamanı gelecekti az sonra. Bazı kadınlar eşyalarını yerleştirmeye başlamışlardı bile, acelesi olanlardan bazıları, Bayan Zefa ile konuşan delikanlı hakkında yorumlar yaparak patikayı tırmanmağa başlamışlardı. Miguel, Sousinha'yı son görüşüyle ilgili şeyler, Sousinha'yla ilgili haberler sordu. Miguel'e daha bir güven duyan Bayan Zefa, yıkanmış çamaşırları bir lengere koyduktan sonra, sordu:

— Gelmek ister misiniz, *mano*? Öğle yemeği hazırlayabilirim size. Oğlum Sousinha'nın dostuysanız yemeğe kalabilirsiniz. Ama, nerede, işte bunu bilmiyorum, *mano*.

Miguel, önemsiz bir şeyden bahsediyormuş gibi:

— Bir delikanlıyı tutukladıklarını duydum... dedi.

— Ayy, *mano!* Doğrudur. Bir komşum. Zavallı! Bir kamyonet geldi geceleyin götürdü onu. İyi bir insandır, Bay Domingos.

— Adı ne?

— Domingos. Domingos Xavier, şantiyede traktörcülük yapıyordu. Tanımaz mısınız kendisini?

— Hayır, *mana*, tanımıyorum.

Sanzala'ya giden patikayı çıkarken, Miguel, Bayan Zefa'dan hapisane ve tutuklu hakkında ayrıntılı bilgi aldı. Beyninde bir şeyler sıralanmaya başladı.

Gülümsedi, yemek davetine teşekkür ederek, Sousinha'nın annesine sordu:

— Ah, Bayan! Hayatımız gerçekten kötü. Ama bir gün herşey iyi olacak, eminim. Ee peki anne, oğlunuzu görecek misiniz?..

Bayan Zefa ilk kez güldü, içinden geldiği gibi kahkahayla güldü, bu delikanlının iyice kurnaz olduğunu, bu gidişle Sousinha'nın yerini keşfedeceğini farketti.

«Hımm, zamane delikanlıları öyle ahmak falan değiller, hayır. Tanrım, dikkat etmek lâzım. Önce önemsiz şeylerden konuşuyorlarlar, sonra tamam! İnsan, onların öğrenmek istediklerini anlatmağa başlıyor.»

Ama gerçekte, Miguel'in araştırdığını, Bayan Zefa da öğrenmek istiyor olmalıydı. İşte bu yüzden güldü, memnun ve içi güven dolu.

Gök gürültüsü kentin güğünü parçaladı, ardından iri iri yağmur taneleri düşmeye başladı. Domingos Xavier korkuyla uyandı. Yüzükoyun yatmıştı. Bütün gövdesini dolaşan acıyla inledi, iri parmaklarıyla şişmiş dudaklarına dokunmaya çalıştı. Duyduğu acı öylesine büyüktü ki başı düştü, ıslak döşemeye çarptı. Dışarda yağmur *museke*'nin üzerine hızla vuruyordu. Ciğerleri tazeleyen güzel bir koku yükseliyordu kırmızı topraktan. Sonra, avluya düşen rahat yağmurun ahengine uyan yarı uyanıklığına tekrar gömüldü. Vücudunun altında, hücre boyunca ırmakların büyüdüğünü, uzaktaki büyük ırmak yönünde sellere dönüşerek bütün *museke'yi* bir baştan bir başa dolaştığını hissediyordu.

Orada, kendini yutacak olan beton ağzı Kuanza öfkeden kuduruyordu; sert kayalar ve sıcak kumlar arasında açtığı bin yıllık yatağını çevirmişler, birkaç yüz metrelik bir tünelle tepeyi delip geçmek zorunda bırakmışlardı onu. Şimdi güçsüzlüğe indirgenmiş dalgalar, duvarların ötesinde köpüre köpüre yatışan akıntıları düşünerek taşkın öfkelerini dile getiriyorlardı. Kuanza'nın, yayladaki kaynağından itibaren, yola gelmez dalgalarının son çığlıkları içinde, kayalar arasında daraldığı dirsek yoktu artık. Granit duvarlarını güneşte kurutuyordu şimdi. Yukarda, tepenin üzerindeki çinko-beton evler, barakalar, bürolar, dumanlı dizel elektrik santralleri evcilleştirilmiş devi acımasızca hiçe sayıyorlardı. Suların gökyüzüne çıktıktan sonra kendini aşağı

bırakıp kayaların ve dayanma duvarlarının üzerinde parçalanarak öldüğü sapma tünelinin ötesindeydi bu. Ama biraz ötede, ağaçlar, yüksek otlar, yosunlar, köpükler, o çok iyi tanıdığı gürleme, küçük su akıntıları kocalmış devi tekrar yatıştırıyordu. Sonra, yeşil Huambo yaylasının uzun beneğinin arasından geçilen yolların, yatağa alınan dostların anısı vardı, sesi gittikçe yumuşayarak, Dondo karşısında gürüldemiyordu artık, sadece mırıldanıyordu. Daha aşağıda, deniz yönünde Muxima'ya doğru akarken, geniş bir gülümsemeden başka bir şey değildi artık.

Domingos Xavier, yorgun, şiş gözlerinin önünden, yüksek otların arasında kendi ayaklarıyla açtıkları patika boyunca, çamaşır yıkadıkları taşlara doğru inen kadınların geçtiğini görüyordu. Son hızla dönen makinelerin gürültüsü, taş ocaklarındaki patlamalar buraya boğuk geliyordu. Rüzgâr, çamaşırlarını yıkamağa eğilmiş köy kadınlarının çığlıklarını, gevezeliklerini, kahkahalarını tepelere doğru götürüyordu. Kuanza, gürüldeyerek iniyor ve duvarlara saldırıyordu.

Yağmur bütün şiddetiyle yağıyor, patikaların kırmızı kumunu yutuyor ve çamaşırlarını acılı gövdesine yapıştırarak hücreyi istilâ ediyordu. Hâlâ karın üstü yatan Domingos Xavier, Kuanza ve öteki ırmakları düşleyerek sonunda uyudu.

Domingos Xavier, sert, kinden ağırlaşmış bir ses — çiçek bozuğu polisin sesi — ve *cipaye*'nin tekmeleriyle uyandı. Ayağa kalkmaya çalışırken öylesine bir çaba gösterdi ki, kasları gerildi, inledi. *Cipaye*, doğrulmasına yardım etti, sert sesi kulaklarında yeniden çınladı:

— Götürelim şu herifi!

Domingos Xavier, hücrenin duvarına yaslandı. Donmuş vücudunu, damarlarında çılgınca bir hızla dolaşan kanını, hemen hemen şişlikleri inmiş ayak ve ellerinin karıncalanmasını hissediyordu. Ama gömleği, kırbacın sırtında açtığı yarıklara yapışıyordu. Bardağın parçaladığı dudakları öylesine şişmişti ki en küçük bir göz hareketi bile dayanılmaz acılar veriyordu. Kapalı gözkapaklarının, çapaklı gözlerinin arasından polise baktı. Sonra, ayaklarını sürüyerek, koridorun duvarına yaslanarak, *cipaye*'nin itip kakmaları altında, onun arkası sıra ağır ağır yürüdü.

Dışarda akşam olmuştu bile. Yağmurdan sonra, denizden gelen serin bir yel şen-şakrak esmeye başladı, kentin üzerinde. Yıkanmış ağaçların hışırtısı, hapisanenin yüksek duvarlarına ulaşıyordu. Karanlık gökyüzündeki yıldızlar, büyük bir köyde hurma yağıyla yakılmış küçük lâmbalara benziyorlardı. Yukarda ay küçük bir beyaz yuvarlaktı. Rüzgâr insanların seslerini, oynayan oğlanların, gülen kızların seslerini getiriyordu. Herşey dingindi gecede. Nefret uyandıran duvarlara sinsice egemen olan bu barış duygusu, bazıları şimdiden uykuya dalmış, bazıları kendilerine belirsiz bir umut ya da melânkolik bir keder veren dışarının hayatını tel örgülerin arasından hırsla seyreden mahkûmların yüreğine yerleşiyordu.

Cipaye, Domingos Xavier'yi ikinci sorgunun yapıldığı odaya sürükledi. Herşey olduğu gibiydi. Bardaklar ve şişeler ortadan kaldırılmış, yerlerine, bir köşeye, bir lâmba konulmuştu. Mavi kâğıt geçirilmiş yazı makinesi yerinde, hazır, bekliyordu. Asker çıktı. Yalnız kalan traktörcü, midesinde, açlığın sebep olduğu kasılmaları hissetti; tutuklandı-

ğından beri ancak bir parça ekmek yediğini ve kahvaltıda kahve içtiğini hatırladı.

Dışarda, polisle şef anlamadığı bir şeyler konuşuyorlardı. Sonra birisi bir emir verdi ve avluda *cipaye*'nin adımları çınladı, yüksek duvarların ötesindeki Yönetim hapisanesi yönünde koşuyordu. Bu sırada, kapı birdenbire açıldı, onu alayla selâmlıyarak şef girdi. Gözlüklerinin gerisinde, gözleri daha da küçülmüş gibiydi, raşitik gövdesi daha da kıvrılmıştı, bu ona, görünmek istediği korkunç görüntüyü veriyordu.

— Eh, iyi geceler! Tekrar buluştuk! Nasılsın, küçük?

Traktörcü dudaklarını ısırdı, başına gelecekleri keşfetmeğe çalıştı. Çiçek bozuğu polis, arkadan kulaklarını bütün gücüyle çekti, bırakırken, boynunun köküne şiddetli bir yumruk indirdi. Domingos, çevresindeki herşeyin döndüğünü sandı, şefin ince yüzü, elektrik ampulünün içinde, kendi etrafında döndü. Sendeledi. Ama polis onu tutup sandalyeye oturttu, yaptığından hoşnut, gülümseyerek özür diledi. Şef, masasına oturmuş, soru sorarak gözlüklerini siliyordu:

— Tamam delikanlım, bugün konuşacaksın, değil mi? İnatçı herifleri sevemem ben...

Domingos Xavier cevap vermedi. Şefin hain tavırlarından, polisin sert ve kararlı görünüşünden, hiçbir şeyin kendisini kurtaramayacağını anlıyordu. Bu adamlar, kendisini konuşturmak için herşeyi yapmağa hazırdılar. Konuşmamaya yemin etti. Kendisini öldürseler bile. Açılı ve yaralı vücudunu hissetmiyordu artık. Kendisine ait olan şeyi, bildiği şeyi, onlar asla öğrenemeyeceklerdi. Şişmiş kesikle-

rin sebep olduğu acılar yüzünden büzülen dudaklarını sıkarak yemin etti.

— Peki, Beyaz'ın kim olduğunu bilmiyor musun?

— Bilmiyorum.

— Bernardo de Sousa'nın nerede olduğunu bilmiyor musun?

Domingos sustu. Polis arkasına geçti, şef, lâmbanın ampulünü yerleştirirken, Domingos'un el ve ayaklarını sakin sakin sandalyeye bağladı. İpleri sıkarken, tutuklunun kulağına, ağır ağır, fısıltıyla konuşuyordu, ağzından sıcak bir soluk çıkıyordu:

— Sana önceden söyledik, ama bize inanmak istemiyorsunuz ki pis zenciler. Şimdi, daha kötü. Burada, adam adam konuşmazsan, zorla konuşturacağız seni. Ve biliyor musun? Bütün geceyi burada geçirip sonra bütün gün uyuyabiliriz.

Kaba etine gömülen bir iğnenin keskin acısıyla sıçradı traktörcü. Çığlık, polisi güldürdü. Basit bir oyundu bu...

— Herif gene tepki gösterdi!

Bu sırada, şef geldi, reflektörü gözlerine dikti. Tavandaki ışık söndü. Bütün yüzünü birdenbire kaplayan bir kor hissetti Domingos Xavier. Açık tutmaya çalıştığı gözleri yanıyordu. Önünde, herşey kırmızılaşıyordu. İki yanağına düzenli tokatlar indiren polis, yüzünü lâmbaya tutuyordu. Şef, şişmiş ayak parmaklarını ayakkabılarının kocaman tabanıyla ezerek sormağa başladı bu sırada:

— Beyaz'ın kim olduğunu biliyor musun?

Sonra başka sorular geldi. Bazıları artık bir daha sorulmuyordu, ama Beyaz'la ilgili olanı ısrarla tekrarlanıyordu. Gözleri kapalı, yüzünde ışık, tokatlar yüzünden kanayan dudaklarını, ağır ayakka-

bıların ezdiği ayak parmaklarını hissediyordu. Direniyordu Domingos. Öfkeli polis, düzenli tokatlardan, yumruklara, rasgele savrulan tekmelere geçti birdenbire. Vurduğu anda, sıkıştırılmış bir hayvan gibi soluyarak, coştukça coşuyordu. Şef, karşısına oturmuş, amansızca parmaklarını ezerek soruyordu:

— Beyaz kim? Söyle!

Kendi sesine, inadına, sandalyesinin arkasında duran polisin soluğuna öfkelenmeye başladı Domingos. Bütün bunlar kanını alevlendiriyor ve kini harekete geçmek istiyordu. Ses yükseliyor, soru tekrar geliyordu. Şişmiş dudaklarını açan Domingos Xavier, dört bir yana kan püskürterek:

— Hiçbir şey söylemiyorum, diyebildi.

Bu söz üzerine, müfreze komutanı, tüm küçük ve zayıf yüzüyle birlikte Domingos'un üzerine atıldı. Projektör bir yana gitti hızla. Üzerine bağlı bulunduğu sandalye yere devrilirken yüzüne, göğsüne, böğürlerine öfkeyle inen yumrukları, tekmeleri hissetti bir süre daha Domingos. Şef, üzerine çıkmış, göğsünde sıçrıyor, böğürüyordu:

— Köpoğlu, pis zenci! Bilmiyorsun, istemiyorsun ha? Parçalayacağım seni. Konuşup konuşmayacağını göreceğiz. Pereira da Cunha, hay Allah! Ne bakıp duruyorsun öyle? Konuşuncaya kadar tozunu silk şu herifin.

Soluyan, bağıran şefin vahşetini gören polis donup kalmıştı. Domingos Xavier'nin üzerine atıldı; onu bir çuval gibi kaldırdı. Başı önüne düşünceye kadar tokatladı. Polisin, karaciğerine, midesine, göğüslerine indirdiği acımasız, düzenli yumrukları, yüzüne, sırtına, dizlerine vurduğu tekmeleri hissetmiyordu artık traktörcü. Reflektörün kırmızı ışı-

ğının gerisinde haykıran şefin sesi çok uzaklardan geliyordu:

— Söyleyeceksin, pis herif, konuşacaksın, yoksa işin tamam!

Domingos gülümsüyordu. Evet, gerçekten ölecekti. Onu öldüreceklerdi. Hattâ daha şimdiden ölü sayılırdı. Bir acı hâlâ canını yakıyordu, dizlerinin hizasından kırılmış bacakları. Gülümsüyordu, paramparça gömleğini, gövdesini, yeri ıslatarak, polisin üzerine, duvarlara sıçrayarak ağzından, burnundan kan akarken gülümsüyordu. Kanın özgürce akışını hissetmek, boşalmak, hafiflemek hoştu. Konuşmamış olmanın verdiği büyük kıvanç, tuzlu gözyaşlarına, bacaklarının arasından akan, ekşi kokusunu ve ılıklığını odaya yayan, tutamadığı sidiğe karıştı.

Dışarda, sıcak bir görünüm üzerinde yıldızlar vardı; ılık bir rüzgâr geceyi geçiyor, yaşamın mesajını bu duvarlara kadar getiriyordu. Bu yaşama ihanet etmemişti Domingos Xavier. Sonra, kendini uzaklarda hissetti, doğduğunu gören, onu denize doğru götüren ırmağın yeşil suları üzerinde yüzüyordu. Kırık bacakları dalga dalga kımıldıyor, kolları özgürce iniyordu ve su, gözlerinden ırmağa doğru akıyordu. Ertesi gün, tutukluların voltaya çıkmalarından önce, bir başka *cipaye*'nin sildiği bir kan izi bırakarak avluda, polis tarafından sürüklendikten sonra, onu uyuklayan öteki vücutların üzerine fırlatıp attıklarında, bilinci yoktu artık.

Gecenin o saatinde, traktörcünün cansız vücudu, uyuyan tutukluların üzerine düşmüştü. Şafak vakti, sessizlik bütün gürültüleri hâlâ örterken, ağır kapının gıcırtısı tutukluları uyandırdı. Getirilen şeyi anlamağa çalışıyorlardı, karanlıkta. *Cipaye*'nin kapıyı kilitlediğini, dış sürgüyü çektiğini, sonra bi-

risiyle alçak sesle konuşarak uzaklaştığını duydular.

Yıldızlarla kaplı, bulutsuz gökyüzünde, kocaman bir ay parlıyordu ve beyaz ışık demetleri, yere uzanmış vücutları yıkıyordu. Kalabalıktılar, yatakları yoktu, kimisi çimentonun üzerine yatmış, kimisi yırtık elbiselere, eski örtülere sarınmıştı. Efendilerinin teslim ettiği uşaklar, imzalı kimlikleri olmadığı için tutuklanan işsizler, her zaman açık olan meyhanelerin kapıları önünden alınan ayyaşlar, küçük hırsızlar, kavgacılardı bunlar; hepsi de dayağın, yol yapımında zorunlu çalışmanın ortak yazgısında birleşmişlerdi. Yeni gelen kayıtsızlıkla karşılandı, bazıları birşeyler homurdandılar, ama hiç kimse ilgilenmedi onunla. Ancak, sabahleyin, zorunlu çalışma tutuklularının hareketinden önce kim olduğu anlaşılacaktı zavallının.

Ama, askerin gürültüsü kesilince, sessizlik tekrar herşeye egemen olunca, vücudun düşmesiyle uyanan tutuklular bu yurttaşın kımıldamamasına şaştılar.

— Hey! Dön biraz! Biraz yer aç!

Güçlü-kuvvetli, iri bir adam, Domingos Xavier'i sırtına aldı. Traktörcünün patlamış kanlı yüzü, solgun ay ışığında, kirli gömleğin parçaları arasından ortaya çıktı. Korkunçtu bu yüz, kandan dolayı çizgileri belli olmuyordu artık, ancak, dudaklarında inatçı bir tebessüm duruyordu. En gençleri eğildi, bir mendil çıkardı, Domingos Xavier'in yüzünü özenle silmeye başladı. Hâlâ şarap kokan yaşlı biri ağlamağa başlarken, güçlü-kuvvetli, iri bir adam onu usulca yere yatırdı. Başka biri, eski örtüsünü traktörcünün üzerine yaydı. Zayıf, işkence görmüş gövdesini sardı. Küçük, güçsüz genç, mendiline tükü-

rerek kanlı yüzü silmeye devam etti. Traktörcünün şişmiş, sert yüzünde dingin bir rahatlık belirtisi vardı. Çok zayıf soluk alıyor, gömleği hafifçe yükseliyordu, ancak, soluk aldıkça, ağzının kıyısından akan kanı siliyordu delikanlı.

Domingos Xavier, gözleri kapalı, kımıldayamıyordu, inleniyordu bile. Bu çok acı çekmiş gövdeden hayatın çekildiği hissediliyordu. Zindanın dört köşesinden bütün insanlar çıktılar. Can çekişen yurttaşlarının çevresinde bağdaş kurdular. Bir genç eski ceketini çıkardı, traktörcünün çiğnenmiş, ezilmiş göğsünü örttü. Şimdi, pencereden giren ay ışığının aydınlattığı yüz belli oluyordu sadece. Yaşlı sarhoş, bir köşede ağlamaya devam ediyordu. Işık, yarıklardan ve yüksek pencerelerden gözetliyor ve bağışlanmasını dileyerek, Domingos Xavier'nin dingin, rahat yüzünü örtmeye geliyordu.

Kan gittikçe azalarak bütün gece aktı, soluk daha bir zayıfladı, şişmiş yüz beyazlaştı. Başların üzerinden bakan küçük uşak, yavaşça konuştu:

— Ayy! uyuyor sanki...

Şafak vakti, Domingos Xavier'nin, kardeşleri için, ölümünde mutlu uyuduğu doğrudur, küçük. Bütün geceler Domingos Xavier'nin öyküsünü anlatmak için uzaklaşan ülkesinin ayının ışığında oluyordu bütün bunlar. Funda'lı delikanlı, bir köşeden, *kimbudu* dilinde acılı bir şarkıya başladı:

Arkadaşımızdı bizim o
Öteki dünyaya giden
Öldü ama öldü diye
Unutulmasın sakın...

Başladıkları şarkı, hapishanenin duvarlarını aş-

tı, tan vaktinin serin rüzgârının hızıyla *museke*'nin beyaz gecesini sardı; şafak sökünceye kadar, bütün *cipayeler*'in bütün kırbaçları susturmaya yetmedi tutukluları.

Yönetim hapishanesi ile yeni polisin yüksek duvarlı hapishanesi çevresindeki *museke*'de yaşayan halk, bu cumartesi öğle sonunun bitimini doğal karşıladı. Acısını bağıra-haykıra ya da sessizce ağlayarak belirten bir eşin, bir akrabanın hapishaneden çıkışı ne ilkti, ne de sonuncuydu. Kapı, bir açıklama yapılmaksızın, acı ya da öfkesini ağlayarak içine gömüp *museke*'ye doğru yürüyen zavallının üzerine kapanırdı.

O sabah, uzun boylu, zayıf tutuklunun gelişinden sonra, Petelo dede, torununa iyice tembih etmişti:

— Küçük, iyi dinle. Hep hapishanenin yanında oyna, olup biteni bilmemiz gerek.

Ve her sabah, Zito, çocuğa günlük görevini tekrarlıyordu.

Boynunda sapanı, öteki arkadaşlarıyla birlikte kovboyculuk ya da hırsız-polis oynamaya, bez toplamaç yapmaya gidiyordu çocuk. Bazan, biraz uzaklaşıyorlar, henüz asfaltlanmamış yolun kıyısındaki ağaçların gölgesinde, kısa bir süre, «ilk geçen araba benim» oyununu oynayarak kendilerinden geçiyorlardı. Ama asıl, mahun elmalarının altında bilye oynarken vaktin nasıl geçtiğini anlamıyorlardı. Bazan, hileciler yüzünden kavga da çıkıyordu: bilyeleri çukura düşürülmesine rağmen sonucu kabullenmeyip kaçıp gidiyorlardı. İyi bilye oynuyordu Zito, elinden kurtulmak olanaksız gibi bir şeydi.

Sessizlik tüm ağırlığını *museke* üzerine yığdığı

sırada, bu cumartesi sonunun dinginliği içinde gene oyun oynuyorlardı. Bir çoğu işe gitmemişti, kimileri dinleniyor, kimileri barakalara girip hayattan, kendi sorunlarından konuşuyorlardı. Burada şarap iyice sulandırıldığı için, ancak daha sonraları, gece olunca, bazıları ayağa kalkacaklar ve saçmalamağa başlayacaklar. Kadınlar erkeklerin pantalonlarını büyük bir titizlikle ütülüyorlardı, çünkü şenlik vardı cumartesi günü. Bu saatlerde *museke* acılara katlanmak zorunda bile olsa, herhangi bir nedenden ötürü, her zaman mutlaka bir şenlik vardır.

Hayat, ölümü yener daima.

Zito, Zequinha'nın ve Kamabuindo'nun dikkatli bakışları altında, Toneco'nun bilyasını sakin sakin çukura doğru götürüyordu. Talihsizlikti bu, çünkü üç karış ilerde bulunan çocuk kazanacaktı ve birinci deliğin hemen yanındaydı. Ama acımasızdı Zito. Üç karışını milimi milimine ölçüyor, orta parmağını iyice geriyor ve güm! küçük yuvarlağı bir vuruşta talihsiz çukura doğru gönderiyordu. Bu sırada, bir kadın çıktı ortaya, oğlu kollarının arasındaydı, ağır ağır yaklaştı. Zito oyunu bıraktı ve kadını merakla izledi. Bu saatte kadınlar hapishaneye gelmezlerdi. Ancak pazar sabahları ziyaretlere izin verilirdi. Kadın, yanlarında durmaksızın önlerinden geçip büyük kapıyı çaldı. Oğlu Bastiao ile birlikte, Domingos'u aramağa gelen Maria idi bu. Jandarmaya yaptığı ziyaret ve yağmurdan sonra, bütün günü evde geçirmek istememişti. Artık ne düşüneceğini bilemiyordu. Domingos'u bulmak umudu çoktan uçup gitmişti. Bu kez, Bayan Tete, Maria'nın ağlamaları ve umutsuzlukları karşısında bir şey yapamadı; ama, onun başından ayrılmadı, çünkü

halk insanının dostluğu süreklidir. Maria'yı bir gün dinlenmeğe bıraktı, uyumak iyi gelecekti ona, ertesi gün, erken saatlerde, Maria'yı oğluyla bütün gün oynayabilsin, oyalansın diye, çocukları başından savdı. Böyle oldu. Güzel bir cumartesiydi, gökyüzü açıktı ve güneş, *museke*'ye dağılmış kulübeleri ışıklarına gömüyordu. Maria, arkadaşının ev işleri yaparken sürdürdüğü konuşmalarla vakit geçiriyordu. Yüreğinde yeniden umut doğuyordu. Bay Cardoso geldi, saat üçtü ve öğleden sonra iş olmadığı için, bir yandan Bastiao ile oynuyor, bir yandan da Maria ile konuşuyordu:

— Dinle, Maria, böyle bırakamazsın. Adamını aramayı bırakırsan, polisin oyununa gelmiş olursun. Onların istedikleri de bu zaten, kimsenin gelip rahatlarını kaçırmaması. Ama, çocuğunu alıp ikide bir karşılarına çıkarsan, sana bir cevap vermek zorunda kalacaklar...

Maria kabul ediyordu, ama çoktandır görmediği adamını düşününce, köy yönetimindeki *cipaye*nin cevabını düşününce, dostlarının verdiği güven uçup gidiyordu. Ama Bay Cardoso, yılmadı, konuştu, Bastiao ile oynadı, konuşmayı değiştirdi. Saat beşte, Maria temiz bir peştemala sarındı, oğlunu kucağına aldı ve dostlarının öğüdüne uyarak yola çıktı. Yolu öğrenmişti. Polisin dediği gibi, Yönetimin hemen yanında bulunan yeni polis karakolunun yolunu tuttu.

İkindi, dinginlik içinde sona eriyordu, yolun üzerindeki rüzgâr ağaç yaprakları arasında esiyordu. Kırmızımsı alanda çocuklar oynuyorlardı, analar, kızlar çamaşır yıkıyorlar, ya da ütü yapıyorlardı, babalar duvarlara yaslanmışlar, hayat hakkında gevezelik ediyorlardı. Bu cumartesi ikindisinin din-

ginliğine sızan Maria, hapisanenin duvarlarının karşısında, yerde oynayan çocukları görmeden önce Bastiao ile konuşuyordu.

Zito, kadının büyük kapıyı çaldığını gördüğü sırada, Toneco'nun bilyasını çukura sokacak olan «üçüncü»yü kaçırdı. Çocuk havaya sıçradı sevinçle haykırarak ve oynamağa başladı:

— Şimdi görürsün, Zito...

— Bu oyunun kuralına aykırıdır, dedi Kamabuindo.

Zito kadını izlemeğe devam etti ve cevap vermedi. İçeriden Maria'ya bakan *cipaye* ile bir şeyler konuştuktan sonra kapı açıldı ve Maria içeri girdi. O anda, Zito, bilyasını aldı, dedesinin küçük kulübesine doğru koşmağa başladı. O, *museke*'ye doğru koşarken, Toneco, Zequinha ve Kamabuindo sövüp sayıyorlardı arkasından:

— Korkak, canına okuyacağım sırada kirişi kırıyorsun. Hileci!

Ama Zito, arkadaşlarının dediklerine kulak bile asmıyordu, dedesinin kulübesine doğru olanca gücüyle koşuyordu. Dedesi, her zamanki gibi, kapının eşiğine oturmuş, pipo içerek, günün son ışıklarından yararlanıyordu.

— Dede, çabuk gel, bir kadın, kucağında çocukla hapishaneye girdi.

İhtiyar Petelo, yorgun gözlerini kırpıştırarak ayağa kalktı, torununun elinden tuttu, evlerin arasına daldılar. Piposunu yerleştirirken, çocuğu soru yağmuran tuttu. Ama Zito iyice görmemişti kadını, peştemala sarılmış çocuğunu getiriyordu sadece, buna yemin edebilirdi. Ama yüzünü görmemişti, çünkü bilya oyununa dalmıştı.

— Oysa ben, sana iyi gözetle demiştim, küçüğüm...

— Valla, dediğini yaptım ben! Sana söyledim, sen kadının çıkmasını bekle sadece dede.

— Ya çıkmazsa?

Kulübelerin önündeki açıklığa geldikleri zaman, hâlâ dedesiyle tartışan Zito, oyunlarını bitirmiş olan arkadaşlarının küfür saldırısına uğradı:

— Ödlek herif!

— Utanmıyorsun! Kazandığın zaman kalırsın, kaybedeceğini anlayınca kirişi kırarsın. Bir elime geçersen görürsün, ağzını burnunu kırmam mı...

Kaşla göz arasında, Zito eğildi ve taşı fırlattı. Toneco, Zequinha ve Kamabuindo sıçrayarak, çöp dolu yüksek otların arasına daldılar ve arkalarından kahkahayla gülerek bağırmaya başladılar:

— *Takuimoxi, takuimoxi!* Eee!Tek kıç, tek kıç!

İhtiyar Petelo, sağ elinin orta parmağını edepsizce kaldırdı ve bütün gücüyle bağırdı:

— Orospu çocukları!

Çocuk, Yerli Mahallesi'nin köşesinde gözden kaybolunca, dedesini büyük bir taşın üzerine oturttu. Yaşlı adam yorgun gözlerini hapishaneye dikip, cebinden tükenmez piposunu çıkardığı sırada, Zito eline bir çöp almış, yere resimler çiziyordu.

Bekleyiş uzun sürmedi. Güneş, deniz tarafında, turuncu gökyüzünde hafifçe iniyordu. Ağır ağır yaklaşan geceyi haber veren serin bir rüzgâr esmeğe başladı. Hapishanenin kapısı birden açıldı ve Bastiao, kucağında, peştemallarını yerde sürüyerek, ağlaya ağlaya dışarı çıktı Maria. Öylesine bağırıyordu ki bütün *museke* işitti; başı ellerinin arasında hıçkırıyordu. Yanında duran Bastiao, iyice ürkmüş

ağlıyor, Maria'nın yanaklarından yaşlar akıyordu. Bozulmuş peştemallarını rüzgâra bırakmış iki gözü iki çeşme ağlıyordu. Yere bırakılmış çocuk ağlayarak yuvarlanırken, Maria, diz çökmüş, göz yaşlarıyla yıkanan kırmızı kumu yumrukluyordu. Analar, çocuklar, bir yığın halk insanı kulübelerinden çıktı. Kimisi korkuyla bakıyor, kimisi zavallı kadına doğru koşuyordu. Maria ağlıyor, haykırıyordu:

— Ayy, ayy, adamım benim; Ayy, öldürdüler onu, iyi biliyorum. Ayy, ayy, ölmek istiyorum, ölmek istiyorum, öldürdüler onu, biliyorum.

Başını kuma vura vura, ağlayarak tekrarlıyordu bunları. Zito, Maria'yı çevreleyen ve kalkmasına yardım eden insanların ortasındaydı. Üstü-başı kirlenmiş, tozlara bulanmıştı Maria'nın. Bir kız Bastiao'yu almış, peştemalının bir ucuyla yüzünü siliyordu. Herkes, bu bilinmeyen kadının acısını dindirmeğe çalışıyordu, acı çekiyordu zavallı, görüyorlardı. Gözleri büyüyen Maria, bakıyordu ama kimseyi görmüyordu. Bir yığın insan vardı. Sevecen eller tutuyordu onu, eğilip kulaklarına bir şeyler söylüyorlardı, ama acısı hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar büyüktü. Ayy! Adamı, yoldaşı, Domingos Xavier, Bastiao çocuğun arkadaşı. Yoktu eşi - benzeri, tekti! Hiç kuşkusuz, öldürmüşlerdi onu, yüreği böyle söylüyordu.

— Ama, *mana*, nasıl öldürürler onu? Nasıl biliyorsun? Belki hayattadır!

— Ayy, bana onu Porta Alexandre'a götürdüklerini söylediler, ama inanmıyorum ben. *Cipaye* bir şey söylemek istemedi, utanıyorlar. Biliyorum, yüreğim söylüyor bana, öldürdüler onu!

Durmadan ağlıyordu. Yaşlı kadınların dost sesleri Porto Alexandre'ın uzak olduğunu, ama hapis-

haneden daha iyi olduğunu söylüyordu, oraya gidilebilirdi belki bir yolunu bulup. Bazı yüzler, Maria'yı gülümsetebilirler umuduyla aydınlandı.

— Üzülme, *mana*, üzülme, adamını göreceksin.

— Mümkün değil, ayy, mümkün değil! Öldürdüler onu, biliyorum. Yoksa, *cipaye* niçin söylemesin? Gözlerinden anladım, öldürdüler adamımı!

Kimileri sustu, Analardı hâlâ üsteleyenler. Kadınlar, Maria'nın çarşaflarını silkelediler, çocuğunu sırtına yüklenmesine yardım ettiler ve adamının, yoldaşının ölümüne ağlayarak kumlu yolda yürüyüp giden kadının öyküsünü anlatmağa koyuldular. İhtiyar Petelo, Maria'nın konuştuklarında mavi kamyonetle getirilen tutuklunun adını öğrenmişti. Her şeyi anlamasına yetti bu. Elleri, ayakları, boynu bağlı olarak bu sabah saatinde getirilen tutuklu, uzun boylu zayıf adam ölmüştü. Öldürmüşlerdi onu.

Kadınlar, konuşarak ve kadının yazgısına acıyarak dağılırlarken, ihtiyar Petelo, Zito'yu elinden tuttu, bir şeyler mırıldandı ona. Hiç kimsenin başına ne geleceğini, nereye götürüleceğini bilmediği bir zamanda yaşanıyordu. Ve gece kentin üzerine birdenbire inerken, büyük baba Petelo ve Zito, Maianganın yamacına yaslanmış Prenda *museke*'sine doğru, şimdi renksizleşmiş kumlu yolu hızlı hızlı yürüyordu. Petrol lâmbaları, *museke*'nin hâlâ direndiği tepeyi dört bir yandan tehdit ederek yükselen Beyaz evlerinin elektrik ışıklarını delerek parıldıyordu.

— Şenlik, şenliktir, *mano!* Kim söyledi sana olmadığını? Kim?.. Hadi ordan! Polistir bu herif. Bir göreyim, yemin ederim ki ağzını burnunu dağıtacağım! Bana bunu yapmak, bana ha? Mümkün değil. Ne amansız olduğumu bilir o. Hayır, bu değil, *mano.* Şimdi ben kafamla düşünüyorum. İşte bu yüzden korkuyor benden... Hayır, olmaz artık böyle. İnsanlara ayak oyunları oynamak, çelme atmakla vakit geçirdiğimi sanıyordun. Boşver, *mano!* Şimdi kalemi alıyorum, yazı yazıyorum, yenilmem ben. Mutlaka gel, Chico, mutlaka gel! Joao, sen de orada ol, sen de Teteco. Niçin? En iyisi bu! *Ngola* ile bütün dostlarla, yemeklerimizle, şarkılarımızla bir şenlik var ve sen niçin diye soruyorsun. Soru sormayı bırak, geliyorsun, unutma. Sen de, kızları da getir... Mutlaka gelin!

— Ah, konuşma böyle, Guihermina, yüreğimi yaraladığını görmüyor musun! Hımm... Nasıl, nasıl? Ana, yalancı, mümkün değil! Bahse girerim ki bunu sana Fefa söyledi. Anladım... Boş ver, Marcelina, seni kıskanıyor o... Ama gidelim! Yarabbim, hem *Ngola* olacak, sen de belki diyeceksin. Nankör! biliyorum, *mana,* Bay Liceu'süz, Amorim'siz *Ngola* iyi değildir. Ama dinle: şu Ze Maria violasına dokunsun, Muxima'da ağlıyor sanırsın. Hıh? Fontinhas'ı göreceksin... Sevmem, *mana,* sevmem... Guilhermina, unutma: senin yüzünden acı çekiyorum...

— Sana söylememi o tembih etti. Evet, bir şeyler olacak galiba. İyi! Gel, hepsi orada olacak. Son-

ra, kız kardeşini de getir, hiç bir şey yokmuş gibi eğlenmek için. Şenlik, şenliktir!

Bu cumartesi, bütün *museke*'de, kentin her köşesinde, bütün konuşmalarda, herkes Bairro Operario'nun şenliğinden bahsediyordu. Herkes dediysek herkes bilmiyordu tabii. Jeeplerin kulübeler arasında dolaştığı, inatçı kıvancı yıkmağa çalıştığı sırada, tedbirli olmak gerekiyordu. Ama yakınlar, dostlar, orada olması gerekenler, Mussunda'nın evinde bir şenlik olduğunu biliyorlardı. Orada şenlik var, sana dahasını söylemiyorum! Angola müziği, Angola yemekleri eşsiz-benzersiz. Brezilya müziği, Küba müziği en iyisinden, baiao, merenge Radyoda çalan müzik değil, yok o! orkestra, ama halk adamlarının orkestrası, *Ngola* gibi, orada olacak bu akşam.

Analar, kızlar bütün gün yemekler hazırladılar şenlik için, özel yemekler, *Kitaba* rengini yaldızladı ve muz yaprakları güzelim *kikuanga*'yı gizlediler. Çocuklar, sabahın erken saatinde pazara gittiler, kola cevizleri, zencefil getirdiler, eğlencelik için. Salçası, dayananı sabaha kadar ayakta tutabilecek, kırbaçlayacak balıklar hazırlandı.

Saat yedi buçukta, şarap, limonata, bira ve *kitoto* şişelerini kapan çocuklar buz dolu varillere koymaya gidiyorlardı. Güçlü-kuvvetli, ya da hayatın amansız yıllarının yıpratıp kuruttuğu analar ya ateşin altını üflüyorlar, ya da şimdinin gençlerinin eski zaman danslarından anlamadıklarından yakınarak avluda eski dansları tekrarlıyorlardı; şimdinin gençleri xaxado ve merenge'den başka bir şey istemiyorlardı. Genç kızlar, delikanlılar, küçük topluluklar halinde yitik mahallelerden gelmeğe başlamışlardı, Prenda'dan, kentin ötelerinden, Boavista'

dan, bütün *musekeler*'den... Orkestradan çalan delikanlılar bir dostun kamyonetiyle geldiler. Violalarını akort ettiler, tam-tamlarına vurdular. Chico, *dikanza* ile harikalar yarattı: «Sadece onlara takılmak için» kendi deyimiyle.

Şenlik iyi olacağa benziyordu. Botafogo'nun kapatılmasından bu yana, uzun süredir böylesine bir şenlik yapılmamıştı. Çocuklar avluyu gözetleyip annelerine, ablalarına gördüklerini anlatıyorlardı.

Ama bu şenliği hazırlamak güç olmuştu. Tartışmalar çıkmıştı. Bu şenlik için bütün bir gece tartışılmıştı. Mussunda şenliği savunuyordu, ama yakınları hapiste bulunan bazıları istemiyorlardı, aynı düşüncede değillerdi.

— Hayır, *mano*, Floriano, Zeca ve daha birçokları hapisteyken, şenlik mi yapacaksınız? Yarabbim! Hayır! Eğlenmenin sırası mıdır sanıyorsunuz?

Mussunda tartışmaları yatıştırıyor, oyalamak istiyordu:

— Ama dinleyin! Kardeşlerimiz hapistedir, doğru! Ama biz, yaşamaya devam ediyoruz, değil mi?

— Doğru devam ediyoruz!

— İyi! O halde, onlara ölmüş gibi mi görünmek istiyorsunuz? Yerinizden kımıldayacak mısınız?

— Doğru, Mussunda, ama...

Tartışma kızışıyordu, kimileri şenliği savunuyordu, çünkü halkın canlılığının, yaşama sevincinin belirtisiydi; oğulları, kardeşleri ve dostları tutukladıkları için, insan boğdurmamalıydı kendini, mümkün değildi.

— Hattâ, diye kanıtladı Mussunda, kardeşlerimiz kıvanca lâyıktırlar; hapishanede, gerçek erkekler gibi davranıyorlar. Onları unutmadığımızı bil-

meleri gerekir ve bu şenlik, kardeşlerimizin cesaretine sunulan bir saygı olacak.

Tartışma tekrar canlanıyordu. Bazıları matem tutmayı, ya da bunun benzeri bir şey yapmayı öneriyordu, ama şenlik gittikçe taraftar kazanıyordu. Herkes yavaş yavaş terzinin düşüncesini benimsiyordu. Üstelik *Ngola* olacaktı! Ülkemizin, halkımızın gerçek müziği!

Gecenin ileri bir saatinde şenlik kabul edildi ve cumartesi akşamı için hazırlanılmağa başlandı. Bir yağmurdan korkuluyordu. Ama sabahleyin hava güzeldi; böylece bu korku da gitti. Herşey hazırdı.

Saat dokuz buçukta şenlik başladı. Bazı çiftler dans etmeğe başlamıştı bile, ama orkestra ısınmamıştı henüz. Bazı kadınlar köşelerde gevezelik ediyor, *museke*'nin swingleri pantalonlarını karşılaştırıyorlar, kızlardan konuşuyorlardı. Mussunda, hep gülümseyerek, herkesle konuşarak, akıllı-uslu delikanlılarla ya da swingçilerle konuşarak herbirine gönül alıcı bir şeyler söyleyerek bir topluluktan ötekine dolaşıyordu, bu davranışı herkesin dostluğunu kazandırıyordu ona. Uzaklaştığı zaman, herkes onun hakkındaki düşüncesini söylüyordu:

— Gerçekten, *mano*. Bu Bay Mussunda zeki adam. Ona güvenilebilir.

— Eh, onun gibisini tanımıyorum ben.

Daha sonra, Miguel kız kardeşi Bebiana ile birlikte gelince, Mussunda, Botafogo yöneticilerinin yanından ayrıldı (Chico Kafundanga, Bebina'ya sevgiyle bakıyordu), yüzünde kocaman bir gülümseme, dostunu karşılamağa gitti, genç kızı kucakladı, ikisini bir ağacın altına götürdü. Bebiana, orkestrada viola çalan delikanlıdan bir parça istemeğe giden

Chico ile konuşmak için bekledi. Herkes dans etmeğe başladı. Delikanlılar kızlarla flört ediyor, ya da kendi aralarında şakalaşıyorlardı. Orkestra çok iyiydi: Fontinhas şarkı söylüyordu. Ze Maria, violasıyla bir gösteri yapmış, herkes alkışlamıştı. Müzisyenler, şarap, limonata, *kitoto*, bira ya da canları ne isterse içmek için içeriye girdikleri sırada, herkes gülüyor, gevezelik ediyordu.

Mussunda, Miguel'in koluna girmiş, bir ağacın altında, baraja yaptığı yolculuğu dinliyordu. Miguel, kimseye rastlamadan, görevi nasıl yerine getirdiğini bütün ayrıntılarıyla anlattı. Tutuklu hakkında öğrendiklerini anlattı ve hâlâ şaşkınlık kokan sesini biraz daha kısarak, öğleden sonra öğrendiklerine geçti.

Mussunda, memnun, gülümseyerek dinliyordu:

— Valla, *mano!* Nasıl tahmin edebilirdim! Kimseye rastlamazsam aramamı söylemiştin. Aradım, aradım, kimse yok. Anası bile! Öğle yemeğini annesiyle yedim, sonra bana adını verdiğin kişiyi aramaya gittim. Beni onunla konuşmağa götürdüklerinde, özür dileyip ayrılmayı düşünüyordum. Kendi kendime: Mussunda yanıldı, belki de şantiyede aynı isimde iki kişi var, diyordum.

Mussunda gülümsemeğe devam etti, hikâyeyi dinleyerek, yeni gelenlere başıyla selâm verdi.

— Doğru, *mano! E*vet, bayım: mühendis kendisini saat altıda evinde görmemi söyledi, evinin yerini gösterdi ve ben gitmeğe hazırlandığım sırada, etrafına bakıp, desinatöre duyuracak şekilde, «Sana belki bir iş bulabilirim, ama beni görmeğe eve gel,» dedi.

Şenlik canlanıyordu. Çiftler dans ediyor, orkestra müziği çınlatıyordu. Ze Maria, violasıyla akıl al-

maz şeyler yapıyordu. Ne yazık ki tam tam çalan Amorim değildi..

— Anlat, *mano*, herşeyi anlat.

— Saat altıda eve gittim. Kapıyı çalınca bir kadın açtı. Gençti, sanki bir kız çocuğu. Güldü, içeri aldı, yer gösterdi oturmam için. Tanrım, ne çok kitabı var Silvestre'in. Sonra geldi, benimle konuştu, senden haber sordu ve garaja gittik. Orada gördüm delikanlıyı. Yatak bile vardı, yiyecekler, herşey...

Şenliğin hızı gittikçe artıyordu, küçük avlu ağzına kadar doluydu, dans edenlerin ayakları ince bir kırmızı toz kaldırıyor, bu tozlar da hemen ayakkabılara sıvanıyordu. Mutfakta, işler iyice sıkışmıştı, ama bidonlar yeni şişelerle hiç boş kalmıyordu. Fontinhas «Muxima»yı söylüyordu, orkestranın en başarılı parçasıydı bu. Mussunda, dostunun sözünü kesti:

— Ah, Miguel, «Muxima»yı duyduğum zaman, Liceu'yü hatırlarım...

— Bir gün, hepimiz için «Muxsima»yı çalacak, üzülme.

Mussunda cevap vermedi, hapishanedeki arkadaşlarını, dışarıda bulunanlara verdikleri örneği düşündü. Bereket versin, şenlik için yapılan tartışmayı kazanmışlardı. Cesaretlerine bu şekilde saygı gösterilmesine lâyıktılar. Bu canlı ortam içinde, zayıf, kuru bir delikanlının, kalın gözlüklü, çocuk bakışlı bir Beyazla birlikte dip kapıdan içeri girdiğini hiç kimse farketmedi. İlk Bay Mussunda gördü onları; karşılamağa koştu:

— Sen ha, Sousa! Ayy, *mano*, iyi iyi. Nasılsın Silvestre?

— İyi, Mussunda, ya sen?

— Söylememe gerek yok, gözlerinizle etrafa bakın yeter. Mühendis bey, için...

Mühendis etrafına baktı, bakışlarını şenlikte gezdirdi. Dip tarafta, bir yığın genç kız Chico Joao'nun etrafında toplanmıştı. Hiç kuşku yoktu, korkunç bir delikanlıydı. Ama şimdi yanında Bebiana da vardı. Bütün kızlar, futbol oynadığı gibi dans eden Chico'nun çılgın adımlarının peşinde koşarlarken, onun gözdesi olmak Bebiana'ya gurur veriyordu. İrene, kibirle gruptan ayrıldı, Mussunda'ya yaklaştı, gülümseyerek iyi akşamlar diledi. Mühendis, mutfağa bakmaya giden Mussunda'yla birlikte yürüdü, pastaların tadına baktı. Kendisi de pasta yapmayı severdi. Dışarda, Sousinha ile İrene, birbirlerine çoktandır söyleyemedikleri şeyleri söylüyorlardı.

Cumartesi gecesi iyi gidiyordu. Çiftler, kırmızı toprağın üzerine Angola ritminin bütün ayrıntılarını, değişik türlerini çizdiler. Ze Maria, Fontinhas, Toneto gecenin kralları ydılar. Parça bitince, Ze Maria alkışlar arasında violasını koydu, alnını beyaz bir mendille sildi ve dans edenlere seslendi:

— Dostlar, topluluğumuzu davet ettiğiniz bu şenliğe borcumuzu ödemek için, şimdi sizin için çalmak istiyoruz... ve onlar için... anladınız... orkestramızın kurucusu kardeşimiz Carlos Aniceto'nun sambası...

Bir alkış tufanı Ze Maria'nın son sözcüklerini bastırdı. Mussunda, Silvestre, Sousinha, Miguel, Chico, İrene, sonunu duymadılar; toplandıkları salona döndüklerinde, neşeli dansçıların ateşli alkışlarından başka bir şey duymadılar.

Şarkı başladı, tam-tam ve *dikanza* eşlik ediyordu şarkıya. Başını önüne eğmiş Xodo çalıyordu

dikanza'yı. Ze Maria, violasına dokunmağa başlıyordu. Fontinhas, acılı sesiyle şarkı söylemeğe başladığı zaman, hiç kimse dans etmedi:

Bu dünya bırakıp gitmek istiyor beni
Neden bilmem ki
Bir heves mi desem buna
Yoksa bir nefret mi?
Bilmiyorum nedir sebebi
Biri anlatsa bana
Özür dilerdim...

İnen sessizlikte, garip bir bekleyiş doğuyordu. Fontinhas'ın sesine kapılan genç kızlar, delikanlılar birbirlerine yaklaştılar, birbirlerine baktılar. Yel, ağaçların yapraklarını hafifçe sallıyordu. Ze Maria violasını söylemeğe başladığında, Fontinhas uzaklardaydı:

Bu zalim yazgının
Nedir sebebi
Yoksa bir giz mi?
Elimi ayağımı bağlayan
Beni çaresiz koyan
Bu giz de ne?

Çok uzun süredir tutuklu bulunan, hiç kimsenin ne zaman serbest bırakılacağını bilmediği Bay Liceu'nün anısını avludaki sessiz çiftler paylaşıyorlardı. Liceu'nün tatlı sesi, iğneli şarkı söyleyişi, Bay Liceu'nün violası... Ah! ne zaman, onu tekrar ne zaman dinleyeceğiz? Hiç kuşkusuz, bir gün...

Canımı sıkıyor
Bu ağır hava

Ama görüyorum ki
Gelemediler hakkımdan.

Doğru, *mano* Liceu, doğru, yaşıyorsun, seninle birlikte hepimiz hapisanedeyiz. Fontinhas söyle şarkını, *Ngola* şarkılarını çal, halk seni unutmuyor, *mano* Liceu.

Müzik devam ediyordu. Fontinhas şarkı söylemiyordu artık, genç kızlar, delikanlılar koro halinde söylemeğe başladılar. O zaman, herkes dans etmeğe başladı.

Salonda, Mussunda'yla arkadaşları Fontinhas'ı dinlediler, şarkıyı ve onu izleyen sessizliği. Mussunda gülümserken, mutluluktan gülümserken, Silvestre bütün dikkatiyle dinliyordu. Sonra, tekrar tartışmağa daldılar, şenliğin sonuna doğru, birinin kapıyı çalmasına kadar:

— Kim o?

— Bay Chico Kafundanga'yı arıyorum.

— Kim o?

— Yanında bir çocuk olan yaşlı bir adam var.

Chico Joao kalktı, kapıyı açtı, dans edenlerin arasına daldı, çarpa çarpa ilerledi. Dışarda, ay ışığının pek az araladığı karanlık gecede, Zito'nun elinden tuttuğu yaşlı Petelo bekliyordu. Chico onları bir köşeye sürükledi, ama yaşlı Petelo hemen konuşmaya başladı:

— Seni akşam yemeğinden önce aradık, ama bulamadık. Seni akşam yemeğinden sonra aradık, ama bulamadık. Senin şenlikte olduğunu şimdi söylediler bana ancak.

— Ama anlat, haydi anlat. Yeni biri mi var?

— Ay, *mano*, kötü bir haber, çok kötü...

Ve dişsiz ağzını Chico'nun kulağına yaklaştıra-

rak, öğleden sonranın olaylarını anlatmağa başladı ihtiyar, kadın hapisaneden nasıl çıktı, zavallı kadınla konuşabilmiş olan kadın ve erkeklerden öğrenebildiği şeyleri tek tek anlattı. Sonra, şikâyet etmeğe başladı, uzun süre aradıktan sonra, işte şimdi *mano* Chico'yu bulabilmişti.

Chico Joao, ihtiyar Petelo'yu kolundan tuttu, Zito ile birlikte içeriye sürükledi, şenliğin yapıldığı avluya. Çocuğa pasta, yaşlı adama bir bardak içki verdi. Sonra, ağır ağır yürüdü, toplanmış oldukları salona döndü.

Onları gören çiftler şenliği durdular.

İhtiyar Petelo, çocuk ve Chico ağır ağır avluyu geçtiler, üzgün görünüyorlardı. Sonra, Mussunda çıktı, yüzü tuhaf bir şekilde sertti, arkasından İrene, Sousinha ve Beyaz delikanlı çıktılar. Dikanza sustu, ardından tam-tam. Ze Maria, violasını susturdu.

Mussunda avlunun ortasına yürüdü ve yüzünü gömleğinin koluyla sildikten sonra, tok bir sesle ağır ağır konuşmağa başladı:

— Afrikalı yurttaşlar···

Bütün bakışlar Bay Mussunda'nın üzerine dikilmişti, söyleyeceklerini bekliyorlardı, ama acı veren bir şeyin olduğunu anlamışlardı. Terzi, çevresine baktı, asık yüzler, bekleyen, beklerken gülümseyen yüzler, orkestranın gerisinde Silvestre... Tekrar konuşmağa başladı:

— Angolalı yurttaşlar. Birisi, kardeşlerimizden birinin öldürüldüğünü söylemeğe geldi. Öldürülen kardeşimizin adı Domingos Xavier idi, traktörcüydü. Kimseye hiç bir zaman kötülük etmemişti, halkının ve ülkesinin iyiliğinden başka bir şey istemiyordu. Bu şenliği sadece bunu söylemek için kestim, sona

erdirmek için değil, çünkü kıvancımız büyüktür: kardeşimiz bir erkek gibi davrandı, halkının sırlarını açığa vurmadı, kendisini satmadı. Artık ölümüne ağlamıyoruz, çünkü sen, Domingos Antonio Xavier, Angola halkının yüreğinde gerçek hayatına başlıyorsun bugün...

Mussunda böyle konuşurken, rüzgârın esintisi ağaç yapraklarını oynatmaya cesaret edemiyordu.

Luanda, 1961

MATEUS'UN TAKIM ELBİSESİ

Sarah Maldoror'un «*Monangambeee*» adıyle sinemaya aktardığı bu film, Dinard'da (Temmuz 1970) yapılan film festivalinde Kısa Filmler Büyük Ödülü'nü kazandı. Aynı film, «III. Kartaca Film Festivali»nde İkinci Ödülü'nün yanısıra, «Uluslararası Eleştiri Ödülü»nü de aldı. (Ekim 1970).

Hapisane gardiyanı, şefe doğru ilerledi, yüzünde sahte bir gülümseme vardı. Kendini müdüre göstermek için yanıp tutuşuyordu.

— Şef Reis, iyi bir haberim var...

Uzun hizmet yılları, sözlerine esrarlı bir hava vermesini sağlıyordu. Davet edilmeden bir sandalye çekip oturdu ve gizini açtı:

— Biliyor musunuz, 16 numaraya ziyaret izni vermekle gayet iyi bir iş yaptınız!

Şef, küçük sıçan gözlerini kapattı, pis bir gülümseme dudaklarında şöyle bir dolaştı. Şu Lucas Joao Mateus namussuzu ile bir şeyler olacağını hissediyordu.

— Hemen işe yaradı! Herifin karısını görmesi için beş dakika. Karı zenci, ama bir vücudu var, aman Allah!..

Yaşlı gardiyan, oğlu olabilecek şefin kendisine beslediği güvenin tadını çıkararak:

— Öğrenmek ister misiniz? Ziyaretin sonunda, namussuzlar benim orada olduğumu unutarak sarıldılar birbirlerine. Ah ah! Karı, herife «takım» getireceğini fısıldadı!

— «Takım» mı?

— Evet şef, öyle dedi orospu!

— Bu havanın sıcağında, bu herif niçin istesin «takım»ını? Duruşmasının mahkemede mi olacağını sanıyor namussuz?

Şefin gülümseyen ince dudakları, bir dizi sarı dişi meydana çıkardı. Böyle güldü mü, bütün yüzü

kırışıklıklarla doluyor, gözleri kayboluyor, bir tarla faresine benziyordu.

— Bilmiyorum şef, ama karı ısrar etti, ben de size haber vermek istedim. Zaten görev benim, ama işin içinde iş var! Düşündüm ki...

— Söyle, Artur, söyle!

— Orospu belki bir pusula vermek istiyor herife...

Şef ciddi bir tavır takındı, bir teşekkür hareketi yaptı, ayağa kalktı, kısa ve küçük adımlarla bastı bacak yürüyüşüne başladı. Vay anasını, bu tutuklu amma da güçlük çıkarıyordu be! Önemli bir sonuç elde edemediği için de müfettiş kusurunu durmadan yüzüne çarpıyordu. Takip eden polis, adamın Kongo ile ilişkileri olduğuna yemin ediyordu. Aç bırakılmış, bakılmamış, bol bol dayak yemişti, ama üç ay sorgu sonunda kendisinden hiç bir şey öğrenmek mümkün olmamıştı. Dereden tepeden bilgiler, önemsiz sözler, ama tek bir isim hak getire. Şef sorgu için getirtiyor, çavuşa eşek sudan gelinceye kadar kırbaçlattırıyordu; adam kıvranıyor, inliyor, haykırıyor, bazan da yalvarıyor, ama, acelesi olan şef, hiç bir şey öğrenemiyordu.

Müfettiş yardımcısı sınavları yaklaşıyordu, müfettişe söylediği ihtiyatsız sözlerden dolayı çoktandır pişmanlık duyuyordu:

— Sayın müfettişim, sanıyorum ki bu sefer bulduk maden damarını.

Amirinin, belli bir saygıyı gösteren dost elinin vuruşunu hâlâ sırtında hissediyordu. Ya şimdi? Üç ay geçip gitmişti. Lucas Mateus'un ağzından alınan birkaç cümle sayesinde, gerçeğe benzer bir hikâye uydurmaya kalkışmış, ama şöyle bir göz atışta müfettiş sırtını dönmüş, canı çok sıkılmıştı:

— Hay Allah kahretsin, Reis! Sağlam değil bu! Baskı yap herife, baskı yap herife. Aynı fabrikada çalışan gençle ilgili hikâye şüpheli. Israr edin, hay Allah kahretsin!

— Sayın müfettişim diye geveledi, utançtan kıpkırmızı olmuş yüzüyle, bu herif var ya fırt diye kaçıyor insanın parmaklarının arasından. Yola gelmesini bekliyorum...

Ama müfettiş, bu zavallı özürlerin hiçbirini dinlemek istememişti. Kafası sınav konularıyla, yüreği kinle dolu, bu kez bu namussuz Lucas Mateus sorununa bir son vermek, isterse yalan olsun, birşeyler itiraf ettirmek istiyordu, doğru ya da yalan önemi yoktu bunun. Önemli olan, müfettişe dosyayı sunmaktı, çünkü ünü ve mesleği tehlikedeydi.

İşte Reis'in bıyık altından gülüşünün nedeni buydu; memnun, kötü gözlerini gizlemek için yüzünü büzerek, ellerini birbirine sürtüyordu. Adam üç ay beklemişti, belki şimdi mesaj alacaktı. Reis, kırbaçın adamın sırtında şaklayışını, haykırışlarını, bağış dilemelerini daha şimdiden duyuyor, bir sigara yakıp, çavuşa yazdırmak için sandalyeye çökmenin sarhoş edici zevkini hissediyordu:

— ... bildirmektedir ki...

Reis, bahçeye çıktı. Zambakların renkli, birbirine benzeyen çiçekleri, bugenvilleaların küçük beyaz çiçekleri bu ıslak halleriyle ona güzel göründüler. Kelebekler uçuşuyor, kurşun bir güneş yaprakların üzerinde parlıyordu.

Gardiyan, bahçede çalışan tutukluyu gözlüyordu; sırtında duyduğu yapmacık sesle irkildi:

— İyi dinleyin Artur, bu olay hakkında tek bir kelime yok! Ve güvenin bana, dostum, güvenin, eğer bu benim tahmin ettiğim sonuçları verirse...

Reis, sevinçten gözleri tekrar kısılmış, bir fare gibi sekerek küçük adımlarla uzaklaştı. 16 numaradaki şu namussuz Lucas Mateus'a kırbaçlı «takım» hazırlayacağı şu ertesi günü düşünüyordu.

Kapının eşiğinde aklına bir başka düşünce geldi, bu sevindirdi onu. Geri dönerek gardiyana bağırdı:

— Hey Artur! 16 numaradaki namussuz için bugün ve yarın kuru rejim!

Ve ıslık çalarak çıktı.

Lucas Mateus, sırt üstü uzanmış, bakışlarını bir noktaya dikmiş, şefle yaptığı, anlamını bir türlü kavrayamadığı konuşmayı düşünüyordu bulanık bir şekilde.

İlkin Reis gelmişti tam yedi buçukta, gardiyanların tutuklulara hücrelerini temizlemelerini emrettikleri saatte. Kahvaltı henüz getirilmemişti. Şefin, hoşnut bir gülüşle seslendiğini açıkça duydu:

— Artur, bana 16 numarayı getir!

Mateus, bunun, kırbaç, kulaklarının sigarayla yakılması ve taşaklarına vurulan tekmelerle noktalanan şu konuşmalardan birinin peşrevi olduğunu düşünüp titremeye başlamıştı. Çavuşun gölgesini görmeyince, gardiyanın karşısında kendini daha rahat hissetmişti.

Şef, sorgu ve dayağın sürdüğü üç aydan beri tanıdığı şu aşağılık gülüşüyle karşılamıştı kendisini. Ama adam bu kez, kendisine sandalye vermeğe kadar vardırmıştı işi:

— Peki, ne var ne yok, ha Mateus?

Bu sözlere şaşırıp cevap bile verememişti. Baş-

ka günler, iğrenç heriften, zenciden başka bir şey değildi. Kendisine, ailesine binbir çeşit küfüler. Bununla birlikte Mateus kendisine dünden beri yiyecek bir şey verilmediğini açıkladı.

— Hay Allah kahretsin! Personel şefine haber vermekten yoruldum. Belki unuttular. Ama ben ilgileneceğim. Bu sefer seni niçin çağırttığımı biliyor musun?

Hafifçe güldü, dostça görünmek isteyen bir gülüşle. Müdürün, hapishanede suçsuz kişi istemediğini anlatmaya başladı, oyalama bahanesiyle aynı türden bir yığın incir çekirdeğini doldurmayan lâflar. Sonra, bütün bu şeylerden sonra, onu inandırmaya girişti:

— Biliyorsun, hemen gideceksin. Davada yoksun. Polis, *Textang*'da kavgaya kışkırtan kişiyi çok iyi biliyor. Tutanağı imzalayacaksın, gerisi tamam. Gideceksin! Şeref sözü veriyorum sana!...

Mateus, bu baştan aşağı uyduruk hikâyeye dayanmakta güçlük çekti. O anda, son derece çekici bir görünüşü olan şefin önünde, az kalsın Reis'in adı bilmediğini unutuyor, fabrikadan arkadaşı Domingos Andre'nin adını ağzından kaçırıyordu. Ama bazı şeyler tehlikeden korudu onu: hiçbir zaman, hattâ şef böylesine bir dil kullandığı zaman bile sevecen olamayan, pek az görünen gizli gözler.

Mateus, ahmak kılığına bürünerek, savunuyordu kendini: «Şefimiz iyi biliyorlar, üç aydır buradayım, şefimiz her gün dayak attı bana, ama ben hiçbir şey yapmadım. Biri sattı beni. Delikanlının adını söylemiyorsam, bilmediğim için söylemiyorum.»

Adamın gözlerinden bir öfke şimşeği geçti. Ama az sonra kendine gelerek, dostlukla, onu hücresine

gönderdi. Ve hep gülümseyip, omuzlarından tutarak, gardiyana ciddi ciddi:

— Eh Artur! Bugün, Lucas Mateus'a iki ekmek verin! dedi.

Mateus, teşekkür etmişti ona, çünkü açtı. Vücudu vücudunu yiyor, açlık midesini kemiriyordu, güçlükle dayanıyordu.

Ama, şimdi, gözlerini bir kertenkelenin dolaştığı tavana dikmişti. Gardiyanın koridor kapısını açmasından sonra, şefin sorduğu soru karıştırıyordu en çok aklını. Şef Reis arkasında duruyordu, kendiliğinden, hızla, hemen hemen farkedilmez şekilde sormuştu:

— Söyle bakalım, bugün «takımı»nı getirttin mi?

Gözlerine iyice bakmış, orada şu yılan gülüşünü görmüştü. Mateus ağzını açıp tek kelime söylemeden sırtını dönmüş, yoluna devam etmişti. Mateus kafasını zorluyor, ama hiçbir şey bulamıyordu. Uyanık olmak, çok uyanık olmak gerekiyordu, bu adam kendisine bir tuzak hazırlıyordu. Üç aylık çabalarının boşa gitmemesi için, daima dikkatli olması gerekiyordu.

Çoktan Kongo'ya kaçmış olan Domingos'u yakalayamazlardı; ama öteki yiğit arkadaşları vardı, onları da bu dayak, açlık, küfür ve işkence cehennemine sürüklemeğe hakkı yoktu.

Peki, neydi bu «takım» hikâyesi? Başı, bunu düşünmekten bomboştu, çatlıyor gibiydi. Öğle yemeği vermemişlerdi, şefin yalanı, belliydi, Umudunu kırmaya çalışıyorlardı. Vücudu kasıldı. kendisini öldüresiye dövmeye hazırlandıkları düşüncesiyle korkuya kapıldı. Yüreksiz değildi, ama derisinde

ne zaman bir kırbaç hissetse, içinde bir şeyler parçalanıyordu.

Maria bugün çamaşır getirecek, dedi kendi kendine, her zamanki gibi, cuma sabahı. Bir gün öncesinin anısıyla, yüreği sevinçle doldu. Üç ay öyle pek önemli değildi. Eşinin, üç çocuğu beslemek için çalışarak dışarda kendisini cesaretle beklediğini görmek iyiydi.

Evine dönmek, kendisinden hapisane hikâyeleri anlatmasını isteyen çocuklarının sevincini paylaşmak düşüncesiyle, gözlerini kapattı, açlığını hissederek. Midesi haykırıyordu, çamaşır getiren insanların gürültüsünü şimdiden duyuyordu. Uykuya daldı.

Cumaydı. Gardiyanlar sevimsiz bir sesle tutukluları çağırarak kapıyı açıp, kapıyorlar, koşuşturuyorlar, baş gardiyanın titiz bir şekilde aradığı, bu işi seviyordu baş gardiyan, elbiseleri düzeltiyorlardı.

Şef Reis, çoktandır yaşlı gardiyanın yanındaydı. Adamın, pusula ve benzeri şeylerin konulabileceği yerleri yoklama tekniğini hayranlıkla seyrediyordu.

— Ne var, ne yok Artur?

— Hiçbir şey, şef, şimdiye kadar hiçbir şey. Sabır! İnce ince gözden geçireceğim...

İkisi de bu sözden hoşlandılar. Gardiyan, Mateus'a gelen bütün temiz elbiseleri döşemenin üzerine yaymıştı. Acele etmeksizin, sanki iyi bir yemek ziyafetindeymiş gibi, büyük bir dikkatle işçinin eski ve yamalı çamaşırlarını yokluyordu.

— «Takım» yok mu?

— Hayır şef, sadece şu pis sarı yağla, bu tip heriflerin yediği cinsten yiyecekler ve bu çamaşır. Hiç kuşkusuz tasarlanmış...

Gülmeye devam etti, memnun. Kocaman, tütünden sararmış parmaklarıyla iç donlarını alıyor, ön yırtmaçlarına varıncaya kadar arıyor, hiçbir şey bulamıyor, ters dönmüş ayakkabı, buruşuk gömlekler yığınının üzerine fırlatıp atıyordu.

Şef Reis sabrını yitiriyordu. Bu pusula bugün bulunmazsa, müfettişin küfürlerinden nasıl kurtulacaktı? O halde, öderdi bunları, ödeyecekti. Üzerinde, Kongo'ya gitmiş olan herifin adının yazılı olduğu pusulayı düşünüyordu.

Şimdi, suskundu. Gülmek, boş yere önünde yığılan çamaşırlara bakıp ıslık çalmak isteği kalmamıştı içinde. Baş gardiyan çarşafları açıyor, kenar baskılarını yokluyor, güneş ışığında inceliyordu, belki de kurşun kalemle yazmıştı, ama hiçbir şey bulamıyordu.

Çarşafı öfkeyle aldı, ellerinde buruşturdu, yığının üzerine attı. Parmakları titremeğe, kel başında ter taneleri belirmeğe başlamıştı. Pijamayı kaptı. Buydu: «takım» pijamaydı!

Gardiyan, geri kalan cesaretini toparlayıp, gülerek şefe seslendi:

— Eh tamam, şimdi ortaya çıkacak. Sadece bu «takım» var.

Parmakları, ağır ağır, ceplerini, yakasını, kenar baskılarını aradı. Hiç. Araştırması ilerledikçe, alnındaki kırışıklıklar gittikçe derinleşiyordu. Öfkelenip yakayı söktü, parmaklarını içine soktu, yakayı sertleştirmesi için konan bezi çıkardı, tamamen yırttı.

— Bu leş bize oyun oynadı, Artur!

— Hayır şef! Bekleyin, bulacağım...

Ama o da, kendi varlığının derinliklerinde, ürküntüye kapılmıştı. Pusulayı bulamazsa vay hali-

ne! Müdürün gözüne girmek şöyle dursun, herşey berbat olacaktı, artık mümkün değildi...

Sel gibi ter akıyordu. Beceriksiz parmakları pijama pantalonunu arıyordu, kemerin içerlerini, kenar baskısını, sağ mı-sol mu farketmeksizin paçalarını. Yüzünün ortasına başarisizlik ve utanç yerleşmişti. Arkasında şefin kötü gülüşünü, ötekilerin korkulu seslerini duydu:

— Ne sersemlik ediyorsun, Artur. Oyun oynadılar sana!

Gardiyan böyle bir konuşmayı kabul edemezdi, şeften de gelse. Kendisiyle böyle konuşmağa hangi haylaz cesaret ediyordu? Ama başını kaldırdığı zaman şefin küçük kötü gözlerini, hafifçe gülümseyen ince dudaklarını gördü. Yaşlı adamı daha çok ezmek için her hecenin üzerine bastırıyordu:

— Ne inat ediyorsun, Artur! Ben de sanıyordum... Şu orospu çocuğunu getir bana!..

Şef, içinden gülerek yapacağı işten gayet memnun kısa ve çarpık adımlarla sorgu odasına doğru uzaklaşırken, baş gardiyan pijamayı parçaladı.

Mateus, şefin odasına ancak bir adım atmıştı ki, sırtına indi kırbaç, tıpkı bir ateş dili gibi. Şaşırdı, yüzü elleri arasında, bağırmağa başladı. Başına çavuşun vurduğunu biliyordu, her zamanki gibi. Adamın budala gülüşünün altında, derisi biber gibi yanıyordu, şef uluyordu:

— Hepsini! hepsini! Hepsini istiyorum! Bugün, paçayı kurtaramayacaksın!

Ve kırbaç şaklıyordu sırtında, göğsünde... dik tutmağa çalıştığı vücudu kıvrılıyor, kapalı bu adamlardan merhamet dilememeğe kararlı kal-

masını istediği dudakları açılıyordu. Üç ay dayak. Gönüşüne bakılırsa, bu adamlar kırbaçlamaktan başka bir şey bilmiyorlardı. Çavuş gülüyor, kolunu daha yukarlara kaldırıyordu: kırbaç hızla iniyor, bu güzel sabah saatinde, garip bir ses çıkarıyordu. Tutuklunun çığlıklarından şaşkına dönen köpekler koşuyor, havlıyor, genel karmaşaya katılıyorlardı.

Boğuk tepinmeler, devrilen sandalyelerin gürültüsü, başı önde yığılan Mateus'un düşüşü, kırbacın aralıksız şaklaması. Şefin boğuk, pis sesi durdurmasaydı, az kalsın yalvarmaya başlayacaktı:

— Yeter Adao, bir kova su getir.

Soğuk su iyi geldi ona. Vücudunu büyük bir rahatlık kaplamağa, ona tehlike içinde bulunduğunu hatırlatmağa başlıyordu. Sağlam durmak gerekiyordu.

— Ayağa kalk! Kim bu genç, ha? Çabuk söyle!

— Tanımıyorum şefimiz, daha önce de söyledim, tanımıyorum!

— Sus! Kim bu fabrikalı? Çabuk söyle!

Çavuş yaklaştı, ağır ağır, gözlerinde garip, hayvansı bir parıltı, kırbaçla oynayarak.

Lucas Mateus üç ay dayanmıştı.

Ama, şimdi kırbaç, darbelerine alışmış olmasına rağmen, kırbacın bir *surucucu* gibi kıvrıldığını, derisinin parçalandığını, kulaklarının vınlamalarla dolduğunu hissettiği zaman, ilk gün duyduğu korkuyu duyuyordu. Vücudunun titremesini önlemek için hep aynı çabayı sarfediyordu. Aslında korkmamıştı. En kötüsünün bütün bunları görmek olduğunu biliyordu. Kırbaç indiği anda korku morku kalmıyordu. Sadece acı büyüyordu, ama onu da yok saymak mümkündü. Hayır, kendisini öldürebilirler, ama şef, arkadaşının adını öğrenemezdi.

— Herşeyi bilmek istiyorum! Bugün yoksa öldürürüm seni, pis herif, öldüreceğim!

Sesi kulaklarında ıslık çalıyordu, cellatın gözleri yüzündeki iki delikten başka bir şey değildi artık. Mateus, kendi cevabını duydu:

— Yemin ederim şefimiz, bilmiyorum! Bütün bunların hepsi yalan. Sattılar beni, biliyorum. Hiçbir şey...

Şef, yüzüne tükürdü. Sarı tükrüğü silecek zaman bulamadı. Çavuş itmişti; gidip duvara çarptı, top gibi geri geldi, midesine bir tekme, bir ateş dairesi, keskin bir acı: gözleri, soluk alan bir ağız gibi açıldı, alt üst oldu. Ormanda yaralı bir vahşi hayvan gibi haykırdı. Artık ayakta duramıyordu.

Şefin ve çavuşun gülüşleri, köpek havlamalarına, üzerine döktükleri suyun sesine karışıyordu. Bir otomobil tekerleği gibi şişmiş dudaklarından kan sızıyor, ayrık gözlerinin altında, döşemede akıyordu. Kustu, ama kan ve terle karışık yeşil bir suydu bu.

Uzanmış, çavuşun bətlarının sebep olduğu acılara dayanarak bu üç renkli özel sudan gözlerini ayıramıyordu, akan, akan...

Ülkesinin ırmağı Lukala'nın güzel sularının ürünler için aktığını görüyordu. «Bragança Dugue» ün çağlayanlarından sonra, kendisinden emin, ağır ağır inen ve birlikte denize yönelmek için, ağabeyi Kuanza'nın sularına kendini atmağa koşan Lukala'yı.

Bu hayalin etkisiyle acısı kayboldu: Irmağın suları, dalgalanan yüksek otlar, palmiyeler, yeşil mısır ve manyok tarlaları. Artık kırbacı hissetmiyordu, şimdi tek kurban gibi görünen şefin ulumalarını duymuyordu.

— Pusula, pusulayı istiyorum!

Ama hangi pusula? Şef kendisine bu pusula hikâyesinden hiç bahsetmemişti; şimdi bir bu söz konusuydu. Çavuş da aynı şeyi istiyordu, teke çığlıklarıyla. Hiçbir şey anlamıyordu.

— Bilmiyorum, şefimiz! Bilmiyorum, bağış...

Sözcükler ağzından kurulmuş gibi çıkıyordu, polisin kendini fabrikada tutuklayıp hapisaneye getirdiğinden beri söylediği sözcüklerdi bunlar. Ama adamlar vazgeçmiyor, kulağına haykırıyorlardı, çavuş vurmaya devam ediyordu. Lucas Mateus, bu esrarengiz pusula hikâyesini hatırlamak isterdi, ama aklında şefin sözlerinden, bağıran çavuşun kırbacından başka bir ses yoktu.

— «Takım»! «Takım»! Pusula nerede?

Acı daha da çoğaldı, gerçek bir yanma. Vücudu hiçbir direnç göstermiyordu, artık kollarını, başını kaldıracak gücü yoktu. Şişmiş gözleri, hiçbir şeyi, hiçbir kimseyi görmüyordu artık. Bir sinek vızıltısı kulaklarında şefin belirsiz sözlerini karıştırıyordu:

— Pusula! Pusula takımda! Bilmek istiyorum!

Mateus, çıkardığı yeşil suyun acı tadını bir kez daha duydu. Binlerce küçük belirsiz yıldız dans ediyordu gözlerinin önünde, kulaklarına kadar gülen çavuşun yüzünün önünde. Boş bir çuval gibi düştü döşemeye.

Dışarda, bahçede, kelebekler, kuşlar sevgiyle çiçekten çiçeğe gidiyorlardı. Sabah yeli kavun ağacının yapraklarını okşuyordu. Şef bir kova su aldı, Lucas Mateus'un kana bulanmış başına, parçalanmış vücuduna boşaltti.

— Orospu çocuğu, bu herif dayanamaz artık; sonraya bırakalım, neredeyse öğle oluyor!

Göğsünden ter akıyordu, gözlüklerini sildi. Ça-

vuş, kırbacı masanın bir köşesine bıraktı, geçerken tutuklunun karnına bir tekme attı. Lucas Mateus, kısa süren derin bir uykudan uyandı, duraksadı, ama gözlerini açmakta büyük bir güçlük çekiyordu, çavuşun iri botlarının önünde bulanıyordu bakışları.

Gürültüleri, şefin sözlerini duymasını önleyen bir iri karıncalar ordusunun saldırısına uğramış gibi, ısırıklarla doluydu vücudu. İri ve şişmiş başı bir kabağa benziyordu. «Takım», «pusula», boğazına tıkalı kalıyordu, güneşin yakmaları altında bile, tekme-yumruk hücresine götürdükleri sırada.

Hücrede, sessizlik, ağır. Kanın kirli rengi, önünde, duvarın üzerinde dans ediyordu. Tutunmak için ellerini şöyle biraz uzatmıştı ki, onu yatağın üzerine fırlatmışlardı.

O zaman, şefin odasında tuttuğu gözyaşları boşanmağa başladı, sıcak ve tuzlu, yüzündeki yaraların üzerinden. Gözlerinin önüne karısı geldi, önceki gün gelen, eski günlerin sevincini koruyan gözleri, hurma yağı gibi yumuşak sesini duydu, ve gizlice anlattığı şu güzel şeyi...

Hayır! Mümkün değildi gerçekliği! Bir varlığın yazgısı, bu tür hikâyelere bağlı olamazdı. Hepsi yalandı, sadece yalan. Maria'nın sevgiyle yıkayıp ütülediği çamaşır yığını, buruşmuş, parçalanmış pijaması, horlanmış eski elbiseleri, hepsi gerçeği söylüyordu, karısının sözlerinde saklı olan.

Vücudu acıdan titreyerek, derisi her harekette açılarak, duvarın önüne, parçalanmış çamaşırlarının yanına konmuş tencerelere uzattı elini usulca. Özenle bir kapağı kaldırdı, güzel sürprizin tadını çıkararak...

Vücudu acıdan kıvranıyordu. Şu üç aylık ce-

zalar, açlık, sorgular yorucuydu. Bununla birlikte. Domingos'un adını vermemişti. Ama tencerenin dibinde sarı hurma yağının parıldadığını gördü ve acısı kayboldu, uçtu gitti; gözyaşları acılıklarını yitirdiler, derisini yakan biber, artık balığın üzerine ekilen kırmızı biberden başkası değildi.

Hurma yağı, tatlı, sarı, gülüyordu bütün dişlerini göstererek. İyice pişmiş fasulyeler tahta karşığın altında eziliyordu. Ah, Maria nasıl da bilirdi pişirmesini! Buna balığı ve kağıda sarılı muzları eklemek gerekiyordu, tam sevdiği gibi, hazırlamakta karısının üstüne kimsenin bulunmadığı bu halk yemeği. Fasulye yemeği, hurma yağı, muzlar ve hepsi, yoksul insanlar bunları dile getirmek için sadece bir sözcük kullanırlardı: «takım».

Irmakları kabartan nisan yağmurları gibi kocaman bir kahkaha, çınladı boğazında, hücreyi doldurdu, küçük pencerelerden çıkıp kardeşlerinin dayak yediği, işkence gördüğü odalara gitti, hapisanenin yüksek duvarlarını aşıp sevinç içinde, özgür, geniş *museke*'nin içerlerine daldı.

SON

S Ö Z L Ü K

Angolar	:	Angola parası.
Cipaye	:	Angola'da yöneticilerin emirlerini yerine getiren yerli asker.
Dikanza	:	Müzik âleti.
Funji	:	Mısır unu ezmesi; mısır unu ezmesi, balık, ya da etle yapılan yemek.
Kikuanga	:	Manyok ezmesi.
Kimbundu		Luanda bölgesinde konuşulan dil.
Kitaba	:	Acı ve tuzlu bir yemek.
Kitoto	:	Mısır birası.
Maboboque	:	Meyve (Strychnos spinosa)
Mano, mana	:	Arkadaş, kardeş, hemşeri.
Museke	:	Gecekondu, teneke mahallesi.
Ngola Ritmos	:	Carlos Aniceto Vieira Dias'ın (Liceu) kurduğu topluluk.
Palmatoria	:	Bir çeşit sopa.
Sanzala	:	Angola köyü.
Surucucu	:	Engerek ailesinden zehirli bir yılan.
Textang	:	Luanda'da bir dokuma fabrikası.
Xaxado	:	Brezilya dansı.

DOMİNGOS'UN GERÇEK HAYATI

Luandino Vieira

Gerçek adı *Jose Vieira Mateus de Graça* olan *Luandino Vieira* 1936 yılında Angola'nın Luanda kentinde doğdu.

Siyasal nedenlerle Kasım 1961'de tutuklandı. Angola Askeri Mahkemesi'nce 14 yıl hapse mahkûm edildi. O tarihten bu yana, Ozan Antonio Jacinto ve Antonio Cardoso ile birlikte, Tarrafal (Cap-Vert Adaları) zindanlarında bulunuyordu. Angola'nın özgürlüğüne kavuşmasından sonra serbest bırakılmış olmalı...

Portekiz Yazarlar Birliği, 1965 yılında, Luandino Vieira'ya «Hikâye Ödülü» vermek gözüpekliğini gösterdikten sonra hükümet tarafından kapatıldı.

Sarah Maldoror'un, bu kitapta yer alan «*Mateus'un Takım Elbisesi*»nden «*Monangambee*» adıyla sinemaya uyguladığı film, «Dinard Uluslararası Film Festivali»nde «Kısa Film Büyük Ödülü»nü (Temmuz 1970) ve Kartaca Festivali'nde, «İkinci Ödül» ile «Uluslararası Eleştiri Ödülü»nü kazandı.

(Ekim 1970)

20.-TL